

KONUMU

TARİHİ

İLÇELERİ

MANEVİ ÖNDERLER

GEZİ REHBERİ

Şanlıurfa

ÖMER NAHİT

GEZİ REHBERİ

Şanlıurfa

Ömer NAHİT

ŞANLIURFA GEZİ REHBERİ

Editör
Hasan Hayri DEMİREL

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Grafik - Sayfa Düzeni
Sinan ÖZDEMİR

Fotoğraflar
Ahmet Cihat KÜRKÇÜOĞLU

ISBN
978-9944-125-67-3

Yayın Numarası
231

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri Nu: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Haziran 2008

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. Nu: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey / İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 444 84 64

Kaynak Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak Nu: 5
Üsküdar / İSTANBUL 34676
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.kaynakyayinlari.com.tr

İÇİNDEKİLER

ŞANLIURFA GEZİ REHBERİ

ŞANLIURFA'NIN KONUMU BÖLÜM 1

ŞANLIURFA'DAKi TARiHî ESERLER **BÖLÜM 2**

İLÇELER ve ÖNEMLİ ESERLER BÖLÜM 3

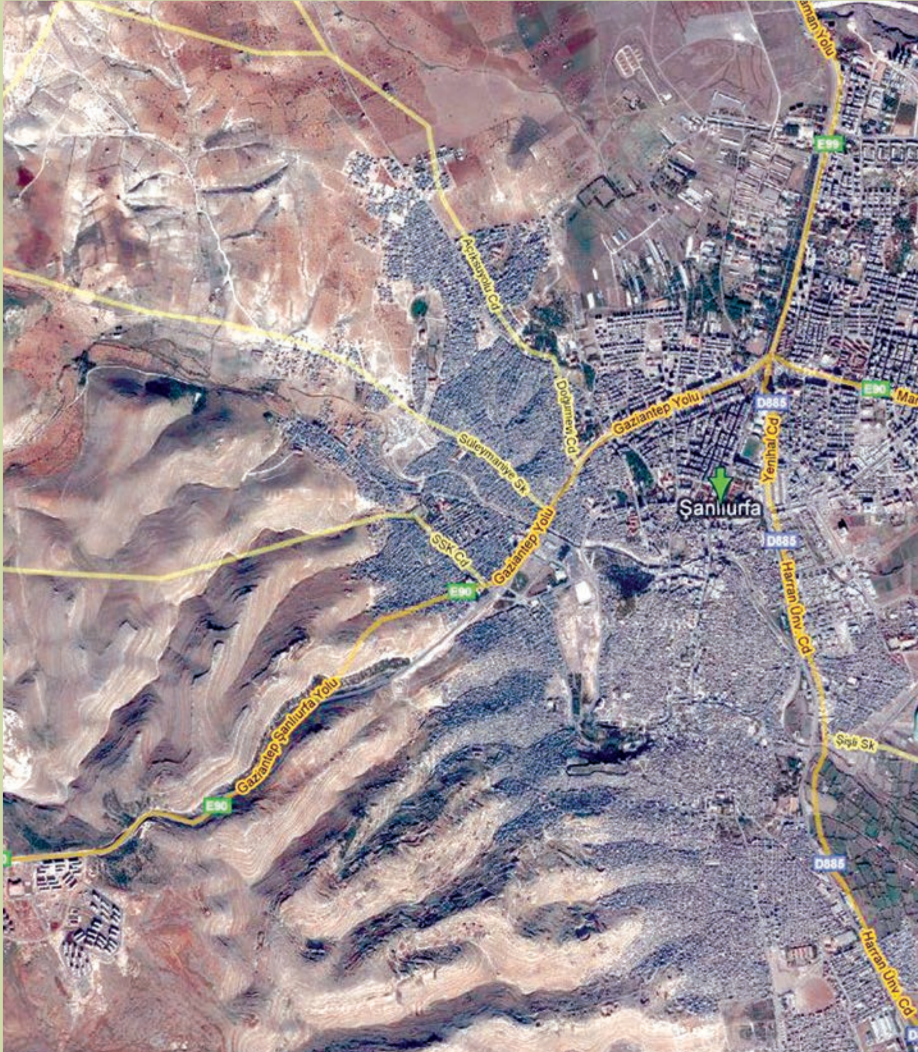

YAŞAMIŞ OLAN BÜYÜK ZATLAR **BÖLÜM 4**

BÖLÜM 1

ŞANLIURFA'NIN KONUMU VE TARiHi

ŞANLIURFA'NIN KONUMU

Urfa, eski yy.lardan beri birçok yolun birleştiği, ticaret ve kültür merkezi olarak bilinmektedir. Anadolu'nun doğusuyla batısını birleştiren, aynı zamanda Ortadoğu'yu ve Asya'yı birbirine bağlayan yolların tam ortasında, ticaret yollarının ve meşhur ipek yolunun geçtiği bir noktada bulunmaktadır. Bu konumu itibariyle Urfa her zaman hareketli olmuş,

birçok medeniyete beşiklik etmiştir. Birçok kültürün buluştuğu bir coğrafyadır. Güneyinde Arap, batısında Türk, doğusunda Kürt milletleri ağırlıklı olarak bulunmaktadır ve Urfa bu unsurların kesiştiği nokta konumundadır.

30-36 kuzey enlem ve 37-40 doğu boylamları arasında yer alan Şanlıurfa, deniz seviyesinden 518 metre yüksekliktedir. Kuzey, batı ve güneyinde Fırat Nehri, doğusunda ise Fırat'ın kollarından olan Habur Irmak'ı ile çevrilmiştir. Doğusunda Mardin, batısında Gaziantep, kuzeybatısında Adıyaman ve kuzeyinde de Diyarbakır illeri bulunmaktadır. Güneyinde ise 1921'deki Ankara Antlaşması ile çizilen 223 kilometrelik Suriye sınırı yer almaktadır.

Harran Ulucamii Kalıntıları

ŞANLIURFA'NIN TARİH BOYUNCA ALDIĞI İSİMLER

Urfa'nın M.Ö. 2000'li yıllarda, Hz. İbrahim (a.s.) dönemlerindeki isminin "Ur" olduğu Kamusü'l-A'lam'da geçmektedir. M.Ö. 1500'lü yıllarda ise, Hititçe çivi yazılı tabletlerde bölgenin ismi "Hur Ülkeleri" olarak yer alır. M.Ö. 1000 yıllarına ait Asur tabletlerinde bölgenin adı "Hanigalbat" olarak geçer. M.Ö. 900'lü yıllara ait yazıtlarda da "Hate Ülkesi" olarak geçer.

Daha sonraki yy.larda, Makedonyalılar bu bölgeyi aldıktan sonra "Osrhoene" olarak adlandırmışlardır. M.Ö. 300'lü yıllarda Ârâmiler tarafından "Urhay" ismi de kullanılmıştır. Urfa, daha sonraki dönemlerde "Suları bol" anla-

mına gelen "Edessa" ismini alır. Edessa o dönemde Makedonya'nın başşehrinin adı idi. Araplar ise sonraki dönemlerde "Ruha" ismini kullanmışlardır. Bu bölge, M.S. 640 yıllarında İslâm'ın bu bölgede hâkim olmasıyla "Diyar-ı Mudar" adını almıştır. Urfa adının ise, 'sulak yerde bulunan' anlamında "Urhai" den geldiği ve Nemrut'un bir adı olduğu söylenmektedir.

ŞANLIURFA HAKKINDA EN ESKİ BELGELER

Urfa hakkında en eski eserler Göbekli Tepe'de tespit edilmiştir. Urfa'nın 20 km. doğusundaki Örencik Köyü yakınlarında bulunan Göbekli Tepe'de dünyanın ilk tapınak tepesi bulunmuştur. 1996 yılında başlayan arkeolojik kazılarda elde edilen bulguların M.Ö. 9000'li yıllara ait olduğu düşünülmektedir. Buna göre Urfa'nın şu anda 11000 yıllık bir tarihe sahip olduğu tahmin edilmektedir.

Neolitik Döneme ait olan Göbekli Tepe'de yapılan kazılarıda, Anadolu'nun en eski heykel atölyesi bulunmuştur. Burada kalker taşından yapılmış insan başı, aslan başı, domuz başı, boğa başı ve kurbağa heykelleri, çeşitli hayvan şekilleri vardır.

Ayrıca Göbekli Tepe'de insanların dinî törenler için yaptıkları tapınaklar tespit edilmiştir. Bu da bölge insanının o dönemlerde dinî inanca sahip olduğunu göstermektedir. Buradaki buluntular bizi, bugüne kadar ortaya koyulan tarihî verilerin tam aksi bir sonuca götürmektedir. O gün yaşamış olan avcı-toplayıcı topluluklar mimarlıkla uğraşmış ve mimarî eserler sergilemişlerdir. Hâlbuki bu güne kadar tarihçiler, o yy.larda yaşayan insanların bu düzeyde mimarî eser ortaya koyacak kadar ileri olmadığını söylemekteydi. Buradaki veriler gösterdi ki, M.Ö. 9000'li yıllarda insanlar tahmin edildiğinden çok ileri bir hayat yaşamışlardır. Aynı zamanda Göbekli Tepe'nin ait olduğu dönem, İslâm Tarihçilerinin tahminlerine göre Hz. Âdem'e yakın bir tarih dilimidir.

Göbekli Tepe'de bulunan eserler, Anadolu'yu, bilinen tarihten daha önceye götürmekte ve bilinen tarih bilgilerini değiştirmektedir. Buradaki eserler sayesinde yeni bir tarih yazılmaktadır. Göbekli tepe dışında, Urfa'nın Birecik İlçesi yakınlarında, 8 bin yıldan daha öncesine ait bazı aletler bulunmuştur.

ŞANLIURFA'NIN TARİHİ

Göbekli Tepe kazılarının ortaya koyduğu veriler ışığında, Urfa'nın

Göbekli Tepe dikili taşlarında tilki kabartması

tarihini M.Ö. 9000 yıllarına, hatta daha öncesine götürenler vardır. Fakat bizim bu bölge tarihi hakkında verebileceğimiz bilgi yazılı kaynaklara ulaşılabilen dönemlerden başlayacaktır. Bu da yaklaşık olarak M.Ö. 25. yy. olmaktadır.

1. EBLA VE AKKAD KRALLIKLARI DÖNEMİ (M.Ö. 25. YY. - 21. YY.)

Ebla Krallığı, M.Ö. 25. yy.'da Kuzey Suriye'de Halep yakınlarında kurulmuş bir krallıktır. Urfa bu dönemde Ebla Krallığı'nın hâkimiyeti altında idi. Ebla Krallığı'nın merkezi olan Ebla'da yapılan arkeolojik kazılarda çivi yazılı tabletler bulunmuştur. M.Ö. 2500 yıllarına ait olduğu tespit edilen bu tabletlerde, o dönemde Harran'ın da Ebla Krallığı'na bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Akkad Krallığı (M.Ö. 2350-2150) ise, Mezopotamya tarihindeki ilk devlet olarak bilinmektedir. Akkad kralı I. Sargon (M.Ö. 2340-2284) Kuzey Suriye'yi hâkimiyeti altına alır. Daha sonra da Güneydoğu Anadolu ve Kilikya bölgeleri Akkadlar tarafından alınır. Urfa ise bu dönemde Kuzey Suriye sınırları içinde bulunuyordu. Bu bilgiler, Urfa merkez Konuklu Köyü'nde bulunan Akkadça çivi yazılı tabletlerde yer almaktadır. Akkad Krallığı, İran'ın batısındaki Zagros Dağları'nda devlet kuran Gutiler tarafından yapılan baskın sonucu M.Ö. yaklaşık 2150 yılında sona erer.

2. III. SÜMER-UR HANEDANLIĞI VE ESKİ BABİL KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö. 25 YY.-?)

Akkadlardan sonraki dönemlerde, III. Sümer-Ur Hanedanı (M.Ö. 2060-1960) Anadolu'nun bir kısmını ve Urfa'yı hâkimiyeti altına alır. Bir süre sonra, Eski Babil'in ünlü kralı Hammurabi'nin (M.Ö. 1792-1750) bu bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Eski Babil Krallığı dönemi başlar. Kral Hammurabi, Mari bölgesiyle Asur ilini, Elam'ı ve çevresini alır.

Hz. İbrahim'in yaşadığı dönem, yaklaşık olarak M.Ö. 2200-2000 yılları olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre o bölgede hâkim olan devletin Akkad Krallığı ve Sümer-Ur hanedanı olduğu düşünülebilir. Hz. İbrahim'in mücadele ettiği Nemrut'un, Babil kralı Hammurabi (M.Ö. 1792-1750) olabileceği tahmin edilse de tarihler tam olarak uymamaktadır.

3. HURRİ-MİTANNİLER VE HİTİT KRALLIKLARI DÖNEMİ (M.Ö. 2000-1270)

Hurriler, M.Ö. 2000 yıllarından itibaren bu bölgede varlığını devam ettirmiş bir krallıktır. Çok geniş bir coğrafyada hâkim olmuş, sınırları kuzeyde Kafkaslardan, güneyde Suriye ve Yukarı Mezopotamya'ya, batıda Toroslar'dan, doğuda İran'daki Zagros Dağları'nın ötesindeki Urmiye Gölü'ne kadar uzanmıştır. Hurrilerin Orta Asya kavimlerinin dillerine bağlı bir lehçe ile konuştukları tespit edilmiştir.

Babil dilinde "mağara" anlamına gelen "Hurri" isminin, Urfa bölgesinde pek çok mağara bulunmasından dolayı bu ülkeye verildiği düşünülmektedir. Hurri Krallığı'nın merkezinin de Urfa şehri olduğu tahmin edilmektedir. M.Ö. 1500 yıllarına ait Hititçe çivi yazılı tab-

Kaleden şehrin kuzeyine bakış, Dergâh Parkı

letlerde Urfa'nın isminin "Hurri Ülkeleri" olarak geçmesi bu düşünceyi güçlendirmektedir.

Hititler ise, Anadolu'da M.Ö. 1800 yıllarında devlet kuran bir krallıktır. Başkentlerinin Hattuşaş (Boğazköy) olduğu bilinmektedir. Hititler, M.Ö. 1600 yıllarında Suriye'deki Halep şehrini ele geçirirler. Bu yy.larda Güneydoğu Anadolu bölgesinde Hurri Krallığı hüküm sürmektedir. İki krallık arasındaki mücadelede Hurri Krallığı mağlup düşerek geri çekilmek zorunda kalırlar. Hititler Halep'i aldıktan sonra Suriye'deki Mari Krallıklarını da yenerler. Daha sonra Fırat'ı izleyerek güneyde Babil'e doğru gelirler. M.Ö. 1605 yıllarında Babil'i alarak yağma eder ve pek çok ganimet elde ederek ülkelerine dönerler. M.Ö. 1600 yılına kadar Hititlerin kralı I.Murşili'dir. I. Murşili öldürüldükten sonra I.Hantili tahta geçer. I. Hantili de M.Ö. 1600-1570 yılları arası bu bölgede hüküm sürer.

M.Ö. 1600 yıllarında Anadolu'da Hurriler hâkimiyetini sürdürürler. Bu sıralarda Hurriler, Anadolu'da batıda Akdeniz'den doğuda Kerkük bölgesine kadar uzanan geniş bir bölgede hâkimiyetini devam ettirirler. Fakat M.Ö. 1500-1450 yıllarına gelindiğinde Hurriler iki ayrı devlete ayrılır, biri Hurri diğeri Mitanni devleti olmak üzere bu bölgede varlıklarını devam ettirirler. Mitanni Krallığı'nın başşehrinin bugünkü Şanlıurfa şehrinin Ceylanpınar ilçesi olduğu bilinmektedir. M.Ö. 24. yy.ın sonlarına gelindiğinde ise, Hurri Krallığı'nın hâkimiyeti sona erer ve yerine tamamıyla Mitanni Krallığı geçer. Bu dönemde Mitanni Krallığı; Kargamış, Harran, Urfa, Halep ve Antakya şehirlerini hâkimiyetialtına alır.

Mitanniler M.Ö. 1435'de Subarular ülkesini ele geçirirler. Bu dönemde Mitanni kralı Sauşşatar, Subarulardan sonra Asur şehrini alır. Kral Sauşşatar kendi döneminde Mitanniler'in sınırlarını genişleterek doğuda Zağros Dağları'na kadar ilerler. Daha sonra da bir süre hâkimiyetlerinden çıkan Kuzey Suriye'deki Halep ve Kadeş bölgelerini de tekrar alırlar. Sonraki dönemlerde Mitanni Krallığı Anadolu'da Hitit Krallığı ile mücadele eder.

Hurri Krallığı'nın Anadolu'daki hâkimiyetiyle birlikte Mitanni Krallığı dağılmaya başlar. Hurri Krallığı Urfa'yı başkent olarak seçerek bir devlet kurar. Bu sıralarda Güneydoğu Anadolu bölgesinde Mitanni Krallığı hâkimiyetini sürdürmektedir. Daha sonraki yıllarda Hurri kralı II. Artatama, Hitit kralı I. Şuppiluliuma (M.Ö. 1380-1345) ile birleşerek Mitanni topraklarına seferler düzenler. Hitit kralı I. Şuppiluliuma, M.Ö. 1366'da Mitanni Krallığı'nın başşehri Vaşşuganni'yi ve Kuzey Suriye'yi alarak yağmalar. Hititler bununla da yetinmeyerek M.Ö. 1377 yılında Halep ve Fırat'ın batı kısımlarını da alırlar.

Hitit kralı, başkent Vaşşuganni'ye girdiğinde Mitannilerin kralı Tuşratta oğullarından biri tarafından öldürülür. O sıralarda bu bölgede Asur Krallığı büyümektedir. Hitit kralı Asurların kendileri için tehlike olabileceğini düşünerek bir çözüm arar, bunun üzerine kızını Mitanni kralı Tuşratta'nın küçük oğlu Mattivaza'ya verir. Daha sonra Mattivaza Hitit kralı ile bir anlaşma yapar. Bu anlaşma Mitanni Krallığı'nı Hititlere bağımlı hale getirerek, krallığın gerilemesine sebep olur.

Hitit kralı I. Şuppiluliuma daha sonraki yıllarda Kargamış ve Harran'ı da alarak ülkesini genişletir. M.Ö. 1345 yılında I. Şuppiluliuma'nın ölmesiyle birlikte Arzava, Kizzuvatna ve Mitanni gibi devletler hâkimiyetlerini ilan ederler.

Mitanni kralı I. Şattuara (saltanatı M.Ö. 1320–1300), Asurların gittikçe artan etkisini kırmak amacıyla üzerlerine yürür. Fakat Asur kralı I. Adad-Nirari (M.Ö. 1307-1274) Mitannileri yenilgiye uğratır.

Daha sonraları Asur kralı I. Adad-Nirari, Mitanni hâkimiyeti altında olan Hanigalbat'ı almak ister. Bu sırada Mitanni kralı Vasaşatta (M.Ö. 1300-1280) Kargamış ile Harran arasında İrridu diye bilinen bir yerde büyük bir ordu ile Asurlara karşı hazırlık yapmaktadır. Mitanni kralı Vasaşatta'nın M.Ö. 1275 yılında Asurlarla yapılan savaşta yenilerek esir edilmesi Mitanni Krallığı'nın da sonu olur. Bu olaydan sonra, M.Ö. 1270'li yıllara gelindiğinde Hanigalbat ve Urfa bölgesi tamamıyla Asur Krallığı'nın hâkimiyeti altına girer.

Hitit Krallığı'nın M.Ö. 1200 yıllarında yıkılmasıyla birlikte Anadolu'da Asurlular geniş bir bölgede hâkimiyet kurar, batıya doğru ilerleyerek ülkeyi genişletir.

Bugün Hurri Mitanni geleneğinden günümüze kalan en önemli mimari eserin Harran'daki konik evler olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Hurrilerin at besleme ve yetiştirme konusunda ileri oldukları da o dönemden bize ulaşan bilgiler arasındadır.

Soğmatar Kutsal Tepe

4. ARÂMİLER ve ASUR KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö. 1270-610)

Anadolu'da M.Ö. 1000 yıllarında Asurlarla beraber bir Sami kavmi olan Arâmiler'in hâkimiyeti görülmektedir. Arâmiler bu yıllarda Anadolu'nun güneyinden kalkıp Güneydoğu Anadolu'ya gelerek yerleşmeye başlar. Uzun zaman birçok Arâmi topluluğu göç ederek Yukarı Mezopotamya bölgesinde yerleşir ve devlet kurar. Bu devletlerden birisi olan Bit-Adini Urfa bölgesi civarında varlığını sürdürür.

Asurlular, Anadolu'da Arâmiler'in hâkimiyetine engel olmak için çok uğraşırlar, fakat Arâmiler'in hızlı ilerleyişine engel olmayı başaramazlar. M.Ö. 875-855 yıllarında Asurlular Arâmiler'in kurmuş olduğu Bit-Adini Devleti'ni ortadan kaldırınca Urfa Asurluların eline geçer.

Anadolu'da bu dönemde Van Gölü civarında hâkimiyet kurmuş bir başka devlet de Urartu Krallığı'dır. M.Ö. 9. yy.da kurulmuş olan Urartu Krallığı'nın sınırları kuzeyde Kafkaslara, doğuda Kuzeybatı İran'a, batıda Malatya çevresine, güneyde de Urfa-Halfeti yakınlarına kadar uzanır. Urartu Krallığı 300 yıl boyunca Asur Devleti'yle mücadele eder. Asur kralı III. Tighlatpileser (M.Ö. 745-727), M.Ö. 743 yılında Urartu ordusuyla Urfa'nın batısındaki Halfeti ilçesinin kuzeyinde çarpışır ve Urartuları bozguna uğratır. Bu savaştan sonra Kuzey Suriye ve Urfa bölgesi tekrar Asurluların hâkimiyeti altına girer.

KELDÂNİ (YENİ BABİL) ve MED-PERS KRALLIKLARI DÖNEMİ (M.Ö. 610-330)

Asur Krallığı'nın Anadolu'da uzun asırlar süren hâkimiyeti Kral Asurbanipal'in M.Ö. 626 yılında ölmesiyle zayıflar ve kısa bir süre sonra dağılır. Kral Asurbanipal'in ölümünden sonra, Asur'un idaresi altında olan milletlerden İskitler, Keldâniler, Med ve Persler ayaklanarak harekete geçerler. Bu dönemden sonra Anadolu'da Med-Pers ve Keldani Krallıklarının hâkimiyeti başlar.

Asur Krallığı'nın bu son dönemlerinde, Med kralı Keyaksares (M.Ö. 635-584) Babilli Nabupolassar ile birleşerek, M.Ö. 614 yılında eski başkent Kalhu'yu ve Ninova'yı ele geçirirler. Bu savaşta son Asur kralı Sinşarişkun'u (M.Ö. 623-612) öldürürler. Daha sonra Asur Devleti Medler ve Keldâniler arasında paylaşılır. Bu savaşta canlı kalan Asur ordusunun bir kısmı Harran'a gelir ve Harran'ı Asur'un yeni başşehri yaparlar. Asurluların bu son gayretiyle kurulan küçük devlet uzun süreli olmaz ve iki yıl sonra Babilliler tarafından alınarak Asur devleti tamamıyla ortadan kaldırılır. Uzun süre Harran'da varlığını sürdürmüş olan meşhur Sin Tapınağı bu savaşlar sırasında yıkılır.

Bu dönemde Batı Anadolu'da Lidya Krallığı büyük bir güç olarak varlığını sürdürür. Bu sıralarda Doğu Anadolu'da Med Krallığı büyüyerek Lidya Krallığı karşısında bir tehdit oluşturur. Bu iki krallık aralarında anlaşınca, Med kralı Keyaksares tamamıyla doğuya yönelir ve fetihlerini devam ettirir. Medler bu sırada zayıf bir durumda olan Urartu Krallığı'nı bozguna uğratırlar.

Bu arada Harran bölgesini elinde tutan Keldanî Krallığı Medler'e karşı Perslerle

birleşerek savaş açar. Son Keldanî kralı Nabuna'id (M.Ö. 556-538) ve Pers kralı Kyros (saltanatı M.Ö. 559-530) beraberce hareket ederek üç yıl sonra Medler'i bozguna uğratır. Keldanî kralı Nabuna'id daha önce harabe haline getirilen Harran'daki Tanrı Sin Tapınağı'nı M.Ö.550 yıllarında tamir ettirir. Bu tapınak M.S. 640 yıllarında Harran'ın İslâm orduları tarafından fethine kadar varlığına devam eder. M.Ö. 539 yılında Keldâni (Yeni Babil) Krallığı, Pers kralı Kyros tarafından yıkılarak tarihe karışır. Bu tarihten sonra Urfa ve Harran Pers Krallığı'nın hâkimiyetine girer.

Babil ve Suriye Satraplığı'na bağlı olan Urfa ve Harran bölgesinde bu dönemde kullanılan Arâmi dili ve yazısı, Pers İmparatorluğu'nun resmî dili ve yazısı olarak kabul edilmiş, bütün Anadolu'da kullanılmıştır. Daha sonra Kral I. Darius (saltanatı M.Ö. 522–486) döneminde Urfa ve Harran bölgesi Babylonya Satraplığına dâhil edilmiştir. Bu dönemde Persler Fırat ile Dicle Nehirleri arasındaki geniş ve bereketli topraklarda tarımı geliştirmiş, ziraatta ilerlemişlerdir.

MAKEDONYA ve SELEUKOS KRALLIKLARI DÖNEMİ (M.Ö. 330-132)

M.Ö. 330'lı yıllarda Anadolu'da Makedonya Krallığı varlık gösterir. İskender'in önderliğindeki Makedonya Krallığı, M.Ö. 334'te Anadolu'ya girerek Pers ordularını yenilgiye uğratır. Daha sonra İskender M.Ö. 332'de Hatay'ın İssos (Dörtyol) yakınlarında Persleri bozguna uğratır. Artık bu dönemden sonra Urfa da dâhil olmak üzere Güneydoğu

Göbekli Tepe Dikili Taşları

Anadolu bölgesinde Makedonyalıların hâkimiyeti başlamıştır. Makedonyalılar döneminde Urfa bölgesi "Osrhoene", Harran ise "Mygdonia" olarak isimlendirilmiştir. Bu dönemde Urfa ve çevresine birçok Makedonyalı ve Yunan asıllı insan yerleşerek Yunan kültürünün bu bölgeye taşınmasına sebep olur. Hatta bu bölgedeki dinî hayata da Yunan dinlerinin etki ettiği, tanrılara Yunanca isimler verildiği bilinmektedir.

Makedonyalıların M.Ö. 330'lu yıllardan sonra Doğu Anadolu'ya yerleşmesiyle Doğu ve Yunan kültürleri arasında bir kaynaşma olur, hatta zamanla Hellenizm kültürü bölgeye hâkim olmaya başlar. M.S. ilk yy.larda ise, Hıristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte bu bölgede Hıristiyan kültürünün hâkim olduğu görülmektedir. Erken dönemlerde Urfa'daki Edessa Krallığı'nın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle Urfa Hıristiyanlığın en önemli merkezlerinden biri haline

gelir. Aynı şekilde Harran da Hellenizm kültürünün en büyük merkezlerinden biri olmaya devam eder, bunun yanında putperestlik de varlığını sürdürür. Bu özelliğinden dolayı Harran, uzun yıllar "Putperest şehri" anlamında "Hellenopolis" ismiyle bilinmiştir. Güneydoğu Anadolu'da Yunan kültürünün hâkim olmasından sonra, Arâmîler tarafından bu kültür Araplara taşınmıştır. Yunan Kültürünün Anadolu'da ve Araplar arasında yayılmasında Aramî dilinin büyük bir etkisi olmuştur.

Makedonya kralı İskender, M.Ö. 323 yılında ölünce generalleri arasında hâkimiyet mücadelesi olur, imparatorluğu paylaşmak için aralarında savaşmaya başlarlar. Savaşlardan sonra Güneydoğu Anadolu bölgesi parçalanır. Babylonya'ya sahip olan General Seleukos Nikator (Galip) M.Ö. 306 yılında krallığını ilan ederek bölgeye hâkim olur. Kral I. Seleukos Nikator, Harran da dâhil olmak üzere geniş bir bölgeye sahip olur. Daha önce Pers İmparatorluğunun hâkim olduğu topraklar üzerine yerleşen Kral Seleukos Nikator, Dicle kıyısında kendisinin kurduğu Seleuko şehrini başkent olarak seçer. Bu krallık Seleukos Krallığı olarak isimlendirilir.

M.Ö. 302 yılında Kral I. Seleukos Nikator, Urfa'yı eski bir yerleşim alanının kalıntıları üzerine yeniden kurar. Bu yeni kurulan şehre de "Edessa" ismini verir. Edessa o dönemde Makedonya'nın başşehri olan bir şehrin ismiydi. "Suları bol" anlamına gelmekteydi. Urfa bu dönemde Edessa şehri gibi suları bol ve yeşil bir şehirdi. Bu benzerliğinden dolayı aynı isim verilir. Urfa, bu dönemde Arâmiler tarafından "Urhay" olarak isimlendirilir. Bu dönemde Mezopotamya'nın en önemli şehirleri başta Edessa olmak üzere, Karrai (Harran), Makedonopolis (Birecik), Nikephorion (Rakka) ve Anthemusia (Suruç) olmuştur.

Mısır Firavunu Ptolemaios Evergetes, M.Ö. 240'lı yıllarda Güneydoğu Anadolu bölgesine seferler düzenler. Firavun, Seleukos ordusu ile yaptığı savaşı kazanarak Fırat Nehri'ni geçer ve kuzeye doğru ilerler. Daha sonra M.Ö. 245 yılında Urfa bölgesini Seleukos'ların elinden alır. Kısa bir süre sonra da Seleukos kralı Kallinikos, kuzeyde kurulmuş olan Pontus kralı ile birleşerek Antakya ve Urfa'yı geri alır. M.Ö. 140 yılına gelindiğinde Zagros Dağları civarında Parthlar ve Seleukoslar arasında bir savaş yapılır. Bu savaştan sonra Parthlar, Seleukoslar'ın elinden İran ve Mezopotamya'yı alırlar. Elimizde bulunan tarihî belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Urfa'da Balıklıgöl bulunmaktadır ve "Seluk Gölü" veya "Seleukos Gölü" olarak adlandırılmaktadır.

5. OSRHOENE (EDESSA) KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö. 132-M.S. 244)

Parthlarla yapmış olduğu savaş sonucunda Seleukoslar zayıflar. Bunun sonucu olarak, Urfa bölgesindeki Arâmi asıllı Süryanîler, M.Ö. 132 yılında Osrhoene Krallığı'nı ilan ederler. Bu krallığın merkezi Edessa olur. Aryu (Arslan) önderliğinde kurulmuş olan Osrhoene Krallığı'nın, Urfa bölgesindeki ilk krallık olduğu söylenebilir.

Eski Hisar, Büyük Keşişlik Köyü Roma Harabeleri

Bu dönemde Suriye civarında Parthlar hâkim olurlar. M.Ö. 53 yılında Romalılar Suriye'de Parthlar'la savaşmak üzere gelirler ve birkaç şehri aldıktan sonra Fırat'ı geçerek Rakka üzerinden Harran'a ulaşırlar. General Crassus komutasındaki Roma ordusu Harran'da Parthlarla yapmış olduğu savaşta yenilir ve General Crassus esir düşer. Bu savaştan sonra ordunun bir kısmı kaçarak kurtulur.

Urfa'da devlet kurmuş olan Edessa Krallığı, Kral V. Abgar döneminde (M.S. 13-50) Hıristiyanlıkla tanışır. Hıristiyanlıktan önce Mezopotamya bölgesi ilahî dinleri reddetmişti. Bölgede uzun yıllar putperestlik hâkim durumda olmuştu. Genelde Ay, Güneş, yıldız ve gezegenleri tanrı olarak kabul ediyorlar ve onlara tapıyorlardı. Özellikle Harran bölgesi başta olmak üzere Urfa civarında "Ay Tanrısı Sin" inancı çok uzun dönem halk kültürüne hâkim olmuş, büyük Sin tapınakları yapılmıştı. Bu döneme ait inanç motifleri ve yazılar, Urfa'nın Harran ilçesi yakınlarında bulunan Soğmatar şehrindeki kalıntılarda yer almaktadır. Edessa kralı V. Abgar döneminde Urfa, Hıristiyanlığı kabul eder ve bölge halkının inancında çok büyük değişiklikler olur.

Urfa'daki Edessa Krallığı, bütün dünyada Hıristiyanlığı kabul eden ilk devlet olma özelliğini taşımaktadır. İlk Hıristiyan kral olan V. Abgar, Hz. İsa'nın ölümünden hemen sonra Hıristiyanlığı kabul eder ve kendi halkına da bu yeni dini benimsetir. Hakkındaki efsaneye göre Edessa kralı V. Abgar, o sıralarda cüzzam hastalığına yakalanır ve bundan dolayı oldukça ızdırap çeker. Kral, Hz. İsa'nın hastaları iyileştirdiğini duyar, ancak çok hasta olduğundan dolayı bizzat Kudüs'e gidemez. Hannan adındaki bir elçisini, ona inandığını ve yeni dinini öğrenmek istediğini belirten bir mektupla Hz. İsa'ya gönderir ve onu Urfa'ya davet eder. Bu elçi aynı zaman-

da becerikli bir ressamdır. Hannan, Hz. İsa'ya götürdüğü mektubu sunduktan sonra yüksek bir yere çıkarak onun portresini yapmayı dener, ancak bir türlü başarılı olamaz. Bunu anlayan Hz. İsa, yüzünü yıkar ve kendisine uzatılan bir mendille yüzünü silip Hannan'a verir. Çevredekiler Hz. İsa'nın yüzünün resminin mendile çıktığını görürler. Hannan bir mektupla birlikte bu mendili de alarak Edessa'ya döner.

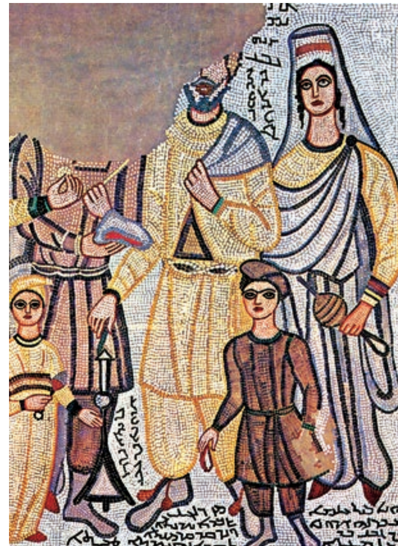
Hz. İsa, Edessa kralı V. Abgar Ukkama'ya gönderdiği mektupta şöyle demiştir:

"Ne mutlu sana Abgar ve Edessa adındaki şehrine! Ne mutlu beni görmeden bana inanmış olan sana! Çünkü sana devamlı sağlık bahşedilecektir. Senin yanına gelmem hususunda bana yazdıklarına gelince; bilesin ki, görevlendirilmiş olduğum her şeyi burada tamamlamak ve bu işi bitirdikten sonra beni göndermiş olana dönmem gereklidir. Sana ızdıraplarını (hastalıklarını) iyileştirmek, sana ve seninle beraber olanlara ebedî yaşam ve barış bahşetmek, ayrıca senin şehrine dünyanın sonuna kadar düşmanlar tarafından boyun eğdirilmemeyi sağlamak üzere havarilerimden birisini, Thomas da denilen Adday'ı göndereceğim. Âmin. Efendimiz Christo'nun mektubu."

Edessa kralı V. Abgar, üzerinde Hz. İsa'nın portresi olan kutsal mendili yaralarına sürer ve mucizevî bir şekilde iyileşir. Bu mendil uzun asırlar korunur. Fakat bugün nerede olduğu bilinmemektedir. Bazı rivayetlerde bugün Urfa'daki Ulu caminin içinde bulunan kuyuya düştüğü de söylenmektedir. Hatta bu sebeple kuyunun suyu kutsal olarak kabul edilir.

Hz. İsa'nın V. Abgar'a göndermiş olduğu mektubun ise, Urfa'da bir mağara girişi üzerine kazılmış olduğu söylenmektedir. Ama gerçekte bu mektubun aslının bugün nerede olduğu bilinmemektedir. Mağara ve mektuptan herhangi bir kalıntı günümüze ulaşmamıştır. Bu kutsal mendil yy.larca Hıristiyan sanatında yer almıştır.

M.S. 100 yıllarında Roma İmparatorluğu Urfa civarında varlık göstermeye başlar. Roma imparatoru Trajanus, M.S. 114 yılında Urfa'ya gelir. Bu sırada Urfa'da kral olan VII. Abgar (saltanatı 109-116) imparatoru karşılayarak ilgi gösterir. Daha sonra M.S. 116 yılında Mezopotamya'nın genelinde Roma ordularına karşı isyan başlar, Urfalılar da bu isyana katılır. O yıllarda öldürülen

Üçayak Mozaiği (J.B. Segal'den)

ve kovulan Roma orduları daha sonra Urfa'ya saldırır ve bu isyanın intikamını alır. Urfa'yı işgal eden Roma orduları halktan birçok insanı öldürür, daha sonra şehri ateşe verir. Bu savaştan sonra Urfa, Roma İmparatorluğunun hâkimiyetine girer ve Edessa kralı VII. Abgar'ın da saltanatı sona erer. Bu durum sadece bir yıl kadar devam eder ve Urfa şehri Parthların hâkimiyetine girer.

İlerleyen yıllarda Romalıların bölgedeki hâkimiyeti giderek artar. M.S. 163 yılında bölgedeki büyük güçlerden birisi olan Parthlarla Romalılar arasında bir anlaşmazlık çıkar. Bu dönemde Romalılar Mezopotamya'yı büyük ölçüde alırlar. Bu savaşlarda Birecik ve Urfa da Romalılar tarafından alınır. O dönemde Urfa'da hâkim olan Parthlara karşı halk isyan ederek şehri Romalılara teslim ederler. Daha sonra Romalı General Avidius Cassius Urfa'yı kuşatır ve şehirde büyük bir katliam yapar. Bu savaştan sonra Urfa ve Harran tekrar Roma hâkimiyetine girer. Roma Krallığı'nın 244 yılında yıkılmasına kadar bu hâkimiyet devam eder.

Romalılar bu bölgedeki varlıklarını sürdürmek ve İranlıların saldırılarını kontrol etmek amacıyla bölgenin her tarafında karakollar kurarlar. Özellikle Parthlar'a karşı topraklarını güvenlik altına almak amacıyla 197 yılında İmparator Septimius Severus, Halfeti ile Urfa arasında, Eski Hisar, Büyük Keşişlik ve Ank Köyü'nde birer kale yaptırır. Bölgede farklı yerlere de gözetleme kuleleri yerleştirir. Bugün bölgede hâlâ kalıntılarına rastlanabilen bu eserler, Halfeti-Suruç ve Urfa üçgeninde yer almaktadır.

Büyük Keşişlik Köyü Roma Harabeleri

Bu dönemde Urfa'da şehrin içinden geçen büyük nehirler mevcut idi. Bu nehirlerin taşması sonucu şehrin tarihinde büyük sel baskınları olduğunu görüyoruz. Bunların ilki 201 yılında olur. Bu olayda 2.000'den fazla insan boğularak veya enkaz altında kalarak ölür. Bu sel baskınında bazı büyük eserler de yıkılır. Bunların başında Kraliyet Sarayı vardır. Bu sarayın yıkılması sonucu dönemin kralı VIII. Büyük Abgar kalede büyük bir saray yaptırır.

213 yılında Urfa'daki Osrhoene Eyaleti, Roma imparatoru Antoninus Caracalla tarafından bir kere daha işgal edilir. Urfa kralı X. Abgar Severus ve oğulları esir edilip Roma'ya götürülür ve orada öldürülür. Bundan sonra Urfa tekrar Roma hâkimiyetine girer. Roma imparatoru Antoninus Caracalla ise, 217'de Urfa ile Harran arasında kendi askerleri tarafından öldürülür.

214'den 240 yılına kadar IX. Ma`nu, Urfa kralı olmasına rağmen hiçbir etkisi olmaz. Çünkü Urfa tamamen Roma'nın etkisi altında bulunuyordu. Bugün Urfa'da Kale'nin üzerinde bulunan ve mancınık olarak bilinen iki sütundan birinin kitabesinde ismi geçen Ma'nu'nun bu kral olabileceği söylenmektedir.

242-244 yılları arasında Urfa'da XI. Abgar Ferhat'ın kral olduğu dönemde, Roma imparatoru Philippus Arabs, Sâsâni kralı I. Şahpur ile anlaşarak Mezopotamya'yı Sâsâniler'e bırakır. Daha sonra bu anlaşmaya uyulmaz ve Osrhoene Krallığı kesin bir şekilde tarihe karışır. Harran ise tekrar Romalıların hâkimiyetine girer.

Urfa Süryanî Krallığı, 376 yıl varlığını devam ettirir. Bu dönemde bölgede farklı inançlar hâkim olur. Aynı zamanda zengin bir dil, sanat, edebiyat ve kültür oluşur. Bu dönemde İncil, Yunan dilinden Süryanî diline ilk defa Urfa'da çevrilir. Urfa bölgesinde hâkim olan Edessa kültürü, Yunan, İran ve Arâmi-Süryâni kültürlerinden oluşur. Şehirdeki kültür ve mimari eserlerde Yunan-Roma üslubunun etkileri görülmektedir. Mozaik, kitabe ve mezar türleri başta olmak üzere pek çok eser günümüzde Urfa'da hâlâ varlığını korumakta ve müzelerde sergilenmektedir.

6. ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİ (244-395)

Roma İmparatorluğunun Urfa ve bölgesinde hâkim olduğu dönemde, şehirdeki Hıristiyan halka ve din adamlarına baskı uygulanır. 250 yıllarında bazı Hıristiyan din adamlarından ve halktan öldürülenler olur. Bugün Urfa'da Şehitlik Mahallesi'nde metfun olan Şarbil ve Barsimya adında iki din adamı o dönemde öldürülenler arasındaydı. Onların hatırasına gömüldükleri mekânda küçük bir kilise yapılır.

Bu yy.larda Sâsâni Krallığı Mezopotamya ve Doğu Anadolu'da büyük bir güce sahip olur. 253 yılında Ermenistan'ı hâkimiyeti altına alan Sâsâni kralı I. Şahpur, Mezopotamya'ya doğru ilerler. Urfa'yı almak için harekete geçen Sâsâniler, bu muhkem şehri almakta zorlanır. Urfa'yı kurtarmak için yeni Roma imparatoru Valerianus harekete geçer. 260 yılında cereyan eden savaşta İmparator Valerianus İranlıların eline esir düşer ve öldürülür. Fakat yine de İranlılar Urfa'yı almayı başaramazlar.

359 yıllarında Roma imparatoru Konstantinus döneminde Edessa, yeni oluşturulan Osrhoene vilayetinin başşehri olur. 373 yıllarında Urfa'daki Süryâni Ortodokslar, Romalılar tarafından yine rahat bırakılmaz ve bir çoğu şehirden sürülür. Daha sonra 395 yıllarına gelindiğinde Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılır. Bu dönemde Urfa'nın içinde bulunduğu Osrhoene vilayeti Doğu Roma'nın (Bizans) sınırları içinde kalır.

Romalılar döneminde Urfa bölgesindeki önemli şehirlerden birisi de Zeugma'dır. Stratejik bir konuma sahip olan Zeugma şehrinde Roma'nın 4. Skitia Lejyonu da bulunuyordu. Bugün Zeugma şehri Birecik Barajı altında

kalmıştır. "Belkıs Harabeleri" nin bulunduğu Zeugma'da yakın zamanlarda Gaziantep Müzesi başkanlığı tarafından kurtarma kazıları yapılmıştır. Buradaki eserlerin bir kısmı bugün Gaziantep Müzesi'nde sergilenmektedir.

7. BİZANS İMPARATORLUĞU ve SÂSÂNİ KRALLIĞI DÖNEMİ (395–639)

395 yılında Roma İmparatorluğunun hâkimiyetinin sona ermesiyle Urfa'da Bizans İmparatorluğu dönemi başlar. 500 yıllarında Urfa büyük bir kıtlıkla yüz yüze gelir. Bunun sebebi bir çekirge sürüsünün saldırısı olmuştur. Urfa'nın bütün mahsulü, çekirgeler tarafından yok edilir. Urfa'daki halkın bir kısmı açlıktan ölürken, büyük bir kısmı başka şehirlere göç ederler. Bir yıl sonra da kıtlığa ilave olarak şiddetli kış Urfa'da birçok insanın ölümüne sebep olur. Bazı rivayetlerde bu yıl 2000 insanın öldüğü söylenmektedir.

Bu dönemde bölgede çok güçlü olan Sâsâni Krallığı Urfa ve civarını almak için büyük çaba harcar. 502 yılında Sâsânî kralı I. Kubâd (488–531) önce Diyarbakır'ı almak için harekete geçer, daha sonra Harran ve Viranşehir üzerine asker gönderir. Aynı yıl Urfa'yı kuşatan Sâsâniler çok sağlam surlara sahip olan Urfa'yı almakta zorlanırlar. Sonraki yıllarda da Urfa'yı kuşatan Kral I. Kubâd, başarı sağlayamayarak geri döner.

Halepli Bahçe, Amazon Kraliçesi Mozaiği detay

Önceki yy.larda üç büyük sel felaketi yaşayan Urfa, 525 yılında dördüncü bir sel baskını ile karşı karşıya kalır. Bu selde 30.000 insanın öldüğü rivayet edilir. Bu rakam şehir nüfusunun yarısına tekabül eder. Bu olay üzerine dönemin Bizans imparatoru Jüstinyen şehrin içinden geçen ve sele sebep olan Daysan Nehri'nin mecrasını değiştirerek önlem alır. Aynı zamanda şehir surlarını sağlamlaştırır. Bunun yanında nehrin akışını kontrol altına alan duvarlar yaptırır. Bu duvarların kalıntıları günümüzde mevcuttur.

Bölgedeki iki büyük güç olan Sâsânîler ve Bizanslılar arasında pek çok savaşlar olur. 532'de ise iki büyük devlet arasında bir barış antlaşması yapılır. 8 yıl süren bu antlaşmayı Sâsânîler bozar. Bu dönemin Sâsânî kralı I. Hüsrev Anuşirvan, 540 yılında Halep, Antakya ve Humus'u işgal ettikten sonra Urfa'yı kuşatır fakat almaya muvaffak olamaz. Daha sonra 544 yılında Urfa'yı almak için tekrar harekete geçen Sâsânî kralı I. Hüsrev Anuşirvan yine başarılı olamaz. Sâsânîler, Bizanslıların hâkim olduğu bölgelere pek çok defa saldırır ve yağmalar. Fakat 581 yılında Bizanslı komutan Maurikios, Viranşehir ve Rakka bölgesinde Sâsânî ordusunu yenmeyi başarır.

Daysan Nehri Mecrasını Değiştiren Duvar

Uzun bir süre Urfa'yı almak için uğraşan, fakat başarılı olamayan Sâsâniler, 610 yılında Urfa'yı hâkimiyeti altına alırlar. Sâsânî kralı II. Hüsrev-i Perviz (591–628) tarafından alınan bölgede Bizans'ın etkisi kırılır. Bu dönemde Urfa'daki Hıristiyan halka İranlılar büyük baskı uygular ve kiliseleri yağmalar. Bölgedeki Sâsânî hâkimiyeti uzun sürmez ve 628 yılında Bizans imparatoru Herakleios tarafından Urfa tekrar alınır ve Bizans hâkimiyetine geçer.

8. DÖRT HALİFE DÖNEMİ (639-661)

Urfa'da yaklaşık 230 yıl Bizans İmparatorluğunun hâkimiyeti sürer. 500 yılı aşkın bir süre de Hıristiyanlık bu bölgede varlığını devam ettirir. Fakat İslâmiyet'in doğuşuyla Arap yarımadası başta olmak üzere bu bölgede Müslümanlar hızla yayılmaya başlar. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) vefatından (632) çok kısa bir süre sonra, Halife Hz. Ömer döneminde Şam ordusu komutanı İyâd b. Ganem, 639 yılında Urfa'yı alır. Urfa, İslâm ordularına direnemez ve vergi vermek şartıyla anlaşma yapılır. Aynı yıl Harran şehri de İslâm orduları tarafından alınır.

Yukarı Mezopotamya, İslâm'ın fethinden sonra, Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rabia ve Diyar-ı Bekr olmak üzere üçe ayrılır. Diyar-ı Mudar'ın merkezi Harran, diğer kentleri ise Urfa, Rakka ve Suruç olarak belirlenir.

Urfa, Halife Hz. Osman döneminde Şam Valisi olan Hz. Muaviye'nin kontrolünde idi. 661 yılında Hz. Ali şehit edilince, Hz. Muaviye'nin liderliğinde Emevî Devleti kurulur ve Urfa bölgesi Emevîler'in hâkimiyetine geçer.

9. EMEVİLER DÖNEMİ (661-750)

Urfa ve Harran 661–750 yılları arası Emevîlerin hâkimiyetinde kalır. Hatta 744 yılında II. Mervân (744-750) halife olunca, daha önce Şam olan hilâfet merkezini Harran'a taşır. Hilafet merkezi olduktan sonra bu antik

şehre birçok yatırım yapılır. Halife II. Mervân bu yeni yatırımlar için 10 milyon dirhem altın sarf eder. Öncelikle bir hükümet sarayı yaptırır ve daha önce inşa edilen Ulu Cami (Cami`ül Firdevs) yenilenir. Bu caminin kalıntıları bugün hâlâ mevcuttur. Daha sonra II. Mervân tarım ve ticareti geliştirmek amacıyla su kanalları açtırır. El-Cezire de denilen Urfa-Harran bölgesi II. Mervân devrinde altın çağını yaşar. Yapılan yatırımlar sonucunda Urfa ve Harran bölgesi çok vergi ödeyen bir bölge haline gelir.

750 yılına kadar bu bölgede devam eden Emevî hâkimiyeti Abbasilerin güçlenmesiyle son bulur. Abbasîler önce İran ve Mezopotamya'nın büyük bir kısmını ele geçirir. Bunun üzerine II. Mervân bir ordu hazırlayarak Zap Irmağı kıyısında 750 yılında Abbasilerle büyük bir savaş yapar. Bu savaşta II. Mervân'ın yenilmesi üzerine El-Cezire'nin tümü Abbasîlerin hâkimiyetine geçer.

Emevî döneminde bölgedeki en büyük olaylardan birisi, 667 yılında Urfa'da meydana gelen büyük su baskınıdır. Bu sel baskını, Urfa tarihinde beşinci kez görülen bir afettir. Bu afette Urfa surları yıkılmış ve binlerce insan boğularak ölmüştür. Bu dönemdeki bir diğer büyük olay da 679'da bölgede meydana gelen büyük bir depremdir. Bu deprem de Urfa'da birçok insanın ölümüne sebep olmuştur.

10. ABBASÎLER DÖNEMİ (750- 990)

Emevîlerden sonra Abbasî Komutanı Abdullah b. Ali bölgeyi 750 yılında ele geçirince El-Cezire'ye Musa b. Ka`b'ı vali tayin eder. Bu bölgede hâkim olan Abbasîler, Emevîler'e büyük zulümler ve katliamlar yapar. Suriye ve El-Cezire Arapları, bu zulüm karşısında Abbasilere karşı isyan ederler. Bu bölgeyi alan komutan Abdullah b. Ali, bu isyanları şiddetli bir şekilde bastırır.

Uzun yıllar sonra tekrar bölgede isyanlar olur. 812 yılında Amr ve Nasr b. Şebes adlı kişiler tarafından El-Cezire bölgesinde ortaya çıkan isyanlarda Urfa, Harran ve Suruç yağmalanır. Abbasîler döneminde hilafet merkezi olan Bağdat, isyanları bastırmakta zorlanır. 13 yıl süren isyanlar, 825 yılında bastırılır ve isyankârlar idam edilir.

Uzun bir aradan sonra 943 yılında Bizans orduları tekrar Urfa önlerine gelirler. Bizans Komutanı General İoannes Kurkuas, üzerinde Hz. İsa'nın portresi bulunan kutsal mendili ele geçirmek ister. Bizanslılarla Müslümanlar arasında bir anlaşma yapılır ve Bizanslıların 200 Müslüman esiri serbest bırakması karşılığında Müslümanlar Kutsal mendili teslim ederler. Kutsal mendil imparatorluğun merkezi olan İstanbul'a götürülür.

949 yılında Urfa halkı Hamdânîlerle birleşerek Bizans topraklarına saldırır. Böylelikle arada yapılan anlaşma bozulunca, Bizanslılar 959 yılında El-Cezire ve Urfa üzerine Leon komutasında bir ordu gönderir. Bu savaşta Urfa'da birçok insan öldürülür ve bir kısmı da esir alınır.

Bu dönemdeki büyük olaylardan birisi de 835 yılında Urfa'da meydana gelen büyük su baskınıdır. Tarihteki yedinci büyük su baskını olan bu felakette şehri su basar, 3 bin insan boğulur.

Mukimu Mozaiği (J.B. Segal'den)

11. HAMDANİLER, NÛMEYR OĞULLARI VE MERVÂNÎLER DÖNEMİ (991-1031)

Harran'ı elinde tutan Musul Hamdânîleri'nin 937 yılında hâkimiyeti sona erer. Daha sonra Halep'te hâkim olan Sa`düddevle Harran'ı alır. 991 yılında Sa`düddevle'nin ölümüyle Hamdânîler'e bağlı valiler istiklallerini ilan ederler. Bu sırada Harran valiliği yapan Vessab b. Sabık en-Nûmeyri de Harran'da istiklalini ilan eder.

Bu dönemde Urfa, Nûmeyroğulları'na bağlıdır. Diyarbakır'da hüküm süren Mervâni hükümdarı Nasrüddevle Ahmed, Urfa'yı almak için bir ordu gönderir. 1027'de Nûmeyroğulları ile yapılan savaşta Urfa tamamen Nasrüddevle Ahmet'in hâkimiyetine girer. Daha sonra Nasrüddevle, Selman adında bir Türk'ü Urfa'ya vali tayin eder. Selman, 1031 yılında Bizanslı komutan Georgios Maniakes'e tazminat karşılığında Urfa'yı teslim eder.

12. BİZANS İMPARATORLUĞU DÖNEMİ (1031-1087)

Urfa bölgesinde Bizans İmparatorluğunun hâkimiyet dönemi olan 1031–1087 yılları arası Anadolu'da Büyük Selçuklu Devleti güçlenmeye başlar. Selçuklular Urfa'yı almak için pek çok akınlar yaparlar. İlk önce 1065–1066 yılında Sâlâr-ı Horasan, Urfa bölgesine akınlar yapar. Daha sonra ikinci defa bölgeye akın yapan Selçuklular, Kısas civarlarında Bizans ordusu ile büyük bir savaş yapar. Bu savaşta Selçuklu ordusu büyük kayıplar verir ve geri çekilmek zorunda kalır. Selçuklular üçüncü defa yaptığı akınlarda başarılı olur, pek çok ganimet ve esir elde eder.

Bizans ordusu ile Büyük Selçuklular arasında Anadolu'nun kaderini belirleyen büyük savaş Malazgirt Savaşı olmuştur. Sultan Alparslan (1063–1072), önce Mısır'a giderken Urfa civarındaki bazı kaleleri alır. Daha sonra 1071'de Urfa'yı kuşatır, fakat kuşatmanın uzun sürmesinden dolayı bölgeden ayrılır. Bu kuşatmanın hemen akabinde Birecik üzerinden Suriye'ye gitmeyi plânlayan Sultan, Bizans ordusunun Anadolu'da ilerlediğini öğrenir. Bu haber üzerine hemen geri dönerek Bizans ordusuna yönelir. 1071'de Malazgirt'te Bizanslılarla savaş yapan Alparslan, Bizans ordusunu büyük bir mağlubiyete uğratır. Savaş sonrasında da imparatoru esir alır.

Malazgirt mağlubiyetinden sonra Bizanslıların Anadolu'daki gücü zayıflar. Sultan Alparslan'dan sonra oğlu Melikşah (1054–1092), 1087 yılında Harran'a gelerek burada konaklar. Komutanlarından Emir Bozan'ı Urfa'yı alması için gönderir. Emir Bozan 1087'de üç ay süren kuşatmalar sonrasında Urfa'yı alır. Beş yıl sonra da 1093 yılında Harran, savaş olmaksızın Emir Bozan'a teslim edilir.

13. BÜYÜK SELÇUKLULAR VE SURİYE-FİLİSTİN SELÇUKLULARI DÖNEMİ (1087-1095)

1087 yılında Urfa ve bölgesinin Selçuklu hâkimiyetine geçmesiyle, bu bölgedeki kargaşa ve huzursuzluk sona ermiş oluyordu. Urfa'yı alan Selçuklu komutanı Emir Bozan, şehrin idaresini Sâlâr Huluk adlı bir komutana bırakarak, Sultan Melikşah'ın ordusuna katılır. Sultan Melikşah'ın 19 Kasım 1092'de ölmesi üzerine Emir Bozan tekrar Urfa'ya döner.

Sultan Melikşah'ın ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti'nde taht kavgaları başlar. Melikşah'ın oğlu Berkyaruk ile Suriye-Filistin Selçuklu Sultanı Melik Tutuş arasında büyük mücadeleler olur. 1094 yılında yapılan savaşı Melik Tutuş kazanır ve Berkyaruk'u destekleyen Emir Bozan'ı ve Halep Emiri Aksungur'u öldürtür. Melik Tutuş, Emir Bozan'ın elinde olan Urfa ve Harran'ı almak üzere asker gönderir. Şehirde bulunan Emir Bozan'ın askerleri, Urfa'yı başta teslim etmek istemeseler de sonuçta şehir Melik Tutuş'a teslim edilir. Urfa'yı ele geçiren Melik Tutuş, şehrin idaresini Ermeni asıllı Thoros'a bırakır. Fakat Thoros 1095 yılında Melik Tutuş'un ölümüyle Urfa'da hâkimiyetini ilan eder.

14. ERMENİ THOROS (1095-1098) VE HAÇLI KONTLUĞU DÖNEMİ (1098-1144)

1095 yılında Urfa'yı ele geçiren Ermeni Thoros'un hâkimiyeti sadece üç yıl sürer. 1097 yılında Avrupa'dan büyük bir Haçlı ordusu Anadolu'ya gelerek Antakya'ya ulaşır. Burada 700 kişilik bir grup büyük ordudan ayrılarak Fırat Nehri tarafına hareket eder. Büyük Haçlı ordusu ise Kudüs'e varır ve burada hâkimiyetini ilan eder. Büyük ordudan ayrılan Baudouin kumandasındaki 700 kişilik küçük ordu da yol üzerinde birkaç kaleyi alarak Urfa tarafına doğru ilerler.

Haçlıların geldiği sıralarda isyancı bir grup Urfa surlarını kuşatır. İsyancılar Thoros'u aldatarak kalenin kapısını açtırır ve kaleye girer. Thoros, halkın saldırısına uğrar ve kale surlarından aşağıya atılarak öldürülür. Bu sıralarda Urfa'ya gelmiş olan Haçlı ordusunun komutanı Baudouin şehri teslim alarak, 1098'de Urfa'da bir kontluk kurar.

Haçlı komutanı Baudouin'in Kudüs'te kontluk kurmuş olan ağabeyi ölünce, Baudouin Kudüs'e davet edilir. 1100'de Baudouin halktan zorla büyük miktarda altın ve gümüş alarak Urfa'dan ayrılır. Kuzenini de yerine kont olarak tayin eder.

1104 yılında Artuklu Hükümdarı Sökmen, Samsat Emiri Balduk ve Musul Hâkimi Çökürmüş'ten oluşan bir ordu,

Harran'ı almak üzere Frank ordusuna hücum eder. Bu üç kuvvetten oluşan büyük ordu yapılan savaşta Franklar'ı hezimete uğratır. Daha sonra Musul Hâkimi Çökürmüş, Harran'ı hâkimiyeti altına alır. Harran'dan sonra Urfa'yı da almayı düşünen Çökürmüş, 15 gün boyunca Urfa'yı kuşatma altında tutar, fakat almayı başaramayarak Musul'a geri dönmek zorunda kalır.

Urfa kontu Baudouin du Bourg, Çökürmüş tarafından esir edilince, Antakya kontu Bohemund, Urfa'ya hâkim olur. Urfa, 1108 yılına kadar Antakya etkisinde kalır. Bu dönemde Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan (1092-1107) Urfa'yı almak ister ve şehrin önlerine kadar gelir. Urfa'yı alamaz ama oradan güneye ilerleyerek Harran'ı alır.

Urfa'da Haçlı Kontluğu dönemi yaklaşık 50 yıl sürer. Bu dönemde bölgede vahşet ve zulüm bitmez, birçok talan ve yağma yapılır. Bölgedeki Müslümanlar, Haçlılar tarafından ciddi anlamda yıpratılır. Bu zulüm dönemi 24 Aralık 1144'de Musul Atabeyi İmâdüddin Zengî'nin Urfa'yı almasıyla son bulur.

15. MUSUL ATABEYLİĞİ (ZENGÎLER) DÖNEMİ (1144-1182)

1144'de Musul Atabeyi İmâdüddin Zengî Urfa'yı aldıktan sonra, Haziran 1145'de Urfa'ya gelir. Zengî'nin bölgedeki en önemli icraatlarından birisi, Müslüman ve Hıristiyan din adamlarıyla dostluk kurmak olur. Fakat Zengî'nin hâkimiyeti kısa sürer ve 1146 yılında Caber Kalesi'nde öldürülür. Onun ölümünden sonra ülke ikiye bölünür. İki büyük oğlundan Seyfeddin Gazi Musul'u, Nureddin Mahmûd ise Halep'i alır.

Zengî'nin ölümüyle Urfa bölgesinde bir boşluk meydana gelir ve bundan istifade eden eski kont II. Joscelin, Ermeniler'le beraber Ekim 1146'da şehri alır. Zengî'nin oğlu Nureddin Mahmûd bu olay üzerine bir ordu hazırlayarak hemen Urfa'ya gelir. Urfa'da yapılan savaşta on binlerce kişi ölür. II. Joscelin, Nureddin Mahmûd'un ordusu karşısında duramayarak şehirden kaçar. Türkler'in Urfa'yı tekrar alması üzerine Avrupa'da ikinci Haçlı Seferi için hazırlıklar başlar.

15 Mayıs 1174'de Nureddin Mahmûd Zengî'nin ölmesiyle bölgede tekrar kargaşa başlar. Fakat bu uzun sürmez, Musul hükümdarı olan Nureddin Mahmûd Zengî'nin yeğeni II. Seyfeddin Gazi harekete geçer. Daha sonra bölgenin önemli şehirleri olan Harran, Urfa, Rakka ve Suruç'u hâkimiyeti altına alır.

Bu dönemde Mısır'da Selahaddin Eyyubî varlık göstermektedir. Salâhaddin Eyyubî daha önce Nureddin Mahmûd Zengî'nin komutanlarından birisi olarak görev yapmaktaydı. 1174'de Nureddin'in ölmesi üzerine Salâhaddin Eyyubî Mısır'da Eyyubîler Devleti'ni kurar. Daha sonra da Urfa bölgesine yönelir.

Bu sırada Harran, Zengîler'e bağlı Muzaffereddin Gökbörü tarafından idare ediliyordu. Muzaffereddin Gökbörü, Salâhaddin'e haber göndererek kendisiyle beraber olduğunu bildirir.

Urfa Kalesi'nde Bulunan ve Hz. İbrahim'in Ateşe Atıldığı Mancınığın Parçaları Olduğuna İnanılan İki Sütun

Bunun üzerine bölgeye doğru bir sefer düzenleyen Salâhaddin, Birecik Kalesi önüne kadar gelir. Muzaffereddin Gökbörü de bu orduya katılır. O sırada Birecik Kalesi'ne hâkim olan komutan da Selahaddin'e olan bağlılığını bildirir. Salâhaddin Birecik'i aldıktan sonra Urfa'ya doğru hareket eder.

Selahaddin Eyyubî'nin Eylül 1182'deki büyük Urfa kuşatmasına bu sırada şehrin valisi olan Fahreddin Mes'ud ez-Zaferâni karşı koyar, fakat uzun süre mukavemet edemez. Şehri Selahaddin Eyyubî'ye teslim ederek, onun hizmetine girer. Selahaddin Eyyubî ise Harran'la beraber Urfa'ya Fahreddin Mes'ud ez-Zaferâni'yi vali olarak bırakır.

16. MISIR VE SURİYE EYYÛBÎLERİ DÖNEMİ (1182-1260)

Eyyubîlerin Anadolu'ya girmeleriyle birlikte, Anadolu Selçukluları ile aralarında büyük hâkimiyet mücadeleleri olur. Selahaddin Eyyubî'den sonra Mısır'da Eyyubî Devletinin başına I. el-Kâmil Nasireddin (1218-1238) geçer. 1232'de I. el-Kâmil Nasireddin, Urfa, Harran ve Siverek şehirlerini içine alan geniş bir bölgeye hâkim olur. O dönemde Anadolu Selçuklu Devletinin başında Sultan I. Alâeddin Keykubad bulunmaktadır.

I. Alâeddin Keykubad ordusuyla Malatya şehrinde bulunduğu bir sırada, komutanlarından Kemaleddin Kamyar'ı Urfa'yı almak üzere gönderir. 1235 yılında Urfa'yı kuşatan Selçuklu ordusu büyük bir direnişle karşılaşır, fakat kaleyi fethetmeyi başarır. Selçuklu ordusu bu kadarla da yetinmeyip Siverek, Harran ve Rakka bölgelerini ele geçirir. Fakat Selçukluların bölgedeki hâkimiyeti uzun sürmez. 4 ay sonra, Eyyubî Sultanı I. el-Kâmil Nasireddin Selçukluların aldığı yerlerin hepsini geri alır.

İki yıl sonra Selçuklulara bağlı olan Harezmliler, Selçuklu Devletinden ayrılarak Urfa tarafına çekilirler. Buralarda olay çıkararak yağmaya başlarlar. 1240 yılında Selçuklular Harezmliler'in üzerine bir ordu göndererek Harran'da onları mağlup ederler. Daha sonra Harran, Eyyubiler'in eline bırakılır.

Bu dönemde Moğol İmparatorluğu Anadolu'ya kadar ilerler ve büyük yıkımlar yapar. Moğol Hükümdarı Hülagu Urfa bölgesine iki defa sefer düzenler. Birincisinde 1251 yılında Urfa, Suruç ve Harran şehirlerine girerek yağmalar. İkinci defa ise, 1260 yılı başında Moğol Hükümdarı Hülagu Suriye üzerine bir sefere giderken, Harran, Urfa ve Birecik'i tamamıyla hâkimiyetine alır.

17. MEMLÛKLER, TÜRKMEN AŞİRETLERİ DÖNEMİ (1260-1394)

1272 yılına kadar Urfa bölgesinde Moğollar hâkimiyetini devam ettirir. Bu sıralarda Memlûk Sultanı olan I. Baybars, Halep'e Alâeddin Taybars'ı vali olarak tayin etmişti. Alâeddin Taybars 1272 yıllarında Harran ve Urfa'yı Moğolların elinden alır. İki yıl sonra da Birecik'i Moğollardan alarak Memlûk topraklarına katar.

1318 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflayarak dağıldığını gö-

Timurlu Dönemi Maşrapa (TUEM)

rüyoruz. Bu yıllarda Anadolu'da Türkmen aşiretleri varlık göstermeye başlamıştır. Bunlar arasında Oğuzlar'ın Döğer Aşireti, Urfa bölgesinde yerleşir. Kısa bir süre içerisinde Urfa, Siverek, Suruç ve Harran'ı hâkimiyeti altına alırlar.

18. TİMUR DEVLETİ, AKKOYUNLU DEVLETİ, KARAKOYUNLU DEVLETİ DULKADiR BEYLİĞİ SAFEVÎ DEVLETİ DÖNEMİ (1394-1517)

Urfa bölgesinde Türkmen Aşiretlerinin hâkimiyeti 1394 yılına kadar devam eder. 1394 yılında Timur Urfa'ya gelerek şehri alır ve şehirde büyük tahribat yapar. 1429 yılına gelindiğinde Memlûklar'ın bölgeye tekrar seferler düzenlediği görülür. Bu seferlerde Urfa'da büyük yağmalar olur.

Memluklar'dan sonra bir süre Urfa, Karakoyunlular'ın idaresinde kalır. Karakoyunlular'dan sonra bölgeye Akkoyunlular gelir. Akkoyunlu hükümdârı Uzun Hasan Bey (1453-1478) 1453 yılında Urfa'da Karakoyunlular'ı mağlup ederek şehri topraklarına katar. 1504 yılına kadar Karakoyunlar'ın elinde kalan Urfa, daha sonraki yıllarda kısa bir süre Dulkadir Beyliği'nin hâkimiyetinde kalır.

Bu dönemlerde Anadolu'da İran Safevî Devleti'nin büyük güç elde ettiği görülür. Safevî Devleti Hükümdarı Şah İsmail, Diyarbakır hariç hemen hemen bütün Doğu Anadolu'ya sahip olur. Bu sıralarda Doğu Anadolu'da varlığını sürdüren Akkoyunlu Devleti Safevîler karşısında duramaz. Akkoyunlu hükümdarı Sultan Murad, Safevîler'e karşı Osmanlılara sığınmak zorunda kalır. 1514 yılında, Yavuz Sultan Selim'den asker yardımı alan Sultan Murad, Diyarbakır havalesinde Safevîlere karşı savaş açar, fakat mağlup olarak öldürülür. Safevîler 1514 yılında Urfa'yı hâkimiyeti altına alırlar. Bu hâkimiyet sadece üç yıl sürer.

19. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ (1517-1922)

Safevî Devleti, Anadolu'nun doğusunda Osmanlı Devleti'ni tehdit eder hale gelmişti. Bunun üzerine 1517 yılında Yavuz Sultan Selim bölgeye bir sefer düzenleyerek Mardin ve Urfa bölgesini alır. Nüfusu 5.500 civarında olan Urfa, Osmanlılar döneminde Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlanır. 1594'de ise Osmanlılar bu bölgede Rakka Eyaleti'ni kurar ve Urfa'yı merkez tayin eder.

Bölükbaşı Karayazıcı Abdulhalim Bey, 1599 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanır. Urfa'yı ele geçirerek kendi hâkimiyetini ilan eder. Osmanlı Devleti, bölgedeki isyanı bastırmak için bir ordu gönderir. Sinan Paşazade Mehmet Paşa komutasındaki ordu iki defa Urfa'yı kuşatır. Birincisinde başarılı olamaz, fakat 1600 yılı baharında ikinci kuşatmada Urfa geri alınır.

1638 yılında, Osmanlı Padişahı Sultan Dördüncü Murat (1623-1640) Bağdat Seferi'ne çıkar. Bu sefere giderken Urfa, Harran ve Viranşehir'e uğrayarak bir süre kalır. Buradaki tarihî yerleri gezer. Özellikle Viranşehir'de bulunan Hz. Eyyub (a.s.) ve Hz. Elyesa (a.s.)'nın kabirlerini buldurarak türbe yaptırır.

1839 yılında, Osmanlılara bağlı olan Mısır şehrinin valisi Kavalalı Mehmet Paşa isyan eder ve hâkimiyetini ilan eder. Osmanlı Padişahı Sultan II. Mahmut, isyanı bastırmak için bir ordu gönderir. Hafız Mehmet Paşa komutasındaki ordu 1839'da Birecik'te Kavalalı Mehmet Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile bir savaş yapar. Bu savaşta Osmanlı ordusuna mağlup olunca, İbrahim Paşa'nın adamları Urfa üzerine yürür ve şehri istila eder. Bundan sonra Urfa 4 yıl Mısırlıların hâkimiyeti altında kalır. 4 yıl sonra ise Osmanlı Devleti tekrar bu bölgeyi Mısırlıların elinden alır. 20. yy.ın başına kadar Urfa bölgesinde ciddi bir olaya rastlanmamaktadır.

Osmanlı dönemine kadar sürekli bir hareketlilik yaşanan Urfa bölgesinde birçok devlet hâkim olmuş, pek çok medeniyet gelip geçmiştir. İpek yolu üzerinde olmasından dolayı gelip geçen birçok ordu tarafından talan edilmiş, yağmalanmış ve pek çok zulümlere maruz kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise, Urfa'da sükûnet ve huzur hâkim olmuş, halk tedirgin olmadan yaşamıştır. 500 yıla yakın süren bu huzur dönemi sonunda Urfa'da yine sıkıntılı yıllara gelinir.

Osmanlının son dönemlerinde, 1900' lü yılların başında Urfa'da yaşayan Ermeniler pek çok defa isyan ederler. Yüzyıllar boyunca Urfa'da Müslümanlarla beraber huzur ve barış içinde yaşayan Ermeniler, Osmanlının zayıflamasından istifade ederek harekete geçerler. Dış güçler tarafından da tahrik edilen Ermeniler, silahlandırılmaya başlanır. İlk isyan 1915'de gerçekleşir. 20-30 kişilik bir jandarma kuvveti ile isyan bastırılmaya çalışılırken, Ermeniler bir jandarmayı şehit ederler. Bu olay üzerine yapılan aramalarda 820 tüfek, 406 tabanca, 74 delici ve kesici alet ile 4922 fişek ele geçirilir. Daha sonra 1915 yılı içerisinde Ermenilerin saldırıları devam eder ve pek çok insan öldürülür. Ermeniler sadece askerlere saldırmakla kalmaz, halktan masum insanları da öldürürler.

Balıklı Göl ve Rıdvaniye Camii

Güllüzâde Hacı Osman Efendi
Urfa Müdafai Hukuk Cemiyeti Azası

Şu bir gerçektir ki, Urfa'daki Ermeni isyanına karşı devlet savunmada yetersiz kalır. Bunu fark eden Ermeni isyancılar saldırılarını arttırarak devam ettirirler. Bunun üzerine IV. Kolordu'dan yardım istenir. IV. Kolordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa Urfa'ya gelir, fakat isyanlar yine devam eder. Ermeni isyancılar kadın ve çocuk demeden birçok masum insanı öldürürler. Önce güzellikle isyancıların teslim olması istenir, fakat değişen bir şey olmaz ve saldırılar devam eder. İsyancıların yuvasına top atışı yapılarak engel olunmaya çalışılır. Pek çok asker şehit olur.

Şehirdeki askerî birlikler 28-29 Eylül 1915 günü, Ermenileri sıkıştırırlar. Çaresiz kalan isyancılar teslim olacaklarını söylerler. Daha önce esir aldıkları 600 kadar kadın ve çocuğu geri verirler fakat sözlerini tutmaz ve tekrar ateş ederler. Aradaki çatışmalar aynı şiddette tekrar başlar. Birkaç gün devam eden çatışma sonucunda, isyancıların gizlendikleri barınaklar ele geçirilir.

5 Ekim 1915'de Ermeni isyanlarını bastırmak üzere görevlendirilen Kumandan Fahri Paşa Urfa'da mücadeleye devam eder. 16 Ekim 1915'de Ermeni isyancıların bulunduğu mekânlar imha edilir ve isyan sona erer. Bu isyanlarda büyük kayıplar verilir. Bu kayıpların asker ve polis olarak 20 şehit ve 50 yaralı, halktan ise 42 şehit ve birçok yaralı olduğu tespit edilmiştir. Ermeni isyancıların ölü sayısı ise 349'dur. Bu olaylar sonucu Urfa'daki Ermenilerin bir kısmı Musul'a gönderilir.

Bu dönemde Ermeni isyanları sadece Urfa'da olmamış, Doğu Anadolu'da, diğer pek çok şehirde de büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu isyanlar yüzünden 1916 yılında Van, Muş ve Bitlis vilayetlerinden birçok insan Urfa'ya göç eder. Nüfusun birden artması sonucu ziraat yapmak zorlaşır. 1917 yılında büyük bir kıtlık yaşanır. Bu yıllarda kıtlık ve salgın hastalıktan dolayı pek çok insan ölür.

20. KURTULUŞ SAVAŞINDA URFA

1919 yılında Anadolu'nun dört bir tarafı işgal edilmeye başlanır. Güneydoğu Anadolu bölgesi İngilizlere ve Fransızlara bırakılır. Urfa ise 24 Mart 1919 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilir. İngilizler Urfa'ya önce bir zırhlı otomobil içerisinde birkaç subayla gelirler. Daha sonra İngilizler, 200 kişilik bir piyade bölüğü, 10 otomobil ve 50 yük arabasıyla Urfa'ya girerler.

Urfa'yı işgal eden Fransız askerlerinden bir grup (Av. Müslim Akalın Arşivi)

İngilizler Urfa'ya geldikleri günün hemen ertesinde, orada bulunan Türk askerlerinin şehri terk etmesini istediler. Urfa'da bulunan 1. Süvari Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Bey, Urfa'da bir subay komutasında bir süvari takımı bırakılarak, Alay'ı Karaköprü'ye, daha sonra da Siverek'e götürür.

İngilizler Urfa'da bulunduğu süre içerisinde Ermenilerden büyük yardım görürler. İngilizler Emenilere silah talimi yaptırarak onları eğitirler. Aynı zamanda Ermeniler halk arasında dolaşarak İngilizlere istihbaratta yardımcı olurlar.

Urfa'nın önde gelen büyükleri, bu işgal karşısında sessiz kalmaz, 4-5 Eylül 1919 gecesi Güllüzade Hacı Osman Efendi'nin evinde toplânarak önemli kararlar alırlar. Toplânan 12 kişi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurar ve Urfa düşmanlardan kurtulana kadar mücadele edeceklerine, Kur'ân-ı Kerim üzerine el basarak yemin ederler.

1919 yılı Ekim ayında, İngilizlerle Fransızlar bir anlaşma yapar ve bunun sonucu olarak İngilizler Urfa'yı Fransızlara terk eder. Bu sıralarda Binbaşı Ali Rıza Bey Urfa'daki aşiretlerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne girmeleri için çalışır. Binbaşı Ali Rıza Bey'in bu çalışmalarını Siyala aşireti reisi Salih el-Abdullah Fransızlara ihbar eder. Bunun üzerine Fransızlar Ali Rıza Bey'i görevinden alırlar. Ali Rıza Bey de Siverek'e kaçar. Bu hadiseden sonra Fransızlar halka karşı daha sert bir tutum içine girerler.

Urfa Jandarma Komutanlığı'na Binbaşı Ali Rıza Bey'in yerine Yüzbaşı Ali Saip Bey atanır. Yüzbaşı Ali Saip Bey Urfa'ya geldikten sonra önde gelen bazı insanları toplayarak ayaklanma düşüncesini onlara anlatır. Bu toplântıda ayaklanma düşüncesi kabul edilince bir plân hazırlanır. Bu toplântıdan hemen sonra, Fransız Kumandanlığı Ali Saip Bey'i bir çay ziyafetine çağırır. Bu ziyafet sırasında ayaklanma plânının Fransızlar tarafından öğrenildiğini anlar. Hemen aynı akşam bir grup arkadaşıyla Urfa'yı terk eder.

Urfa'da ilk olarak Kurtuluş hareketinin başlamasına vesile olan olay, Ocak ayının 24'ünde iki Fransız askerinin kadınların bulunduğu Vezir Hamamı'na girmesi olur. Bu olay şehirde büyük tepkilere yol açar. Olayın ardından başta Mutasarrıf Ali Rıza Bey olmak üzere protestolar başlar.

Hamam olayının bir gün sonrası 25 Ocak'ta Mustafa Kemal kolordulara bir genelge gönderir. Bu genelgede Fransızlara karşı Kuvay-ı Milliye hareketinin gecikmemesi gerektiği bildiriliyordu. Ayrıca genelgede Fransızlara karşı Kuvay-ı Milliye hareketinin Urfa'dan başlatılması gerektiği ifade edilir.

Urfa bölgesinde ilk hareket Ali Saip Bey'in beyannamesi ile Suruç'tan başlar. Buradaki aşiretler tren hattının bazı bölümlerini tahrip ederler ve Fransızlara 24 saat içinde çekilmeleri konusunda bir uyarı gönderirler.

Daha önce Urfa'dan kaçmak zorunda kalan Ali Saip Bey, 6 Şubat'ta aşiretlerden topladığı kuvvetlerle Urfa'ya doğru harekete geçer. Ertesi gün Karaköprü'ye gelen Ali Saip Bey burada diğer aşiretleri de toplar. Ali Saip Bey, topladığı kuvvetlerle Urfa'ya girmeden Fransızlara bir haber göndererek 24 saat içinde şehri boşaltmalarını ister. Bu uyarıyı alan Fransız komutan, Urfa'nın boşaltılmasına General Gouraud'un karar verebileceği söyleyerek, şehri boşaltmak istemez. Ali Saip Bey topladığı kuvvetlerle 9 Şubat'ta Urfa'ya girer ve Fransızları kuşatma altına alır.

17 Şubatta diğer bir taraftan Yedek Subay Akif (Sözeri) komutasındaki bir kuvvet Fransızların üzerine hücum eder, Külaflı Tepesi'ni zaptederek düşman birliklerinin çekilmelerini sağlar. Bunun ardından Fransızlara karşı 20 Şubat'ta ikinci bir hamle yapılır ve Ermenilerle Fransızların haberleşme merkezi olan karakol ele geçirilir.

Urfa'nın kurtuluşuna katılan gaziler 11 Nisan Kurtuluş Bayarımı'ndan birinde (Av. Müslim Akalın Arşivi)

1920 yılı Mart ayında aşiret kuvvetleri ve çetelerle birlikte genel bir hücum yapılması plânlanır. 4 Mart günü Fransızlara karşı büyük bir taarruz başlar. Bu taarruzda Urfalılardan tespit edilen kayıpların sayısı 82 idi.

Bu büyük taarruzda ciddi kayıplar verilir, silah ve cephane açısından zor durumlar yaşanır. Urfa ve civarında bulunan aşiret ve Müdafaa-yı Hukuk cemiyetleri Mustafa Kemal'e bir mektup yazarak, top, cephane ve buna benzer savaş levazımatı için müracaat ederler. Mustafa Kemal de, 13. Kolordu Kumandanlığı'yla 5. Tümen Kumandanlıklarına bir telgraf çeker. Urfa'da yalnız birkaç binada düşman bulunduğunu ve telaş etmeye gerek olmadığını belirtir. Ayrıca bu telgrafta Urfa'daki işlerin harpten anlamayan adamlar tarafından idare edildiğini söyleyerek, oradakilere baş olacak uygun bir komutanın kolorduca gönderilmesinin uygun olacağını bildirir.

Bu büyük taarruzda Fransızlar da erzak yönünden zor durumlara düşer. Kendi devletlerinden yardım isterler, fakat istedikleri yardım gelmeyince ümitlerini keserler. Erzak yönünden sıkıntı çeken Fransızlar Urfa'yı boşaltmayı düşünmeye başlar.

Urfa'da başarılı olamayacaklarını anlayan Fransızlar, şehri terk etmek istediklerini bildirdiler. 9 Nisan 1920'de Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Ali Saip Bey, Belediye Reisi Hacı Mustafa, Fransız Kumandanı Hauger, Yüzbaşı Sajous ve Ermeni Doktor Beşliyan buradaki işgalin sona erdirilmesi konusunda bir görüşme yaparlar ve anlaşmaya varırlar. Fransızlar şehrin boşaltılması karşılığında 10 şart öne sürer ve şartlar kabul edilir. Bu şartların en önemlileri, Urfa'da yaşayan Ermenilerin hayatlarının korunması, esir edilen Fransız askerlerinin iade edilmesi ve savaşmaya son verilmesi gibi konulardır.

Yapılan anlaşma sonucunda 10 Nisan gecesi Fransız kuvvetleri Urfa'yı terk eder. Suruç yönünde hareket eden Fransız kuvvetleri arasındaki Ermeniler yolda gördükleri halka ateş ederler. Bunun üzerine halk ve aşiretler olay yerine gelirler ve şiddetli bir çatışma başlar. Üç saat süren çatışmalar sonucunda her iki taraftan da büyük kayıplar verilir. Fransızlardan 296 kişi ölür. Bu olayı duyan Ali Saip Bey hemen muharebenin olduğu yere varır ve Fransız komutanların öldürüldüğünü görür. Muharebe sonucunda kalan 140 Fransız askeri de esir edilerek Urfa'ya getirilir. Urfa, 11 Nisan 1920'de tamamıyla Fransızlardan kurtulur ve 11 Nisan Urfa'nın kurtuluş günü olarak ilan edilir.

BÖLÜM 2

ŞANLIURFA'DAKİ TARİHİ ESERLER

Harran Ulu Camii Doğu Duvarı

A. PEYGAMBERLERE AİT ESERLER VE MAKAMLAR

1. HZ. İBRAHİM'İN DOĞDUĞU MAĞARA

Hz. İbrahim'in doğduğu söylenen mağara Balıklıgöl'ün doğusunda yer almaktadır. Dergâh Camisi'nin avlusunun güneyinde bulunan mağarada Hz. İbrahim'in doğduğuna dair Urfa'da yaygın bir halk inancı vardır. Bu inanca göre, Hz. İbrahim (a.s.)'in doğduğu sene bütün erkek çocukları öldürmek

Hz. İbrahim (a.s)'in Doğduğu Mağara

isteyen Nemrud'dan çocuğunu kurtarmak için annesi onu bu mağaraya getirmiş ve burada doğurmuştur. Hz. İbrahim'in bu mağarada çok kısa sürede harikulade bir şekilde büyüdüğü rivayet edilir. Bu mağara ziyaretçilere açıktır. İçeriden çıkan su ise şifalı olarak bilinmektedir. Bu mağaranın hemen yanına, Hz. İbrahim'in doğumunun hatırasına Mevlid-i Halil Camisi yaptırılmıştır. Osmanlı döneminde yaptırılan bu cami küçük olduğu için hemen yanına 1986 yılında Dergâh Camisi inşa edilmiştir.

2. HZ. İBRAHİM'İN ATEŞE ATILDIĞI MAKAM, BALIKLIGÖL VE AYN-I ZELİHA

Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı makam ve Balıklıgöl, şehir merkezinde tarihî mekânların ve inanç turizminin yoğunlaştığı bir yerdir. Urfa'ya gelen turistlerin öncelikle ziyaret ettiği ve mutlaka görülmesi gereken bir bölgedir. Burada Urfa Kalesi, birçok cami ve tarihî eser yer almaktadır. Halk arasındaki yaygın inanca göre, Hz. İbrahim (a.s.) bu mekânda Nemrut tarafından mancınıkla ateşe atılır. Hz. İbrahim (a.s.), devrin zalim hükümdarı Nemrut ile mücadele eder, taptıkları putlara karşı çıkar ve onları kırıp parçalar. Nemrut ve halkını Allah'ın birliğine inanmaya çağırır, fakat Nemrut tarafından cezalandırılarak mancınıklarla ateşe atılır. Ateşe atılınca Allah'a dua eder, Allah tarafından ateşe "Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selâmet ol" emri verilir. Ateş, Hz. İbrahim'i yakmaz ve adeta bir gül bahçesine döner. Urfa'da yaygın olan halk inancına göre de, bu olaydan sonra ateş suya, odunlar ise balığa dönüşür. Ateşe atıldığı yerden

Balıklı Göl

Ayn-ı Zelih Gölü

çıkan su, zamanla içinde balıkların bulunduğu bir göl haline gelir. Bu göl Halilü'r-Rahman Gölü veya Balıklıgöl olarak bilinmektedir. Gölün kuzey kenarındaki Rıdvaniye Camisi ve caminin etrafında medresesi yer almaktadır. Bu gölün güney-batı köşesinde ise, Hz. İbrahim'in ateşe düştüğüne inanılan makamın hemen kenarında Halilü'r-Rahman Camisi ve yanında medresesi bulunmaktadır. Bu yapılar göl ile bir bütünlük oluşturmuş ve Urfa'nın sembolü haline gelmiştir.

Diğer bir rivayete göre Nemrut'un kızı Zeliha da Hz. İbrahim (a.s.)'e inananlardandır. Nemrut onu da cezalandırır ve Hz. İbrahim'le beraber ateşe atar. Zeliha'nın düştüğü yerde de aynı şekilde bir su çıkar ve zamanla bir göl meydana gelir. Bu göle de Zeliha'nın Pınarı anlamında "Ayn-ı Zeliha" adı verilir. Bu göl, Balıklıgöl'ün güneyinde yer almaktadır. Her iki göldeki balıklar halk tarafından kutsal kabul edilerek yenilmemekte ve korunmaktadır.

Balıklıgöl'ün çok eski tarihlerde mevcut olduğuna dair bazı belgeler bulunmaktadır. Urfa'yı ziyaret eden seyahatname yazarları hep bu gölün varlığına işaret etmektedir. Bu mekândan çıkan suyun ilk defa çevrilip göl haline getirilmesi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Urfa Selevkosların elinde olduğu dönemde, yaklaşık olarak M.Ö. 302 yıllarında ilk defa yapıldığı rivayet edilmektedir. Bu dönemde gölde balıkların olduğu ve yine halk tarafından kutsal sayıldığı da o döneme ait eserlerde yer almaktadır.

3. HZ. EYYUB (A.S.)'UN ÇİLE ÇEKTİĞİ MAĞARA VE ŞİFA BULDUĞU SU

Urfa şehir merkezinin güneyinde, Eyyubiye semtinde yer alan bu mekânda, Hz. Eyyub (a.s.)'un hastalandığında çile çektiği bir mağara ve hastalığına şifa olan suyun çıktığı bir kuyu bulunmaktadır. Hz. Eyyub (a.s.) hastalandığında, kesin belli olmamakla birlikte, yıllarca bu mağarada kaldığı rivayet edilmektedir. Hz. Eyyub (a.s.) hastalığı ilerleyip diline ve kalbine ulaşınca; "Ya Rabbi! Bu dert bana iyice dokundu, Sen merhametlilerin en merhametli olanısın." (Enbiya, 21/83) diye Allah'a dua etmiş ve "Eyyub'a; 'Ayağını yere vur! dedik, işte sana kullanıp yıkanacağın ve içeceğin soğuk bir su!' Nezdimizden bir rahmet ve sağduyu sahiplerine bir ibret olmak üzere ona, ailesini, çevresini ve onların bir mislini lütfettik." (Sâd, 38/42-43) buyrulmuştur. Daha sonra Hz. Eyyub (a.s.) ayaklarıyla yeri eşerek bir

Eyyüb Peygamber (a.s) Mağarası

su bulmuş, bu suyu içmiş ve onunla yıkanmıştır. Çok kısa bir süre sonra hastalıklarından şifa bulmuş ve sağlığına kavuşmuştur.

Hz. Eyyub (a.s.)'un hastalığına şifa olan bu suyun o zamandan beri varlığını devam ettirdiği ve bu kuyunun hiç kurumadığı söylenmektedir. Asırlar boyu insanlar bu suyun kutsallığına inanmış ve şifa olarak kullanmıştır. Bu inanç sadece Müslümanlarda değil diğer din mensuplarında da vardır. M.S. 460 yılında Urfa'da yaşayan Hıristiyanların dinî liderlerinden Piskopos Nona bu suyun cüzzamlı hastaları iyileştirdiğini keşfetmiştir. O dönemde de hastaların bu suyla tedavi edildiği söylenmektedir.

4. HZ. YAKUB (A.S.)'UN KUYUSU

Hz. Yakub (a.s.)'un kuyusu Urfa'nın Harran ilçesinde, Hayat el-Harranî Türbesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Hz. Yakub (a.s.)'un bu bölgede uzun süre yaşadığı rivayet edilmektedir.

Hz. İbrahim (a.s.) Harran'da evlenmiş ve bir süre orada yaşadıktan sonra güneye göç etmişti. Hz. İbrahim (a.s.)'ın vefatından sonra oğlu Hz. İshak (a.s.)'ın oğlu olan Hz. Yakub (a.s.), annesi Rebeka ile beraber Kudüs civarında yaşamaktaydı. Annesi, Hz. Yakub (a.s.)'u Harran'a göndererek dayılarını bulmasını istedi. Harran'da bir kuyu başında dayısının küçük kızı Rahil ile tanışan Hz. Yakub (a.s.)'un dayısının yanında uzun yıllar kaldığı ve önce dayısının büyük kızıyla ve bir süre sonra da küçük kızı Rahil'le evlendiği rivayet edilir. Hz. Yakub (a.s.)'un Rahil'den iki oğlu olur. Bunlar, Hz. Yusuf (a.s.) ve kardeşi Bünyamin'dir. Bugün Hz. Yakub'un kuyusu olarak bilinen kuyu, Rahil'le karşılaştığı kuyudur.

Hz. Yakub (a.s)'un Kuyusu

Hz. Şuayb (a.s) Şehri Harebeleri

Elyesa Peygamberin Türbesi

5. HZ. ŞUAYB (A.S.) ŞEHRİ

Şanlıurfa'nın Harran ilçesinin doğusunda, 30 km. uzaklıkta, Özkent Köyü'nde bulunan eski bir şehirdir. Bugün bahsi edilen şehrin sadece harabeleri bulunmaktadır. Hz. Şuayb (a.s.)'ın bu şehirde yaşadığına inanıldığı için bu şekilde isimlendirilmiştir. Şehir içinde bulunan bir mağara, Hz. Şuayb (a.s.)'ın makamı olarak bilinmektedir. Geniş bir alana yayılan bu tarihî şehrin Roma dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir. Surlarla çevrili olan bu şehrin bazı duvar ve temelleri dışında tamamı yıkılmıştır.

6. HZ. EYYUB (A.S.) VE HZ. ELYESA (A.S.)'NIN KABRİ

Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesine 20 km. uzaklıkta Eyyûp Nebi Köyü bulunmaktadır. İsmini Hz. Eyyub (a.s.)'dan alan bu köyde, Hz. Eyyub (a.s.) ve Hz. Elyesa (a.s.)'nın mezarları bulunmaktadır. Eyyub Nebi Köyü'ne, Şanlıurfa'dan Viranşehir istikâmetine giderken, 85. kilometreden kuzeye dönerek, 16 km. gittikten sonra ulaşılabilir. Bu köyde iki peygamberin türbesi dışında, Hz. Eyyub (a.s.)'un hanımı Hz. Rahme'nin türbesi de yer almaktadır.

Gerçekte Hz. Eyyub (a.s.) ve Hz. Elyesa (a.s.)'nın mezarlarının bu köy civarında olduğu söylenmesine rağmen tam olarak yerleri bilinmiyordu. Diğer peygamberlerde olduğu gibi bu peygamberlerin de mezarları uzun zaman zarfında kaybolmuş fakat daha sonra bazı velilerin keşfiyatıyla bulunmuştu. Bu mezarların tespiti IV. Murad döneminde olmuştu. IV. Murad, Bağdat seferinden dönerken Viranşehir'e uğramış ve orada bir süre kalmıştı. O günlerde rüyasında Hz. Eyyub (a.s.)'u görmüştü. Bu rüya, IV. Murad'a Hz. Eyyub (a.s.)'un kabrinin o civarlarda bir yerlerde olabileceği kanaatini vermişti. Rüyadan sonra, etrafındaki maneviyat

büyüklerinden mezarların bulunmasını istemişti. Mezar, gaybî bir işaretle bulunmuş ve bu iki peygamberin mezarı türbe haline getirilmiştir.

7. HZ. İSA'NIN MENDİLİ BULUNAN KUYU

Şanlıurfa Ulu Cami'nin içinde, bugün hâlâ varlığını koruyan çok eski dönemlere ait bir kuyu bulunmaktadır. Yaklaşık bin yıla yakın bir tarihi olan Ulu Cami yapılmadan önce bu kuyunun var olduğu söylenmektedir. Rivayetlere göre bu kuyuda, Hz. İsa'nın Urfa'da bulunan Edessa kralı V. Abgar'a gönderdiği mendil bulunmaktadır. V. Abgar'ın hastalıklarına şifa olan bu kutsal mendil, kuyuya düştükten sonra bu kuyudaki suyun da şifalı olduğuna inanılmaktadır. Bu kuyudan bugün hâlâ su çıkmaktadır.

Diğer bir rivayete göre, Hz. İsa'nın V. Abgar'a gönderdiği kutsal mendil, bir hırsız tarafından çalınarak Hz. Eyyub Peygamber (a.s)'ın kuyusuna atılır. Kuyudan gece vakti büyük bir ışık çıkar. Bu ışık sayesinde mendil bulunur.

B. CAMİLER

Şanlıurfa 640 yılında İslâm orduları tarafından fethedildikten sonra birçok cami yapılmıştır. Bugün ayakta olan tarihî cami sayısı 39 adettir. Bu camilerden 7 tanesi, Zengiler (12. yy.), Eyyubiler (1211) ve Akkoyunlular (15. yy.) dönemine aittir. Diger 32 tanesi ise Osmanlılar dönemine aittir. Bunlar dışında kiliseden çevrilen camiler de bulunmaktadır.

Şanlıurfa camileri yedi ayrı plân şemasına sahiptir. Bunlar; çok ayaklı camiler, orta kubbenin yanlara doğru genişlediği camiler, eş değerde çok kubbeli camiler, mihrab önü kubbeli camiler, tek kubbeli kübik camiler, tonozlu camiler ve bazilikadan çevrilen camilerdir. Osmanlı cami mimarisinin iki plân tipi dışında diğer plânları Urfa camilerinde uygulanmıştır. Urfa'da olmayan plân tipleri; ters T plânlı cami şeması ile orta kubbenin yanlara doğru yarım kubbelerle genişletildiği cami mimarisidir.

Evliya Çelebi 1650 yıllarında Urfa'yı ziyaret etmiş ve Urfa camilerinden seyahatnamesinde şöyle bahsetmiştir: "Urfa'da 22 cami vardır. İçkalede eski bir mabed olan Minaresiz Cami vardır. Paşa Sarayı yakınında kalabalık cemaati olan Kızıl Cami, Nemrud zamanından kalma eski bir kilise iken, Harun Reşid şehri fethettikten sonra kiliseden camiye çevrilmiştir. Hâlâ minarelerinde erganunhâneleri vardır. Ak Cami de eski bir mabeddir. İbrahim Halil Camisi'ni ilk yaptıran Halife Me'mun'dur. Pazar Camisi'nin cemaati çoktur. Sultan Hasan Camisi, Ahaveyn Camisi, Debbağhâne Camisi de meşhur camileridir. Bu son 6 camiye, İbrahim Halil suyu uğrayıp havuz ve şadırvanları canlandırır ve fıskiyelerden bol su fışkırır. Öteki camileri; Beykapısı Camisi, Hekim Dede Camisi, Karameydan Camisi, Uğurlu Meydan Camisi'dir. Bu sonuncusu da eski bir mabeddir. 67 kadar mahalle mescidi vardır."

Bugün ayakta olan ve tarihî değeri olan Urfa camilerinden bazıları şunlardır:

1. ULU CAMİ

Ulu Cami, Urfa'daki camilerin en eskilerinden birisidir. Caminin inşa zamanı kesin bilinmemekle birlikte, Zengiler döneminde, yaklaşık 1170-1175 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Nureddin Zengi zamanında tamir ettirilmiştir. Bu tamirden sonra değişmeden günümüze kadar gelmiştir.

Ulu Cami'nin yerinde daha önce bir kilise olduğu ve bu kilisenin harap olmasından sonra aynı mekâna caminin yapıldığı söylenmektedir. Bu kilise, M.S. V. yy. başlarından itibaren var olduğu söylenen Aziz Stefanos Kilisesi'dir. "Kızıl Kilise" olarak da zikredilen bu kilise, kırmızı renkteki mermer sütunlarının çokluğundan dolayı bu ismi almıştır. Bugün Ulu Cami'nin avlusunun etrafındaki bazı duvarların, bazı sütun ve sütun başlıklarının Kızıl Kiliseye ait olduğu söylenmektedir. Caminin avlusunda kuzeyde bugün minare olarak kullanılan kulenin de eski

Ulu Camii minaresinden tarihi kentin görünümü

Urfa Ulu Camii içinde kutsal mendilin düştüğü söylenilen kuyu.

kilisenin çan kulesi olduğu söylenmektedir. Sekizgen bir yapıda olan minarenin çevresinin uzunluğunun toplamı, yüksekliğinin uzunluğuna eşittir.

Ulu Cami'nin içinde, bugün hâlâ varlığını koruyan çok eski dönemlere ait bir kuyu bulunmaktadır. Ulu Cami yapılmadan önce bu kuyunun var olduğu söylenmektedir. Rivayetlere göre bu kuyuda, Hz. İsa (as.)'ın Urfa'da bulunan Edessa kralı V. Abgar'a gönderdiği mendil bulunmaktadır. V. Abgar'ın hastalıklarına şifa olan bu kutsal mendil, kuyuya düştükten sonra bu kuyudaki suyun da şifalı olduğuna inanılmaktadır. Ulu Cami'nin içindeki kuyudan bugün hâlâ su çıkmaktadır.

2. ÖMERİYE CAMİSİ

Ömeriye Camisi, Kazancı Pazarı civarında yer alan, Urfa'nın en eski camilerinden birisidir. Caminin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, son cemaat yerinin doğu duvarında 1301 yılında tamir edildiğine dair bir kitabe bulunmaktadır.

Cami, ortada bir kubbe, yanlarında birer çapraz tonozun örtülü olduğu yatık dikdörtgen plânındadır. Kubbe ve tonozlar duvarlarda ve köşelerde yarım duvar sütunlarına oturtulurlar. Mihrabın iki yanında, balkon şeklinde ve önde ikişer tam, arkada ikişer yarım sütunlu birer minber bulunur. Minberler, üzerleri taştan yarım kubbeli, korkulukları demir şebeke oymalıdır. Ömeriye Camisi'nin minberleri, Urfa camilerinde bulunan balkon şeklindeki minberlerin en olgun ve zariflerindendir.

3. HALİLÜ'R-RAHMAN CAMİSİ

Halilü'r-Rahman Camisi, Balıklıgöl olarak da bilinen Halilü'r-Rahman Gölü'nün güneybatı köşesinde yer alan Şanlıurfa'nın en eski camilerinden birisidir. Bir yanında medrese ve küçük bir mezarlık bulunmaktadır. Ay-

Ömeriye Camii son cemaat yeri

rıca diğer yanında Hz. İbrahim'in ateşe atıldığında düştüğü yer olarak inanılan bir makam da vardır.

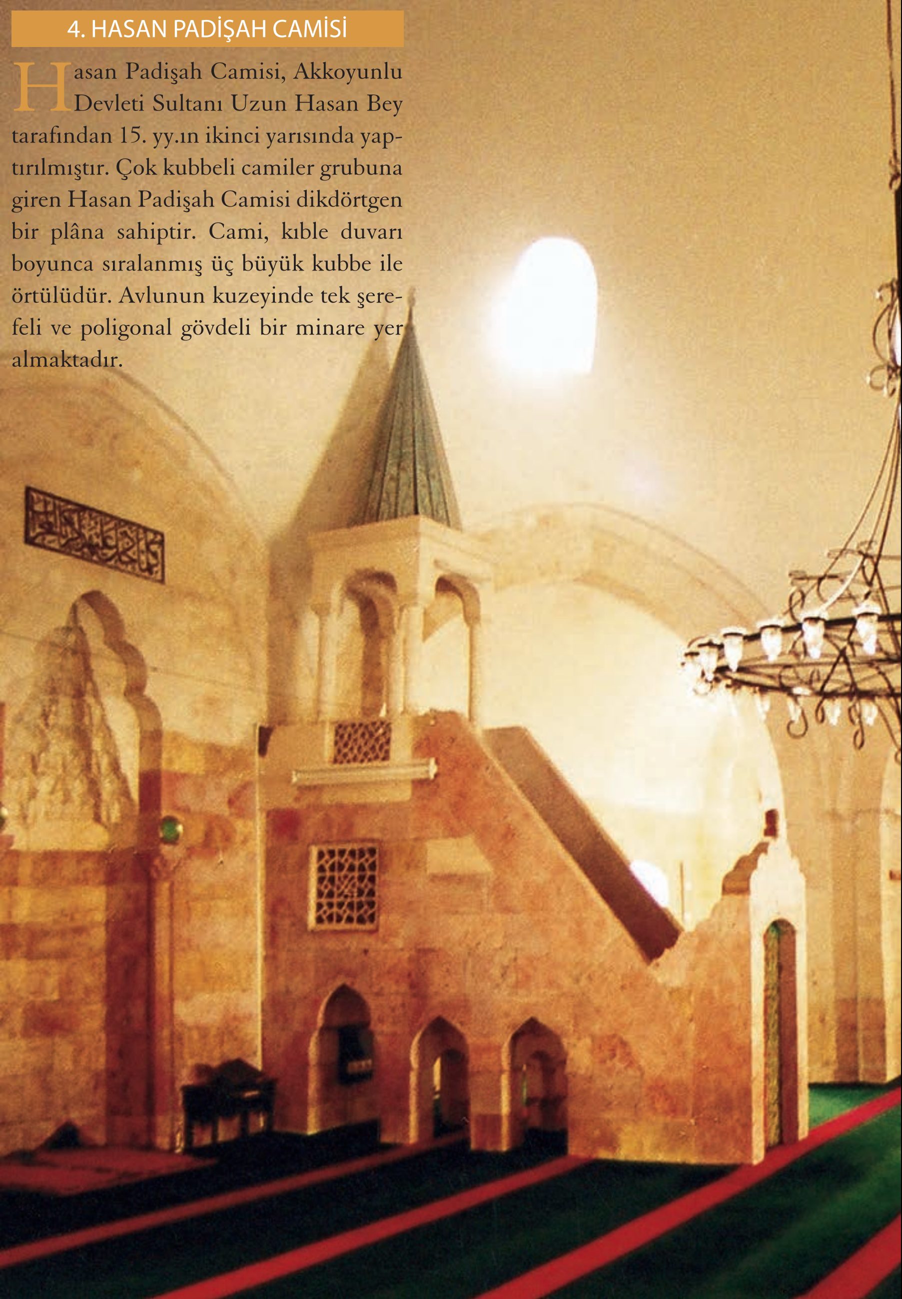
Caminin güneydoğu köşesine bitişik kare gövdeli kesme taş minaresi vardır. Minaredeki kitabede Eyyubiler'den Melik Eşref Muzafferüddin Musa'nın emriyle 1211 yılında yaptırıldığı yazılıdır.

Bazı kaynaklarda Halilü'r-Rahman Camisi'nin, Bizans devrine ait Meryem Ana Kilisesi'nin yerine inşa edildiği söylenmektedir. Abbasî halifesi Me'mun zamanında Hz. İbrahim Makamı'na inşa edilmiştir. Halilü'r-Rahman Camisi, kareye yakın şekliyle mihraba paralel üç sahanlı bir plâna sahiptir.

Halilü'r-Rahman Camisi

4. HASAN PADİŞAH CAMİSİ

Hasan Padişah Camisi, Akkoyunlu Devleti Sultanı Uzun Hasan Bey tarafından 15. yy.ın ikinci yarısında yaptırılmıştır. Çok kubbeli camiler grubuna giren Hasan Padişah Camisi dikdörtgen bir plâna sahiptir. Cami, kıble duvarı boyunca sıralanmış üç büyük kubbe ile örtülüdür. Avlunun kuzeyinde tek şerefeli ve poligonal gövdeli bir minare yer almaktadır.

5. KADIOĞLU CAMİSİ

1694 tarihinde Kadızâde Hüseyin Paşa tarafından yaptırılan cami, Kadıoğlu Mahallesi, Su Meydanı bölgesinde yer almaktadır. Kadıoğlu Camisi sekiz ayaklı olması yönüyle tipik Osmanlı cami mimarisinin bir örneğidir. Önde üç payeye oturan beş gözlü son cemaat yeri çapraz tonozlarla örtülüdür. Avlunun kuzeyinde, 1844 tarihinde Urfa Kaymakamı Bahri Paşa tarafından yaptırılan silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare yer alır. Minarenin alt kısmı boş olduğu için Kadıoğlu Camisi'ne "Dipsiz Minare Camisi" de denilmektedir. Avlu içerisinde 1725 tarihinde yapılmış olan Emencekzâde Çeşmesi bulunmaktadır.

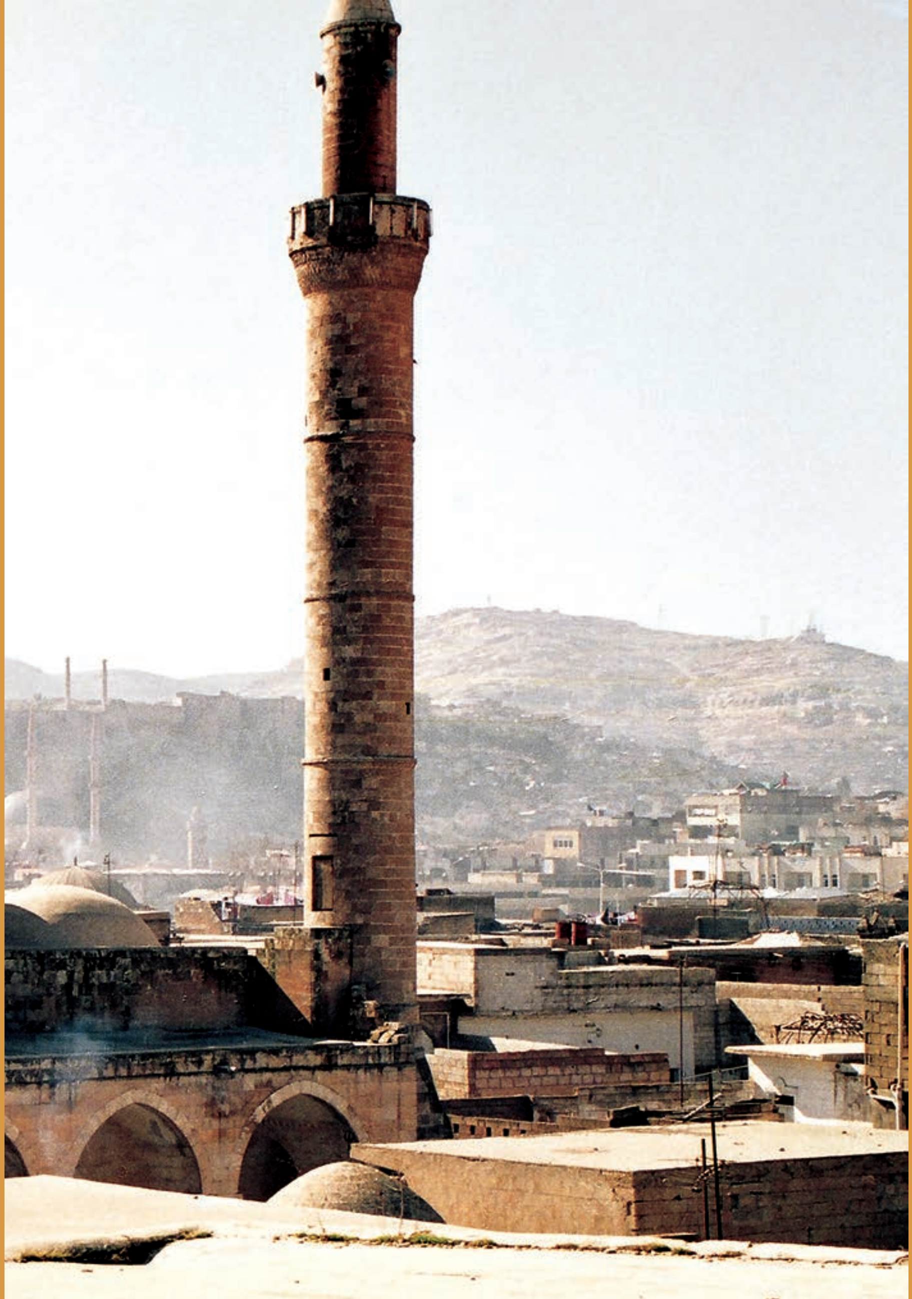

6. NİMETULLAH CAMİSİ (AK CAMİ)

Urfa Sancakbeylerinden Nimetullah Bey tarafından 1500 yılı başlarında inşa ettirilmiştir. Cami, plân itibariyle Edirne Üç Şerefeli Cami ile tam bir benzerlik gösterir. Cami mekânına giriş kapısı, klasik Osmanlı portalleri tarzında mukarnaslıdır. Beş gözlü son cemaat yeri vardır. Caminin kuzeybatı köşesinde silindirik gövdeli tek şerefeli minaresi vardır. Bu minare Urfa minareleri arasında en uzun olanlardan birisidir.

Rıdvaniye Camisi

7. RIDVANİYE CAMİSİ

Halilü'r-Rahman Gölü'nün kuzey tarafında yer alan bu cami, gölle bir bütünlük içindedir. Osmanlı döneminde Rakka-Urfa Valisi Rıdvan Ahmet Paşa tarafından 1736 yılında yaptırılmıştır. Cami yapıldığı tarihte aynı zamanda cami avlusunun üç tarafını çeviren bir medrese yapılmıştır.

Rıdvaniye Camisi, mihrap duvarı boyunca sıralanmış üç kubbesiyle dikdörtgen bir plâna sahiptir. Üç gözlü son cemaat yerinin üzeri üç kubbe ile örtülüdür. Caminin kapısı ilk inşa tarihinden kalmıştır. Bu kapı ahşap süslemeleri itibariyle Urfa Camileri arasında tektir. Bu ahşap kapı, geçme ve kakma teknikleriyle yapılmıştır.

8. YUSUF PAŞA CAMİSİ

Vezir Yusuf Paşa tarafından 1709 tarihinde yaptırılmıştır. Dikdörtgen plânlı cami, altı kubbe ile örtülüdür. Kubbeler ortada iki payeye, yanlarda duvarlara oturmaktadır. Son cemaat yerinin doğu köşesinde silindirik gövdeli ve tek şerefeli bir minare bulunmaktadır. Taştan yapılmış olan mihrabı geometrik süslemeleriyle dikkati çeker. Aynı şekilde taştan yapılmış olan oyma süslemeli minberin üzerinde rumî kompozisyonlu süslemeler göze çarpar.

Mevlid-i Halil Camiisi

9. MEVLİD-İ HALİL CAMİSİ

Hz. İbrahim Peygamber'in doğduğuna inanılan mağaranın yanında yer almaktadır. Bu küçük cami, Osmanlı Döneminde Hz. İbrahim'in hatırasına Mevlid-i Halil adıyla yaptırılmıştır. Yapım tarihi net olarak bilinmemektedir. Mağarayı ziyarete gelenler burada ibadet edebilmektedir. Bu cami, ziyaret edenlere küçük geldiği için hemen yan tarafına Dergâh Camisi yapılmıştır.

C. KİLİSEDEN ÇEVRİLEN CAMİLER

1. CİRCİS CAMİSİ

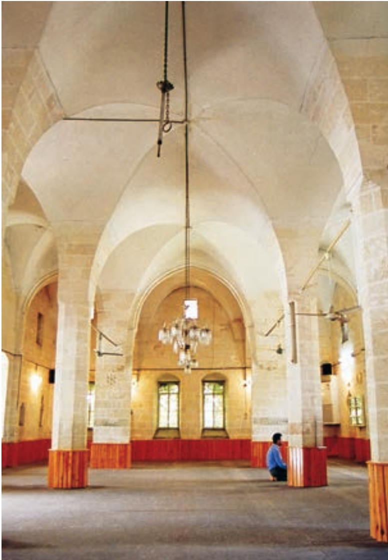
Circis Camisi Yeni Hâl civarında yer alır. V. yy.da Piskopos Hiba tarafından yaptırılan "Şehit Sergius Kilisesi"nin yerine yapılmıştır. Bu kilise 503 ve 580 yıllarında iki kez Sâsâniler tarafından yıkıldı. Daha sonraki yy.larda da birçok defa hasar gördü. Daha sonra Aziz Sergius Kilisesi tamamen yıkılınca, yerine Şehit Aziz Circis adında bir kilise inşa edildi. Camide bulunan bir kitabede, 1844 yılında Abdülmecid Han'ın isteğiyle kilisenin tamamlandığı yazılıdır.

Giriş kapısı yanındaki kitabede, bu kilisenin Çarhoğlu Muhammed tarafından 1965 yılında camiye çevrildiği yazılıdır. Camiye çevrildikten sonra kilisenin plânı aynen muhafaza edilmiş, sadece kuzey cepheye 3 gözlü son cemaat yeri ve bir minare eklenmiştir.

2. FIRFIRLI CAMİ

Halk arasında "Fırfırlı Kilise" diye bilinen cami, Vali Fuat Bey Caddesi (Yeni Yol) üzerinde yer almaktadır. Asıl adı "On iki Havari Kilisesi" olan bu yapının esas inşa tarihi bilinmemektedir.

Batı cephedeki giriş kapısı içeriden yarım kubbeli, dış cepheden sivri

Selahaddin Eyyübî Camiisi

kemerli olup, pembe mermerden yapılmıştır. Kapının üzerinde üç cepheli ve üç pencereli bir balkon bulunur. Yapının özellikle batı cephesindeki ve köşe kulelerindeki muhteşem taş işçiliği dikkat çekici bir güzelliktedir. Bu yapı 1956 tarihinde camiye çevrilmiştir. Kilise camiye çevrilirken güneydeki pencerelerden biri mihrap haline getirilmiş ve güney duvarın ortasında bulunan yarım sütunun önüne taş minber yapılmıştır.

3. SELAHADDİN EYYÛBÎ CAMİSİ

Bu cami Vali Fuat Bey Caddesi (Yeniyol) üzerinde yer almaktadır. Eskiden bu yapının yerinde, 457 yıllarında Piskopos Nona tarafından yaptırılan Vaftizci Aziz Yahya Kilisesi bulunmaktaydı. Adalet Sarayı olarak da kullanılan bu eser, kırmızı renkteki 32 adet mermer sütunuyla ünlüydü. Bugünkü mevcut yapının, 18. yy. başlarında Vaftizci Aziz Yahya Kilisesi üzerine inşa edildiği tah-

min edilmektedir. Osmanlı Döneminde eski kilise üzerine yine kilise olarak inşa edilen bu yapı daha sonraki yy.larda harap olmuştur. Uzun yıllar harap durumda kalan bu yapı restore edilerek 1993 yılında Selahaddin Eyyubi Camisi olarak ibadete açıldı.

D. KİLİSE VE MANASTIRLAR

1. DEYR YAKUB (YAKUP MANASTIRI)

Urfa'da Eyyub Peygamber makamının 4 km. batısında bulunmaktadır.

Burada yüksek bir tepede bulunan Deyr Yakub, halk arasında Nemrud'un tahtı olarak da bilinir. Burada M.Ö. 1. yy.a ait olan, Edessa kralı Abgar Manu'nun oğlu Aryu'nun aile fertlerinin bulunduğu bir anıt mezar vardır. Anıt mezara bitişik olarak iki katlı dikdörtgen bir yapının manastır olduğu söylenmektedir. M.Ö. 1. yy.da Edessa Krallığı'nda putperest inancı hâkimdi. Bu dönemde yapıldığı bilinen eserin bir kısmının putperest tapınağı olarak kullanıldığı söylenmektedir.

Bu tapınak M.S. V. yy.da Suruç Episkoposu Aziz Yakup zamanında manastır olarak kullanılmıştır. Bundan dolayı Deyr Yakup (Yakup Manastırı) diye isimlendirildiği tahmin edilmektedir. Büyük mezardaki taşlara işlenmiş haç işaretleri Hıristiyan krallar tarafından mezar olarak kullanıldığını göstermektedir.

2. AZİZ PETRUS VE AZİZ PAULUS KİLİSESİ (REGİE KİLİSESİ)

Urfa'da Nimetullah Mahallesi'nde, Ellisekiz Meydanı civarında bulunmaktadır. 1861 yılında Yakubi Süryaniler tarafından yapılmıştır. Bu kilise, Hz. İsa'nın havarilerinden Aziz Paulus ve Aziz Petrus adına ithaf edilmiştir. Avlusundaki diğer yapılarla birlikte bir külliye görünümündedir. Urfalı Süryanilerin 1924 yılında Haleb'e göç etmelerine kadar kilise ve medrese olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda o dönemde kilisenin bulunduğu mahallede de Süryaniler oturmakta idi. Kilisenin kuzey avlusunda bir rahip evi de bulunmaktadır.

Urfalı Süryanilerin göç etmesinden sonra bu bina Tekel İdaresi tarafından tütün işleme fabrikası yapılmıştır. Daha sonra ise üzüm deposu olarak kullanılmıştır. Bir dönem tütün işlendiği için Kilise "Regie (Reji) Kilisesi" olarak da bilinir. Fransızca "regie" kelimesi "tütün" anlamına gelmektedir.

Kilise binası uzun yıllar bakımsız kaldıktan sonra, 1997 yılında Şanlıur-

fa Valiliği ve Şanlıurfa İli Kültür Sanat Eğitim ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) tarafından restore edilmiştir. Bu gün kilise, Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi olarak hizmet yapmaktadır.

3. RAHİBELER KİLİSESİ

Ellisekiz Meydanı, Şeyh Safvet Tekkesi'nin doğusundaki çıkmaz sokak içerisinde yer almaktadır. Kilise, avlulu bir Urfa evine benzemektedir. 1883 yılında Urfa'ya gelen gezici misyoner rahibeler için hem kalma yeri, hem de kilise olarak yapılmıştır.

E. TÜRBELER

1. ÇİFT KUBBE

Şanlıurfa Kalesi'nin doğusunda tepelik alanda bir mezarlık bulunmaktadır. Bu mezarlıkta kimler için yapıldığı bilinmeyen kubbeli iki mezar yer almaktadır. İki kubbeli mezar halk arasında "Çift Kubbe" olarak anıldığı için, bu mezarlık alana "Çift Kubbe Aile Mezarlığı" ismi verilmiştir. Açık kümbetler tarzındaki iki mezar, altı ayak üzerine oturtulmuştur. Tek kubbeli olarak yapılmış bu mezar mimarisi Şanlıurfa'daki birçok türbeye örnek olmuştur.

2. SEYYİD MAKSUD OĞLU SEYYİD HACI ALİ TÜRBESİ

Seyyid Hacı Ali Türbesi, Harran Kapı mezarlığı içerisinde bulunmaktadır.

“Kral kızı” Türbesi olarak bilinen türbe, kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla Kasım 1594 tarihinde yapılmıştır. Kesme taşlardan yapılmış olan türbe sekizgen plânlı ve tek kubbelidir. Türbede, Seyyid Ali dışında, 1876’da vefat eden Kadirî Şeyhi Hacı Mustafa Efendi, üç çocuğu ve 1969’da vefat eden Şeyh Hüseyin’e ait mezarlar yer almaktadır.

3. ŞEYH MESUD TÜRBESİ VE ZAVİYESİ

Eyyubiye Mahallesi’nde, Hz. Eyyub (a.s.)’un makamının batısında bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Şanlıurfa’daki türbelerin en eskilerinden birisi olan bu bina, kapalı Selçuklu medreseleri tarzında inşa edilmiş dört eyvanlı bir yapıdır.

Türbede Hoca Ahmet Yesevî’nin talebelerinden Şeyh Mes’ud medfun bulunmaktadır. Şeyh Mes’ud, İslâm’ın Anadolu’da yayılmasında önemli görevler yapmış bir âlim ve mutasavvıftır. 1182 yılında Eyyubîler Urfa’ya hâkim olduktan sonra Türkistan’dan bu bölgeye birçok göç olmuştu. Şeyh Mes’ud da Batı Türkistan yakınındaki Nişabur şehrinden talebeleriyle birlikte Urfa’ya gelenler arasındadır. Şeyh Mes’ud Urfa’ya yerleştikten sonra 1183 yılında bu binayı inşa ettirmiş, burada talebe yetiştirmiştir.

Şeyh Mes’ud’un inşa ettirdiği bu bina bir medrese gibi işlemiş, dört eyvanda dört İslâm mezhebine ait ayrı ayrı dersler verilmişti. Talebeler ise, zaviyenin güney batısındaki mağaralarda yatıp kalkıyorlardı.

Doğudaki eyvan içerisinde Şeyh Mesud’un sandukası, eyvanın alt kısmındaki odada da mezarı bulunmaktadır. Alt kattaki odalarda dört mezar daha bulunmaktadır. Bunlar Şeyh Mesud’un kız kardeşine ve üç öğrencisine aittir.

F. ASKERÎ MİMARİ

1. ŞANLIURFA KALESİ (İÇKALE)

Şanlıurfa Kalesi Halilü’r-Rahman (Balıklıgöl) Gölü’nün güneyindeki tepe üzerinde yer almaktadır. Kalenin ilk yapılış tarihi kesin bilinmemekle birlikte, Abbasîler Döneminde, 800’lü yılların başında yapıldığı tahmin edilmektedir.

İçkalenin doğu, batı ve güney tarafı kayadan oyma derin savunma hendeği ile çevrilidir. Kuzey yönü ise sarp kayalıktır. Doğu-batı istikâmetinde dikdörtgen plânlı olan kale düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir. Çevresi yaklaşık 800 metre uzunluğundadır ve kalede 25 adet burç vardır.

Şeyh Mesud Türbesi ve Zaviyesi

Şehir surlarının güneybatı köşesinde yüksek bir tepenin üzerine inşa edilen kale, düşmanlara karşı şehrin savunulmasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle kalenin üç tarafının hendeklerle çevrili olması, kalenin alınmasını zorlaştırıyordu. Tarihte birçok güçlü ordunun bu kaleyi almakta zorlandığını görüyoruz.

Kale üzerinde Korint başlıklı iki sütun bulunmaktadır. Halk arasında mancınık olarak anılan bu iki sütunun gerçekte büyük bir heykelin kâideleri olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan doğuda olan sütun üzerindeki Süryanîce kitabeden bu sütunların kalenin inşa tarihinden önce, 3. yy.da yapıldığını ve üzerinde bir heykel bulunduğunu anlıyoruz. Bu heykel, M.S. 240 yıllarında hüküm sürmüş olan Kral Manu'nun kızı kraliçe Şalmet için yaptırılmıştır. Sütunlar bugün sağlam bir şekilde ayakta durmasına rağmen, bahsedilen heykel bulunmamaktadır.

Kalede Bizans ve İslâm dönemlerine ait çok sayıda yapı kalıntısı bulunmaktadır. Kalenin tepesinden aşağıya kadar inen gizli bir tünel vardır ve günümüzde hâlâ kullanılmaktır. Kalenin içme suyu bu tünel vasıtasıyla aşağıdaki Ayn-ı Zeliha Gölü'nden alınmaktaydı.

Şanlıurfa Kalesi

Urfa Kalesi yapıldığı tarihten itibaren birçok defa tamir görmüştür. Kaledeki kitabelerden anlaşıldığı kadarıyla 1462 tarihinde Akkoyunlu hükümdârı Uzun Hasan Bey tarafından, daha sonraki dönemlerde Karakoyunlu hükümdârı Ebu'n-Nasr Hasan Ali tarafından onarılmıştır. Bunun dışında bazı eserlerde, kalenin 921, 1048, 1548 ve 1588 yıllarında tamir gördüğünden bahsedilmektedir.

Şehir surlarından Harran Kapısı

2. ŞEHİR SURLARI VE KAPILAR

Şehri çevreleyen surların ilk defa ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Fakat bu surlar, M.S. VI. yy.a ait kaynaklarda geçmektedir. Bu da surların VI. yy.dan daha önceki bir tarihte yapıldığını göstermektedir. Surların büyük bir kısmı yıkılmıştır. Bugün surlardan ayakta kalan; Harran Kapısı, Bey Kapısı'na ait Mahmudoğlu Kulesi, bazı duvar ve burç kalıntılarıdır.

Şehir surlarından Bey Kapısı burçları

Bazı kaynaklardan şehir surlarında sekiz kapının bulunduğunu öğreniyoruz. Bunlar; batıda Sakıb'ın Kapısı, Su Kapısı, Batı Kapısı; kuzeybatıda Samsat Kapısı, Saray Kapısı; doğuda Bey Kapısı, Su Kapısı ve güneyde de Harran Kapısı'dır.

G. MEDRESELER

1887 tarihinde Urfa'da 18 medresenin olduğunu bazı kaynaklar nakletmektedir. Ancak bunlardan bir kısmı bugün yoktur. Bugün bulunmayan üç önemli medrese; Ulu Cami Medresesi, Sultan Hasan Medresesi (Hasan Padişah Camisi Medresesi) ve Firuz Bey Medresesi'dir. İslâm âlemindeki diğer medreseler gibi Urfa'daki medreseler de camilerin çevresine yapılmış ve camilerle bütünlük arz eden yapılardır. Urfa'da bugün hâlâ varlığını koruyabilmiş bazı önemli medreseler hakkında kısa bilgiler vermek istiyoruz.

1. EYYÛBÎ MEDRESESİ - NAKİBZÂDE HACI İBRAHİM EFENDİ MEDRESESİ

Ulu Cami'nin doğusunda, caminin inşa tarihinden hemen sonra yapıldığı tahmin edilen Eyyübî Medresesi bulunuyordu. Bu medrese günümüzde bulunmamakla birlikte, 1191 tarihli kitabesi bugüne kadar korunmuştur. Eyyubî Medresesi'nin yerine, 1781 tarihinde tek eyvanlı bir medrese yapılmıştır. Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi tarafından inşa edilen bu medrese, yaptıran şahsın adıyla anılmakta ve bugün varlığını korumaktadır.

2. HALİLÜ'R-RAHMAN MEDRESESİ

Halilü'r-Rahman Medresesi, Halilü'r-Rahman Gölü'nün (Balıklıgöl) batı tarafında yer almaktadır. Medresenin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Medresenin önünde revaklı odalar, gölün güneyinde ise Halilü'r-Rahman Camisi'ne bitişik olarak büyük bir eyvan bulunmaktadır. Gölün kuzeybatı köşesinde yarım kubbeli ve beşik tonozlu, içerisinde su bulunan büyük bir oda vardır. Bu yapılar camiyle ve gölle beraber bir bütünlük arz eder.

3. RIDVANİYE MEDRESESİ

Halilü'r-Rahman Gölü'nün (Balıklıgöl) batı tarafında yer alan Rıdvaniye Camisi avlusunun çevresinde yer almaktadır. Caminin üç tarafını kuşatmış olan bu medrese, 1736 tarihinde cami ile aynı tarihte yaptırılmıştır. Osmanlı Döneminde, Rakka-Urfa valisi Rıdvan Ahmet Paşa tarafından yaptırılmış ve valinin adını almıştır. Medrese odalarının ön tarafları revaklı ve tonoz örtülüdür.

H. HANLAR

Şanlıurfa'da Osmanlı döneminde yapılmış 11 büyük han bulunmaktadır. Bunlar; Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Barutçu Hanı, Mencek Hanı, Şaban Hanı, Kumluhayat Hanı, Fesadı Hanı, Samsat Kapısı Hanı, Millet Hanı, Bican Ağa Hanı ve Topçu Hanı'dır. Bunlardan Çifte Han, Aslanlı Han, Boyahane Hanı, Ali Bargut'un Hanı, Zencirli Hanı, Cesur Hanı, Hacı Ali Ağa Hanı yıkılmıştır.

1. GÜMRÜK HANI

Giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede Gümrük Hanı'nın 1562 tarihinde yaptırıldığı yazılmaktadır. Gümrük Hanı "Yetmiş Hanı" veya iki renkli taşlarından dolayı "Alaca Han" olarak da isimlendirilmiştir. Şanlıurfa'nın en güzel hanlarından birisi olan Gümrük Hanı iki katlı ve kare biçimindedir. Hanın ortasında bir avlu bulunmaktadır ve avlunun etrafında dükkân olarak kullanılan odalar vardır. İkinci kattaki odaların önünde ise revaklar bulunmaktadır. Giriş eyvanının üzeri mescit olarak kullanılmaktadır. Gümrük Hanı 2001 yılında kısmen restore edilmiştir.

2. MENCEK HANI

Pamukçu Pazarı'nın doğusunda yer alan Mencek Hanı'nın inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklardaki bilgilere dayanarak 18. yy.ın başlarında yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Dış cepheleri dükkânlarla çevrelenmiştir. Hanın ortasında kare bir avlu ve avlunun etrafında dükkânlar bulunmaktadır. İki katlı olan hanın üst katında önleri revaklı odalar vardır.

Gümrük Hanı

Millet Hanı

Barutçu Hanı

Mencek Hanı

3. MİLLET HANI

Samsat kapısı dışında bulunan Millet Hanı'nın inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Şehre dışarıdan gelen kervanların konaklamaları için şehir dışında yapılmıştır. Kapladığı alan itibariyle Türkiye'nin en büyük hanlarından birisidir. Kesme taşlarla inşa edilmiştir. Geniş bir avlusu olan han, önceleri iki katlı olmasına rağmen, bugün ikinci katı yıkılmıştır.

I. KERVANSARAYLAR

Şanlıurfa eski çağlardan beri önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunduğu için, bu yol üzerinde çok büyük kervansaraylar inşa edilmiştir. Bugün mevcut olan kervansaraylar; Han el-Ba'rür, Çarmelik, Titriş ve Mırbi (Ilgar) olmak üzere 4 tanedir. Bunlardan Han el-Ba'rür Kervansarayı Eyyubiler döneminde, diğer üç kervansaray Osmanlı döneminde yapılmıştır.

Çarmelik Kervansarayı

1. ÇARMELİK KERVANSARAYI

Osmanlı dönemine ait olan Çarmelik Kervansarayı, Şanlıurfa-Gaziantep karayolunun 45. kilometresindeki İlköğretim Yatılı Bölge Okulu'ndan kuzeye saptıktan sonra 10 km. ileridedir. Çar Melik dört hükümdar demektir. Bu kervansaray dört kardeş hükümdar tarafından yapıldığı için bu ismi almıştır. 63 x 65 metre boylarında, yaklaşık kare şeklinde olan bir avluya sahiptir. Bu kervansarayın büyük bir kısmı yıkılmıştır.

2. HAN EL-BA'RÜR KERVANSARAYI

Harran'a 20 km. uzaklıkta, Göktaş Köyü'nde yer almaktadır. Han el-Ba'rür Kervansarayı, Eyyübîler döneminde, el-Hac Hüsameddin Ali tarafından 1228 yılında yapılmıştır. 65x66 metre boyutlarında bir alanı kaplar.

Han El-Ba'rür Kervansarayı

Tektek Dağları'nın bulunduğu bölgedeki kervansarayın bazı kısımları yıkılmıştır. Bu kervansarayın köşelerinde kuleler bulunmaktadır. Kervansaray, ortada büyük bir avlunun etrafında kare biçiminde yapılmıştır. Anadolu Selçukluları'nın kervansaraylarına ait özellikleri taşıyan kervansarayda mescit, hamam, yazlık ve kışlık bölümler bulunmaktadır. İçinde bulunan mescit, 1993 yılında Şanlıurfa Valiliği tarafında restore edilerek döşenmiştir.

3. TİTRİŞ KERVANSARAYI

Titriş Kervansarayı, Şanlıurfa'nın Bozova ilçesine bağlı Titriş Köyü' ndedir. Ne zaman inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Kervansarayın mimarî özelliklerine bakarak Osmanlı dönemine ait olduğu söylenebilir. Kervansaraya güneydeki bir kapıdan girilir. Kare avlunun doğu, batı ve kuzey yönleri revaklıdır. Revakların doğu ve batıda olanlarının üzeri düz direk damlıdır. Kuzeydeki revakın üzeri sonradan betonla örtülmüş ve gerisindeki kapalı mekânlar yıkılarak yerine dükkânlar yapılmıştır. Hanın diğer üç cephesi orijinalliğini kısmen korumuştur.

4. MIRBİ (ILGAR) KERVANSARAYI

Bu kervansaray Birecik ilçesinin 35 km. kuzeydoğusunda Mırbi (Ilgar) Köyü'nde yer almaktadır. Mırbi Kervansarayı, Birecik-Diyarbakır, Birecik-Urfa kervan yollarının birleşme yerine inşa edilmiştir. Yapım tarihi bilinmemekle birlikte Osmanlı dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir. Dikdörtgen plânlı olan kervansaraya güney cephedeki kapıdan girilir. Kervansarayın üzerine 1902-1903 tarihinde Hartavizâde Emin Ağa tarafından ikinci bir kat ilave edilmiştir. Daha sonra Hartavizâde Emin Ağa, kervansarayı konak olarak kullanmaya başlamıştır. Kervansaray bugün harap bir vaziyettedir.

Titriş Kervansarayı

Mırbi (Ilgar) Kervansarayı

Hüseyniye Çarşıları

K. ÇARŞILAR

Şanlıurfa'da günümüzde mevcut olan çarşılar Osmanlı döneminden kalmıştır. Bu iş hanları ve çarşılar genelde Gümrük Hanı çevresinde yer almaktadır. Tarihî özelliklerini koruyarak günümüze kadar gelen çarşı ve pazarlar şunlardır: Kazzaz Pazarı (Bedesten), Sipahi Pazarı, Koltukçu Pazarı, Pamukçu Pazarı, Oturakçı Pazarı, Kınacı Pazarı, Bıçakçı Pazarı, Kazancı Pazarı, Neccâr Pazarı, İsotçu Pazarı, Demirci Pazarı, Çulcu Pazarı, Çadırcı Pazarı, Saraç Pazarı, Attar Pazarı, Tenekeci Pazarı, Kürkçü Pazarı, Eskici Pazarı, Keçeci Pazarı, Kokacı (Kovacı) Pazarı, Kasap Pazarı, Boyahane Çarşısı, Kavafhane Çarşısı, Hanönü Çarşısı, Hüseyniye Çarşıları.

Şanlıurfa kapalı çarşı bakımından Anadolu'nun önde gelen illeri arasında yer almaktadır. Bu çarşıların bazılarından kısaca bahsetmek istiyoruz.

1. HÜSEYNİYE ÇARŞILARI

Hüseyniye Çarşıları birbirine paralel olarak uzanan iki kapalı çarşıdan oluşur. Çadırcı Pazarı ile Kazancı Pazarı arasında yer alan çarşılar, her biri 15'er çapraz tonozla örtülü ve iki çarşının birleştiği yerdeki dükkânlar sırt sırta dayanmıştır.

Çarşı, Hartavizâde Hafız Muhammed Selim Efendi'nin oğlu Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. İki çarşıdan doğu tarafta olanın kuzey cephesindeki kilit taşının ortasında; "Maşallahu Teala", sağında; "Suk açıldı, ayet-i kerime", solunda; "Nasrün minallahi ve fethün karib 1305" (m. 1887) yazılıdır.

Çarşıyı bugün bakırcı esnafı kullanmaktadır. Hüseyniye Çarşıları'ndan doğuda olanı 1998 yılında Şanlıurfa Kültür Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) tarafından restore edilmiştir.

2. KAZZAZ PAZARI (BEDESTEN)

Kazzaz Pazarı, Gümrük Hanı'nın güneyine bitişik olarak 1562 yılında inşa edilmiştir. Doğu-batı istikâmetinde beşik tonozlu ve arka arkaya 4 kubbeli bir yapıdır. Bedestenin dört kapısı bulunmaktadır.

Bedestenin doğu, batı, kuzey ve güney istikâmetinde dört kapısı vardır. Kazzaz Pazarındaki dükkânlar, yer seviyesinden yaklaşık bir metre yüksekte sağlı ve sollu olarak uzanmaktadır. Bunun yanında dükkânlarda Urfa yöresi mahallî kadın ve erkek giysileri satılmaktadır. Kazzaz Pazarı, 1999 yılında ŞURKAV tarafından restore edilmiştir.

Hacıkâmil Köprüsü

3. SİPAHİ PAZARI

Sipahi Pazarı, Gümrük Hanı'nın batısına bitişik olarak yapılmış bir kapalı çarşıdır. Çarşının üstü tonozla örtülüdür ve aydınlatma pencereleri vardır. Çarşının dükkânları yerden yarım metre yüksektedir ve karşılıklı iki sıra halinde uzamaktadır. Bugün halı, kilim v.s. türü eşyanın satıldığı bir çarşı olarak hâlâ kullanılmaktadır. Çarşının üç kapısı bulunmaktadır. Bu tarihî çarşı 1998 yılında ŞURKAV tarafından restore edilmiştir.

L. KÖPRÜLER VE SU KEMERLERİ

KARAKOYUN DERESİ VE DERE ÜZERİNDEKİ KÖPRÜLER

Karakoyun Deresi (Daysan Irmağı) daha önceki dönemlerde Urfa'nın içinden geçen büyük bir ırmak idi. Tarih boyunca üç defa taşmış ve büyük felaketlere sebep olmuştu. Bu üç sel baskını miladî olarak 201, 413 ve 525 senelerinde meydana gelmişti. Sel baskınları Urfa'da büyük tahriplere, birçok insanın ölümüne sebep olmuştu. 525 senesindeki sel baskınından sonra Bizans imparatoru Jüstinyen (Justinianus), Daysan Irmağı'nın üzerinde bir su bendi yaptırmıştı. Bu su bendi kendi adıyla anılmakta ve halen ayakta bulunmaktadır. Karakoyun Deresi üzerinde yapılmış olan 9 tane köprüden ikisi yıkılmış, 7 tanesi ayaktadır. Bu köprüler Bey Kapısı'ndan başlamak üzere yukarıya doğru sırasıyla; Demirkapı Köprüsü, Beykapısı (Kısas) Köprüsü, Hacı Kâmil Köprüsü, Eski Köprü (Samsat Köprüsü), Jüstinyen Su Kemeri, Ali Saip Bey Köprüsü ve Hızmalı Köprü'dür. Yıkılmış olanlar ise, Demirkapı ve Beykapısı Köprüleri'dir. Hızmalı Köprü, Karakoyun Deresi üzerinde bulunur ve ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Köprünün orta ayağının doğu cephesindeki kitabeden, 1843 tarihinde bir onarım yapıldığını öğreniyoruz. Bu köprü dere üzerindeki

Mahmûd Nedim Efendi Konağı

en güzel köprülerden birisidir. Köprünün bazı kısımlarının yıkılması üzerine 2000 yılından sonra, İl Özel İdaresi'nin katkılarıyla tekrar restoresi yapılmıştır. Millet Köprüsü, Karakoyun Deresi üzerinden Millet Hastanesi'ne geçişi sağlayan bir köprüdür. Bundan dolayı Millet Köprüsü olarak isimlendirilmiştir. Millet Köprüsü'nün üzerinde bulunan taş korkuluklar yıkıldıktan sonra 2001 yılında İl Özel İdaresi'nin desteğiyle restore edilmiştir. Köprünün 6 tane yüksek ayağı ve 7 gözü vardır. Bu gözler tamamıyla toprakla dolmuştur. Köprünün korkuluk taşlarının alt kısmına su kanalları açılmıştır. Bu sayede köprü su kemeri görevi de görmektedir.

M. KÖŞKLER VE KONAKLAR

1. MAHMÛD NEDİM EFENDİ KONAĞI

Kürkçüzâde Mahmûd Nedim Efendi tarafından 1903 yılında yaptırılan konak, Atatürk Mahallesi'ndeki Kehriz Sokak ile Hastane Caddesi arasında bulunmaktadır. Avrupa mimarisini andıran tarafları yanında geleneksel Urfa evi mimarisi de bu konakta kendini göstermektedir. Birçok konakta olduğu gibi haremlik ve selâmlık bölümleri bulunmaktadır.

2. KÜÇÜK HACI MUSTAFA HACIKÂMİLOĞLU KONAĞI

Vali Fuat Bey Caddesinde, Selahaddin Eyyubî Camisi'nin karşısında yer alan konak, 1890 yıllarında yapılmıştır. Kısmen tahrip olan konak, Şanlıurfa Valiliği'nce 1991 yılında restore edilmiştir. "Urfa Taşı"nın kullanıldığı konak, haremlik ve selâmlık bölümlerinden oluşur.

Selâmlık bölümü iki katlı olup, zemin katında develik, bir tuvalet ve hizmetçi odaları bulunur. İkinci katta misafirlere ayrılmış olan odalar vardır. Selâmlığın güneyinden haremlik kısmına geçilmektedir. Haremlik bölümünde havuzlu bir avlu yer alır.

3. SAKIP'IN KÖŞKÜ

Şair Sakıp Efendi tarafından tahmini olarak 1845 tarihinde yaptırılan bu konak, Halepli Bahçe içerisinde yer almaktadır. Haremlik ve selâmlık bölümleri vardır. 1985 yılında Şanlıurfa Belediyesi tarafından restore edilmiştir. Bugün Şanlıurfa Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır. Bu konak dikdörtgen plânlı ve iki katlıdır. Konağın bir avlusu vardır ve avlunun batısında bir hamam yer almaktadır.

N. GELENEKSEL ŞANLIURFA EVLERİ

1. ŞANLIURFA EVLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Geleneksel Şanlıurfa evleri, etrafı yüksel duvarlı, avlulu ve iki katlı taştan yapılmış evlerdir. Evlerin arasındaki sokaklar yüksek duvarlarla çevrili dar sokaklardır. Evlerin ikinci kat odaları sokağa doğru uzamaktadır.

Sakıp'ın Köşkü

Akçarlar Evi (Harran Üniversitesi Kültür Evi).

Evlerin dış kapıları tek veya çift kanatlı olup, büyük kapı içerisine yerleştirilen küçük kapılardan oluşmaktadır. Bu kapıların üzerlerine çeşitli şekillerde tokmaklar yerleştirilmiştir. Bazı kapılar ise çinko kaplamalıdır.

Geleneksel Urfa evleri genellikle haremlik ve selâmlık olmak üzere iki kısımdır. Bazı evlerde bu iki kısım duvarla ayrılmış, iki ayrı giriş verilerek müstakil hâle getirilmiştir. Bazı evlerde ise tek kapıyla selâmlık kısmına girilir, daha sonra haremlik bölümüne başka bir kapı ile geçilir.

Evlerin selâmlık bölümünde genelde bir avlu, birkaç oda, eyvan, misafirler için ahır ve tuvalet bulunur. Haremlik kısmı ise, selâmlıktan daha büyüktür ve ev halkı burada oturur. Haremlik kısmında ayrıca mutfak, hamam ve odunluk gibi bölümler yer alır. Haremlik kısmındaki odaların pencereleri avluya bakar. Genelde evlerin avlu kısmında küçük bir havuz ve bir su kuyusu bulunur.

Evlerin eyvanları, sıcak mevsimlerde serin bir mekân sağlamaktadır. Bunun için eyvanlar geniş yapılmıştır. Evlerin bodrum katlarında ise "zerzembe" denilen kilerler bulunmaktadır. Bu kilerler serin olduğu için bazı yiyecekler kışın kullanılmak üzere burada depolanırlar. Urfa evlerinin 7-8 ocaklı büyük mutfakları vardır ve “tandırlık” olarak adlandırılır.

2. ŞANLIURFA EVLERİNDEN ÖRNEKLER

a. Abdülkadir Hakkari Evi

Abdülkadir Hakkari Evi, Ulu Cami Mahallesi’nde, Yorgancı Sokak içerisinde 16-18 numaradadır. Bu evde bir kapının üzerinde yer alan ifadeye göre 1866 tarihinde yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Haremlik ve selâmlık olmak üzere iki bölümden oluşur. Bu ev aşağı ve yukarı hayat olmak üzere iki katlıdır. Aşağı hayatın kuzey ve güney cepheleri sütunlar üzerine oturmuştur. Aşağı hayatta mutfak, odunluk, develik, zerzembe (kiler) ve bir oda yer alır. Aşağı avluda iki merdiven vardır ve bunlardan birisiyle yukarı hayata, diğeriyle ise yazlığa çıkılır. Yazlığın kuzey cephesinde ortada büyük bir eyvan ve ikişer oda bulunur. Selâmlık bölümünün giriş kısmında bir oda ve ahır bulunur. Giriş bölümünden bir merdivenle selâmlığın üst katına ulaşılır. Selâmlığın ortasında eyvan, doğu ve batısında birer oda yer alır.

b. Akçarlar Evi (Harran Üniversitesi Kültür Evi)

Halilü’r-Rahman Gölü’ne hâkim bir yerde bulunan Akçarlar Evi’nin yapım tarihi kesin olarak belli değildir. Urfa evlerinin en güzellerinden birisi olan Akçarlar Evi, Harran Üniversitesi tarafından 1994-2001 tarihleri arasında restore edilerek Üniversitenin ‘Kültür Evi’ olarak kullanıma açılmıştır.

Diğer evlerde olduğu gibi selâmlık ve haremlik bölümleri bulunan bu evin beş avlulu bir plânı vardır. Tepeye dayalı olarak yapılan evin arka cephesinde oda olarak kullanılan mağaralar bulunmaktadır. Evin iki dış kapısı vardır. Güney kapısından selâmlık bölümüne girilir. Doğu kapısından ise haremlik bölümüne girilir. Selamlık bölümünde iki avlu yer alır. Haremlik bölümü ise birbirine merdivenle geçilen üç kat ve üç avludan oluşur. Selâmlığın zemin katında

bir küçük avlu, iki oda ve bir mağara vardır. Zemin kattaki ikinci avluda tek oda vardır. Doğu kapısından girildiğinde selâmlığın üst katına varılır ve burada haremliğin birinci avlusuna ulaşılır. Avlunun kuzeyinde bir eyvan ve iki oda, diğer tarafta mutfak ve bir çeşme bulunmaktadır. Aynı zamanda bu katta kiler olarak kullanılan kayaya oyulmuş iki büyük mağara vardır. Bu avludan merdivenle bir diğer katın avlusuna çıkılır. Burası da haremlik olarak kullanılır ve ortasında bir şadırvan bulunur. Bu avludan tekrar bir merdivenle haremliğin üçüncü bölümüne geçilir ve burada da bir avlu bulunmaktadır.

c. Akyüzler Evi

1867 tarihinde inşa edilen Akyüzler Evi, Ellisekiz Meydanı'nın doğusunda Tarakçılar Sokak'ta bulunmaktadır. Haremlik ve selâmlık olmak üzere iki bölümden oluşur. Selamlık bölümüne büyük bir kapıyla girildikten sonra ikinci bir kapıyla haremlik bölümüne geçilir. Haremlik bölümünün kare bir avlusu vardır ve bu avlunun kuzey cephesi iki katlıdır. Her iki katın ortasında bir eyvan, yanlarda birer oda bulunur. Bugün ikinci katın çatısı harap durumda olduğu için kullanılmamaktadır.

d. Çardaklı Köşk

Halilü'r-Rahman Gölü'nün kuzeyinde bulunan Çardaklı Köşk'ün ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. 1992 yılında ŞURKAV tarafından alınarak 1997 yılında restore edilmeye başlamış ve 1999 yılında bitirilerek hizmete açılmıştır. Günümüzde lokanta olarak kullanılan Çardaklı Köşk üç katlıdır. Bu eve "Çardaklı Köşk" isminin verilmesinin sebebi, her katta "çardak" tabir edilen odaların bulunmasından dolayıdır.

e. Hacı Bekir Pabuççu Evi

Urfa'daki evlerin en güzellerinden birisi olan Hacı Bekir Pabuççu Evi'nin yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 12 Eylül Caddesi üzerinde bulunan bu tarihî ev, haremlik ve selâmlık olmak üzere iki bölümden oluşur. 1980 yılında selâmlık kısmı tamamen yıktırılmıştır. Diğer Urfa evlerinde olduğu gibi sokak tarafında yüksek duvarlarla çevrilmiştir. Sokak kapısından haremlik avlusuna girilir. Avlunun güneyinde Selçuklu medreseleri eyvanlarına benzeyen bir eyvan vardır. Avlunun kuzeyindeki odalar üzerinde çatılı zarif bir köşk yer alır. Avlunun etrafındaki cephelerde zengin taş süslemeler vardır. Odalardaki ahşap işleri de dikkat çekicidir.

f. Hacı Hafızlar Evi

1888 yılında Hacı Hafizlar olarak bilinen bir aile tarafından yaptırılmıştır. Karameydan civarında İzgördü Pasajı'nın yanında bulunan bu tarihî ev, 1979 yılında Kültür Bakanlığı'nca satın alınarak restore edilmiş ve Devlet Güzel Sanatlar Galerisi olarak hizmete açılmıştır. Urfa evlerinin tüm özelliklerini taşıması itibariyle görülmeye değerdir.

Sokak tarafından haremlik ve selâmlık bölümüne iki ayrı kapı ile girilir. Bu kapılardan selâmlık ve haremlik bölümlerine ayrı ayrı girilir. Güney tarafındaki kapı, selâmlık bölümüne açılır. Selamlık bölümünde soldaki büyük odanın avluya bakan cephesi, yuvarlak sütunlar üzerine oturan üç gözlü revaklıdır. Avlunun kuzey tarafının

Çardaklı Köşk

Hacı Bekir Pabuççu Evi

Akyüzler Evi

Hacı Hafızlar Evi

ön kısmında iki gözlü eyvan bulunur. Selâmlık avlusunun batısındaki duvar içerisinden bir kapı ile haremlik bölümüne geçilir. Haremlik avlusu kare plânlıdır ve ortasında çiçeklik vardır. Ortada bir eyvan ve yanlarında birer oda bulunur. Haremlik avlusunda üçüncü bir eyvan yer alır. Mutfak içerisinde tek kubbeli hamam bulunur.

g. Hacı İmam Demirkol Evi

1852 yılında Kürkçüzâde Ahmet Bican Ağa tarafından yaptırılan Hacı İmam Demirkol Evi, Camii Kebir Mahallesi, Hacıban Sokak'ta 5 numaralı evdir.

Hacı İmam Demirkol Evi, Urfa'nın diğer tarihî evlerinde görülmeyen bazı unsurları bulundurması yönüyle farklıdır. Bu özelliklerin başında, avlunun kuzey ve güney cephesinde yazlık ve kışlık eyvanlar bulunması gelir. Taş süslemeli kuyusu ve sokak kapısı dehlizi ile bağlantılı servis dolabı da diğer evlerde fazla görülmeyen özelliklerdir.

O. URFA MÜZESİ

Şanlıurfa Müzesi, şehrin farklı tarihî dönemlerine ait önemli eserlerin sergilendiği bir müzedir. Bu müzede, yaklaşık olarak M.Ö. 9000 yıllarına ait olduğu düşünülen Göbeklitepe'de bulunmuş eserlerin yanında yakın tarihe ait eserler de bulunmaktadır. Urfa Müzesi, yaklaşık 11 bin yıllık Urfa tarihine ait çeşitli eserleri sergilemektedir. Müzenin avlusunda Roma ve Bizans devrine ait mozaikler, süslemeler ile çeşitli dönemlere ait taş heykeller bulunmaktadır. Müzenin kapalı alanında ise üç salon vardır. Giriş katındaki ilk salonda Asur, Babil ve Hitit çağlarına ait taş eserler sergilenmektedir. Bu eserler arasında, Harran'da bulunan ve Babil kralı Nabonid dönemine ait olan stel vardır. Bu stel üzerinde Nemrut'un Ay, Güneş ve yıldız tanrılarına dua edişi gösterilmektedir. Müzenin ikinci ve üçüncü salonlarında Neolitik Çağ'a ait (M.Ö. 7250-5500) çakmak taşından yapılmış kesici ve delici aletler, taş idoller, kaplar vardır. Ayrıca burada Kalkolitik Çağ'a ait (M.Ö.5500-3200) pişmiş topraktan yapılmış boyalı ve boyasız seramikler, mühürler, pithoslar, kolyeler bulunur. Eski tunç çağına ait (M.Ö.3200-1800) mühür baskılı küp parçaları, silindir ve damga mühürleri, kap parçaları, pişmiş topraktan yapılmış hayvan figürleri, madenî eşyalar, takılar, idoller gibi eserler de bu salonda sergilenmektedir. Müzenin üst katında ise, yöreye ait giysiler, gümüş ve bronz takılardan örnekler, Urfa evlerinden getirilmiş süslemeli ahşap kapı ve pencere sanatları, hat eserleri, el yazması Kur'ân-ı Kerim'ler ve cam eşyalar sergilenmektedir.

BÖLÜM 3

ŞANLIURFA'NIN

ÖNEMLİ İLÇELERİ VE BURALARDAKİ ESERLER

Harran Kalesi

A. HARRAN

Harran, Şanlıurfa'nın 44 km güneydoğusunda Harran Ovası'nın merkezinde bir ilçedir. Dünyanın en eski yerleşim merkezlerinden biri olduğu söylenmektedir. Bazı rivayetlere göre Harran, Nuh (a.s.)Tufanın'dan sonra dünyada ilk kurulan şehirdir.

Tevrat'ta "Hârân" olarak geçen yerin burası olduğu düşünülmektedir. İlk defa Harran adına, Kültepe ve Mari'de bulunan M.Ö. 2000 yılı başlarına ait çivi yazılı tabletlerde "Har-ra-na" veya "Ha-ra-na" şeklinde rastlanılmaktadır. Bazı kaynaklara göre Harran adı, Hz. İbrahim (a.s.)'in amcasının adı "Haran" (Aran)'dan gelmektedir.

Tarihî belgelerden anlaşıldığına göre Harran adı M.Ö 4.000 yıldan beri değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Bazılarına göre Harran adı, Sümerce ve Akatca "Seyahat-Kervan" anlamına gelen "Haran-u" dan gelmektedir. Bazı kaynaklarda bu kelimenin kesişen yollar anlamında olduğu da geçmektedir. Harran isminin Arapça'da çok şiddetli sıcak anlamında "Harr"

kelimesinden geldiğini de kaydetmektedirler. İslâm tarihçilerine göre Harran, yukarı Mezopotamya'nın Diyar-ı Mudar denilen kısmının merkezi olmuştur.

Harran, Kuzey Mezopotamya'dan gelerek batı ve kuzey batıya bağlanan önemli ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır. Anadolu'dan Mezopotamya'ya, Mezopotamya'dan da Anadolu'ya olan ticaret binlerce yıl Harran üzerinden yapılmıştır. Bu sebeple Harran, çeşitli kültürlerin ve büyük medeniyetlerin izlerini taşıyan bir şehirdir.

Harran her şeyden önemlisi Hz. İbrahim(a.s.)'in memleketi olarak bilinir. Bazı rivayetlere göre Hz. İbrahim (a.s.) Harran'da doğmuştur. Harran, Hz. İbrahim(a.s.)'in amcasının ismidir. Farklı bir rivayette ise, Hz. İbrahim (a.s.) Filistin'e giderken Harran'a uğramış, burada bir süre kalmıştır. Şehirde Hz. İbrahim (a.s.)'in adını taşıyan bir mescit bulunmaktadır. Bazı tefsircilere göre ise, "Biz, onu (Hz. İbrahim'i) ve Lut'u âlemlere mübarek kıldığımız yere sığındırdık." (Enbiya, 21/ 71) ayetinde bahsedilen yer Harran'dır.

Harran'da Asur, Babil ve Hitit devirlerinden başlayarak, M.S. 11. yy.a kadar Paganizm (putperestlik) varlığını devam ettirmiştir. Eski Mezopotamya'da var olan ve putperestliğin bir çeşidi olan Paganizm inancında, Ay, Güneş ve gezegenler kutsal sayılmakta ve bunlara ibadet edilmektedir. Harran uzun asırlar Paganizmin bir merkezi olmuştur. Bu inançtan dolayı Harran'da Astronomi ilmi çok ilerlemiştir. Bu nedenle Hıristiyanlar Harran'a "Putperest şehri" anlamına gelen "Hellenopolis" adını vermişlerdir. Hatta İslâm'ın hâkimiyetinden sonra da Harran'da putperestlik devam etmiştir. Bu dönemde mabetlerinde ibadet etmelerine de izin verilmiştir.

Dünyanın ilk üniversitesi olarak bilinen Harran Üniversitesi ilk çağdan beri varlığını korumuştur. Bu üniversitede dünyaca meşhur bilginler yetişmiştir. Büyük matematikçi ve tabip Sabit bin Kurrâ, Dünya'dan Ay'a olan uzaklığı doğru olarak hesaplayan Battanî, atomun bölünebilir olduğunu ilk defa söyleyen Cabir bin Hayyan, İslâm âlimi Şeyhülislâm İbni Teymiye Harran'da yetişmiş olan büyük âlimlerin en önde gelenleridir. Dünyanın üç büyük felsefe ekolü Atina, İskenderiye ve "Harran ekolü"dür. Harran'da yetişen filozoflar bütün dünyada tanınmaktadır.

640 yılında İslâm topraklarına katılan Harran, 744 yılında II. Mervan tarafından Emevî Devletinin başşehri yapılmıştır. Yine Abbasî Halifesi Harun Reşit döneminde Harran Üniversitesi İslâm dünyasında çok büyük şöhreti olan, her yerden talebelerin gelip eğitim yaptığı bir üniversite konumundaydı.

1. HARRAN VE ÇEVRESİNDEKİ ESERLER

a. Harran Evleri

Harran evleri külah biçiminde kubbeli tipik yapılar olması yönüyle ilgi çekmektedir. Bu evlerin tamamı sit alanı olarak korumaya alınmıştır. Harran harabelerindeki antik mimari kalıntılardan toplânan tuğlalarla yapılan bu evler, kare bir alanın üzerine külah biçiminde bir kubbe inşa edilmek suretiyle meydana gelmiştir. Harran evleri

son 150-200 yıl içinde yapılmış evlerdir. Yan yana gelen tek kubbeler iç kısımda kemerlerle birbirlerine bağlanmış ve içeride geniş bir oturma mekânı elde edilmiştir. Bölgenin sıcak iklimi dikkate alındığında bu evlerin yazın serin, kışın sıcak olması önemlidir.

b. Harran Üniversitesi

Başlangıç tarihi bilinmemekle birlikte, miladî olarak ilk yy.lardan itibaren varlığı kabul edilen bu üniversite, o dönemde dünyanın en önemli felsefe okulu olarak bilinir. İskenderiye ve Atina'dan sonra en büyük felsefe okulu Harran okuludur. İslâm ordularının Harran'ı almalarından sonra da bu üniversite varlığını sürdürmüştür. 718-913 tarihleri arasında İslâm'ın hâkim olduğu dönemlerde bilim ve sanatta zirveye ulaşılmış, dünyaca ünlü birçok bilim adamı yetişmiştir. Bu üniversiteye o dönemde İslâm dünyasının her yerinden talebeler gelmekte idi. Bu üniversitede Sabiî, Paganist, Hıristiyan ve Müslüman âlimler beraber rahatça çalışmaktaydılar.

Bugün Harran höyüğünün kuzeydoğu tarafında yer alan Ulu Cami yanlışlıkla Harran Üniversitesi olarak tanıtılmaktadır. Caminin minaresi de gözetleme kulesi zannedilmektedir. Bu bilgi yanlıştır ve hiçbir kaynakta üniversite olduğuna dair bilgi yer almamaktadır. Gerçekte Harran Üniversitesi'nin kalıntıları olmadığı için tam olarak yeri bilinmemektedir.

c. Şehir Surları

Harran'ı çevreleyen yaklaşık 4 km. uzunluktaki şehir surları bugün kısmen de olsa ayakta durmaktadır. Surların 187 adet burcu bulunmaktadır. Bu surlar yontma taştan yapılmış son derece sağlam surlardı. Eskiden bu surlarda sekiz adet kapı bulunmaktaydı. Bu kapılardan Halep Kapısı günümüze kadar ulaşmıştır. Eskiden surların etrafı hendeklerle çevriliydi ve hendeklerin içinde su bulunmaktaydı. Bugün bu hendekler toprakla dolmuş durumdadır.

d. Harran Kalesi

Harran Kalesi şehrin güneydoğusunda yer almaktadır. Şehir surlarına bitişik olan bu kalenin inşa tarihi bilinmemektedir. Eskiden bu kalenin yerinde Sabiî mabedinin bulunduğu rivayet edilmektedir. Harran Kalesi çeşitli dönemlerde hükümdarlık sarayı olarak kullanılmıştır. Üç katlı olarak inşa edilen kale, bugün kısmen yıkılmıştır. Kalenin etrafında derin hendekler bulunmaktadır. Bu hendekler, döşenmiş taşlarla yapılmıştır.Kale 1059 yılında İslâm Devletleri'nden Fatımîler tarafından yenilenmiştir.

e. Ulu Cami

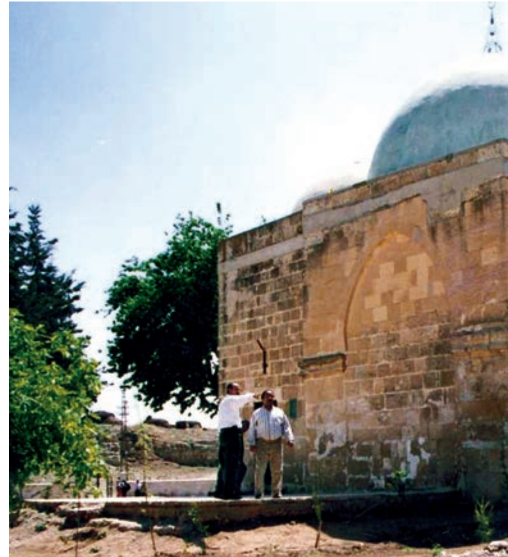
Ulu Cami, Harran Höyüğü'nün kuzeydoğu tarafında yer almaktadır. Bu cami ilk defa 640 yılında İslâm orduları Harran'ı fethettiğinde yaptırılmıştır. Daha sonra Ulu Cami Emevî Hükümdarı II. Mervan tarafından 744-750 yılları arasında yeniden tamir edilmiştir. Ulu Cami bazı kaynaklarda "Cami-el Firdevs" (Cennet Camisi) veya "Cuma Camisi" olarak da geçer. Bu caminin yerinde daha önce Romalılar döneminde Sabiîlerin Sin mabedi (Büyük Ay mabedi) yer almaktaydı. Emevî Komutanı İyad b. Ganem şehri alınca bu mabedi yıktırdı ve Sabiîlere mabed yapmaları için başka bir yer verdi. Daha sonraki dönemlerde tahrip olan cami, 1174 yılında Nureddin Zengi tarafından restore edilip süslendi.

Harran Ulu Cami Anadolu'nun en eski, en büyük ve en zengin taş süslemeli camisi idi. Caminin 5 nefi ve 19 kapısı bulunuyordu. Avlusunda bir şadırvan yer almaktaydı ve avluya doğu, kuzey ve batıdan üç ayrı kapıdan girilmekteydi. Kıble duvarının arkasından mihraba inen bir merdiven vardı. Mihraba paralel üç sütunla dört sahana ayrılmıştı. Bu caminin kubbesinin bulunmadığı ve üzerinin tamamının ahşap çatıyla örtülü olduğu bilinmektedir. Fakat bu çatı bir yangın neticesinde çökmüştür.

Bugün caminin kitabeli doğu duvarı, kıble duvarı, mihrabı, cami iç mekânına giren orta kemeri ve kare gövdeli minaresi ayaktadır. Caminin kuzeyindeki duvarın doğusundaki bu minare, 26 metre yüksekliğinde olup, bir kısmı hâlâ ayaktadır. Zengin taş süslemeli çok sayıdaki sütun başlığı ve kemer taşları gibi mimarî parçalar caminin kalıntıları arasındadır.

f. Şeyh Hayat el-Harranî'nin Türbesi

12. yy.da yaşamış olan Hayat el-Harranî, büyük İslâm âlimi ve mu-

tasavvıfıdır. 1185 yılında vefat eden Hayat el-Harranî'nin türbesi, 1195 yılında oğlu tarafından yaptırılmıştır. Şehrin batısında yer alan bu türbe, şehir surlarının dışındadır. Vefatından önce burada küçük bir mescit ve Hayat el-Harranî'nin evi bulunmaktaydı. Mescit türbenin güneyinde, türbeye bitişik bir konumdadır. Türbenin bulunduğu yere Hz. İbrahim'in babası Azer'in defnedildiği de söylenmektedir. Cami ve türbe 1999-2001 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

g. Harran Höyüğü

Harran Höyüğü, şehrin ortasında, Ulu Cami'nin güneyinde yer almaktadır. İlk defa 1951'deki kazılarda ortaya çıkmıştır. Önce kale ve çevresi, Firdevs (Ulu) Camisi ve çevresi temizlenmiştir. Harran Höyüğü'nde M.Ö. 3000'den, M.S. 13. yy.'a kadar çeşitli eserler bulunmuştur. Bunlar arasında, Babil kralı Nabonid'e ait bir stel vardır. Burada Emevî, Eyyubî ve Selçuklulara ait seramik ve sikkeler de bulunmuştur. Ayrıca çok sayıda pişmiş toprak figürler, taş ağırlıklar, öğütme taşları ve bronz eserler bulunmuştur. İslâmî devirlere ait sikkeler, çok kaliteli sırlı ve boyalı seramikler de bulunmuştur. Burada bulunan eserler Urfa Müzesi'nde teşhir edilmektedir.

Harran höyüğünde 7. yy.'dan 13. yy.'a kadar olan İslâmi devirlere ait yapılar bulunmaktadır. O dönem İslâm mimarisi hakkında bilgi veren bu kalıntılarda, avlularında su kuyuları bulunan evler ve büyük kuyuları olan sokaklar bulunmaktadır. Geniş bir alana yayılmış olan bu şehirde her evde su kuyuları, kanalizasyon sistemleri, basamaklı ve kapak taşlı tuvaletler, banyo odaları, değirmenler, zahire depoları bulunmaktadır. Bu düzenli ve plânlı şehir kalıntısı, o dönemde Harran'daki medeniyetin seviyesini göstermesi açısından önemlidir.

Şeyh Hayat el-Harranî'nin Türbesi

Harran Höyüğü

h. Sin Mabedi

Harran'da Babil dönemine ait ünlü Sin Mabedi'nin varlığından bahsedilmektedir. Bu yapı en eski mabedlerden birisidir. M.Ö. 2000 yıllarına ait tabletlerde bu mabedden bahsedilmektedir. Sin, Ay tanrısının adıdır.

Yeri tam olarak bilinmemekle birlikte, Ulu Cami'nin yerinde veya höyük civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklarda Ulu Cami'nin yerinde böyle bir mabedden bahsedilmekte, İslâm ordularının Harran'ı almalarından sonra bu mabedin yıkıldığı ve yerine cami yapıldığı rivayet edilmektedir. Bu sırada putperestlere mabed yapmaları için başka bir yer gösterilmiştir.

2. HARRAN'DA YAŞAMIŞ OLAN BÜYÜK ZATLAR

a. Şeyh Yahya Hayat el-Harranî

Asıl adı, Yahya Hayat b. Kays b. Recal (Rehhal) b. Sultan el-Ensarî el-Harranî olarak geçer. Soyu Medine'deki Ensar'a dayandığı için "Ensarî", Harran'da yaşadığı için "Harranî" denir. Aslen Bağdat'ın Felluce şehrinde doğmuştur. Daha sonra Harran'a gelmiş, ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır.

Şeyh Yahya Hayat el-Harranî, kutupluğa ayak basmış ulu bir sultandır. Araplar bu sultana son derecede bağlıdırlar. Kendi aralarında önemli bir meselede yemin edecekleri vakit onun üzerine yemin ederler. Hayat el-Harranî'nin doğum tarihi, ailesi ve eğitimi ile ilgili çok net bilgiler mevcut değildir. Tahmini olarak 12. yy.ın başında doğduğu söylenmektedir. Ömrünün 55 yılını Harran'da geçirmiş, şu an türbesinin bitişiğindeki camide imamlık yapmış ve birçok talebe yetiştirmiştir.

Onu anlatanlar, "Kudve", "Kudvetü'l -Meşayih" (Şeyhlerin Önderi), "Şeyhü'l-Kebir" (Büyük Şeyh) olarak tanıtırlar. Aynı zamanda o, hayatlarında tasarrufta bulunduğu gibi, ölümünden sonra da tasarrufta bulunan dört büyük şeyhten biri olarak bilinir. Bu zatlar bir rivayete göre; Maruf el-Kerhi, Şeyh Abdülkadir Geylanî, Şeyh Ukayl el-Menbicî, Şeyh Hayat el-Harranî'dir.

Sünnî ve Hanefî olan Hayat el-Harranî, Nakşibendî tarikatına mensuptu. Harranlılar yağmur duasına çıkarken onu vesile yaparlardı. Kendisi güler yüzlü, yumuşak huylu, cömert bir insandı. Gece ibadetine düşkün ve inziva hayatı yaşayan bir Hak dostu idi. O, dualarında sürekli, "Ya Rab! Hayat'a hayat ver" diye yalvarırdı. Bu yüzden O, Allah'ın Hayy ismine mazhar olmuş vefatından sonra da tasarruflarıyla adeta hayatını devam ettirmişti.

Dönemin büyük şahsiyetleri kendisini ziyaret eder, duasını alır ve bereketiyle bereketlenirdi. Bunlar arasında Nureddin Zengi, Selahaddin Eyyubî gibi zatlar, onu sık sık ziyaret eder, onun duasını alırdı. Bu da Hayat el-Harranî'nin döneminde ne kadar tanınan bir zat olduğunu göstermektedir. Harran'da imamlık yaptığı caminin kıble tarafında inşa edilen zaviyede irşad faaliyetleri yapmış, birçok insana rehber olmuştur. Pek çok talebe yetiştirmiştir.

Hayat el-Harranî, hicrî 1185 yılında yaklaşık seksen yaşlarında Harran'da

Şeyh Hayat el-Harranî'nin Türbesi

vefat etmiştir. Türbesi Harran'ın batısında, Harran surlarının dışında yer almaktadır. Türbenin güneyinde bitişik olarak bir cami vardır.

Hayat el-Harranî'ye ait hikmetli sözlerden bir kaçını burada zikretmek istiyoruz:

"Sevenin sevgilisine gitmesinde büyük bir sabırsızlık vardır. Çünkü kalpte korkulardan meydana gelen dehşetli bir üzüntü vardır. Ey sevgili! Ben ıssız çölleri yürüyerek kat ediyorum. Karşılaştığım bütün ova ve dağlar beni hep sana gönderiyor."

"Ferd, irfan ışığı takva ışığına baskın gelmedikçe istikrar bulmuş olanlardan sayılmaz."

"Katı kalpli olmaktan kurtulmak istersen ehli zikrin sohbetlerine katıl. Kalp nurunu ise ciddiyete devam etmekle elde edersin."

"İşini tehir etmekten, bugünkü işini yarına bırakmaktan sakın. Zira bu alışkanlık çoğu kimseyi helake götürür."

Hayat el-Harranî'ye ait bazı menkıbelerden bahsedilmektedir. Bunlardan birkaçını burada zikredebiliriz:

Rivayetlere göre bazen Harran Ovası'nda günlerce suyun damlası bulunmazdı. Halk da hemen Hayat el-Harranî'ye koşar, onun duasını alır, onun himmet ve bereketiyle yağmur yağar, halk susuzluktan kurtulurdu.

Şeyhin buna benzer birçok kerametinden bahsedilmektedir. Bir defasında Şeyh Hazretleri bir caminin kıblesi konusunda camiyi yapan usta ile anlaşamamıştı. Şeyh, adamın yere bakmasını istedi. Adam, önünde Kâbe'yi görmüştü. Daha sonra bu adam korkudan bayıldı.

Başka bir kerametinden de Harranlı Necidüddin bahsediyor: Hayat el-

Harranî hacca giderken bir yerde konaklar. Hizmetçisi ona dedi ki; "Efendim, canım taze hurma istiyor." Şeyh hazretleri; "bu ağacı salla" dedi. Hizmetçi; "Efendim bu hurma ağacı değil, dikenli çalı." Şeyh hazretleri ısrarla; "Sen onu salla" dedi. O da salladı. Hemen taze hurma dökülmeye başladı. Orada bulunanlar doyuncaya kadar yediler.

Şeyh hazretleri hayatta iken tasarrufta bulunmanın yanında, vefatından sonra da tasarrufta bulunan büyük bir zattır. Bu tasarruflara günümüzde şahit olanlar vardır. Bunlardan bir kaçını zikretmek istiyoruz:

Yakın bir tarihte Urfa'ya gelen bir grup misafire, Urfa'da bulunan bazı ilim sahibi insanlar Harran'a gitmelerini tavsiye ediyor. Orada Hayat el-Harranî olduğunu, mutlaka ziyaret etmeleri gerektiğini söylüyorlar. Misafirler kabul edip çıkıyor. Türbenin yanına gelince orada bulunan caminin imamı misafirlere soruyor; "Siz nur talebeleri misiniz?" misafirler şaşkınlık içinde; "Evet" diyorlar. Caminin imamı; "Hoş geldiniz. Ben sizin bugün geleceğinizi biliyordum. Dün gece rüyamda Şeyh hazretlerini gördüm (Hayat el-Harranî'yi). Bana dedi ki; "Benim misafirlerim gelecek, onları ağırla!" Üstadım bana böyle emir verdi.

Harran'da 1995 yıllarında bir yurt vardır. Bu yurtta görev yapan bir zatın anlattığına göre, geceleyin uyanıkken Hayat el-Harranî'nin yurda geldiğini ve yurttaki çocukların üstünü örttüğünü görür.

Başka bir defa 1990'lı yıllarda Hayat el-Harranî'yi ziyarete İzmirli Yusuf Bey geliyor. Yusuf Bey, İzmir'de uzun yıllar hayatını dinî hizmetlere harcamış, daha sonra Türk Cumhuriyetlerine giderek oradaki hizmetlere kendini vakfetmiş büyük bir hizmet insanıdır. Yusuf Bey türbeyi ziyarete arkadaşlarıyla birlikte gelmişti. Orada türbenin işlerine bakan, hizmet eden Mehmet Ali isminde bir zat vardır. Mehmet Ali, kapıda onları görür görmez yerinden fırlar ve dışarı çıkar. Mehmet Ali'ye bu durum sorulduğunda heyecanla; "Görmediniz mi? Bu zatlar içeri girince Şeyh Hazretleri ayağa kalktı." der. Hatta daha önce görmediği halde, içeri giren insanların isimlerini de söyler.

b. Sabit b. Kurra

Harran'da 821-901 yılları arasında yaşamış, felsefe, matematik, tıp, astronomi ve tabiî ilimler alanında kendisini geliştirmiş, bu alanlarda eserleri bulunan bir kişidir. Aynı zamanda bu alanlarda Yunanca'dan tercümeleri de meşhurdur. Huneyn b. İshak'la beraber İslâm medeniyetinin en büyük iki mütercimінden birisidir. 150 civarında Arapça, 15 kadar da Süryanice eser telif etmiştir.

Matematiğin her alanında eser vermiş ve teoriler geliştirmiştir. Güneşin görünür hareketleri üzerine bir kitabı mevcuttur. Kendi döneminde Doğu'nun en çok tanınan tabiplerinden birisidir. Aynı zamanda musikî üzerine de eserleri vardır.

c. Ebu Abdullah el-Battanî

858-929 yılları arasında yaşamış, özellikle astronomi ve matematik alanlarında çalışmalar yapmıştır. Yıldızlar konusundaki ilmi oldukça geniştir. Cebir ve üçgenler konularında ilk defa teoriler ortaya atan, batıda da çok meşhur olmuş bir insandır.

Rakka'da kurduğu rasathanede kırk iki yıl gözlem yapmıştır. Ay tutulmasını doğru bir şekilde ortaya koymuş, mevsimlerin sürelerini, güneşin hareketini ortaya koymuştur. Güneş ve Ay tutulmaları ile ilgili konularda verdiği bilgiler 18. yy.ın sonlarına kadar tek ölçü olarak kabul edilmiştir. Astronomi konusuna bütün dünyada en önemli katkılar sağlayan insanlardan birisidir.

d. Sinan b. Sabit

Sabit b. Kurra'nın oğlu olan Sinan b. Sabit, Bağdat hastanesi başhekimi idi. Tabipleri yetiştirme ve denetleme görevini yürütüyordu. Tıp, astronomi, geometri ve edebiyat alanlarında eserleri vardır. Sayı, hendese ve tıp konularında yetkin bir insandır. Tarih alanında da çalışmaları vardır. Dünyanın başlangıcından kendi dönemine kadar olan dünya tarihini kaleme almıştır. M. 943 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

e. Ebu İshak İbrahim b. Hilal es-Sabiî

925 yılında Harran'da doğan Ebu İshak, döneminin en büyük edebiyatçılarındandır. Yazı, belagat ve şiirleriyle tanınmıştır. Babasından tıp tahsili almıştır. İlk tahsilini Harran'da aldıktan sonra Bağdat'a gelen Ebu İshak, burada özellikle Arap dili ve edebiyatına hâkim olmuştur. Daha çok matematik ve hendese alanlarında çalışmaları vardır. 994 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

f. İbn Teymiyye

Harran'da doğan ve Hanbelî mezhebine mensup olan İbn Teymiyye, 1261-1327 yılları arasında yaşamıştır. Moğol istilasından sonra babasıyla beraber Şam'a yerleşmiştir. Tefsir, hadis ve fıkıh alanlarının yanında matematikle de uğraşmıştır. Ayrıca kelam ve felsefe alanlarındaki çalışmaları da bilinmektedir.

Felsefecileri, kelamcıları ve tasavvufçuları sert bir dille eleştirir. Ona göre İslâm dünyasının gerilemesinin sebebi, fıkıh okullarını ve tarikat gruplarını takip etme sonucudur. Ona göre tasavvuf, kelam, felsefe ve batıl inançlarla İslâm bozulur.

Kur'ân-ı Kerim'deki müteşabih ayetleri zahirine göre yorumlamasıyla bilinir. Onun düşünceleri büyük ölçüde Vehhabî mezhebinin oluşmasında etkili olmuştur. Özellikle bazı büyük insanlara ve önemli yerlere kutsiyet atfedilmesine karşı çıkmaktadır. Vehhabîler, İbn Teymiye'nin tarikatlara karşı olan tavırları ve düşüncelerinden çok etkilenmişlerdir.

B. VİRANŞEHİR

1. VİRANŞEHİR TARİHİ

Viranşehir, tarihin birçok döneminde büyük yıkımlara uğradığı için, şehre harap anlamında "viran" denilmiştir. Viranşehir ilçesinin M.Ö. 2750 yılından itibaren varlığını sürdürdüğü tahmin edilmektedir. Tarihî ipek yolunun üstünde bulunmaktadır. Bu konumundan dolayı M.Ö. 3. yy.dan başlayarak, M.S. 16. yy.a kadar hep istila edilmiştir.

Verimli ve geniş arazilere sahip olmasından dolayı Yukarı Mezopotamya'nın önemli bir şehri olmuştur. M.Ö. 1900 yıllarında bir Hitit şehri olduğunu görmekteyiz. M.Ö. 1115 yıllarında Asurlulara, daha sonra M.Ö. 4. asırda Hitit Krallıklarına bağlı bir şehir olmuştur. M.Ö. 163 yıllarında Romalıların daha

Viranşehir Martyrion'u Kalıntıları

sonra da İranlıların eline geçmiştir. M.S. 622 yılına kadar Roma ve İran arasında el değiştiren şehir, daha sonra İslâm orduları tarafından fethedilir. 660 yılından sonra Hamdanîlere, 894 yılında da Abbasilere bağlanır. Melik Şah zamanında Selçukluların eline geçen şehir, daha sonraki yıllarda Bizans, Selçuklu, Arap, İran ve Artuklar arasında el değiştirir. 1071 yılında Selçukluların, 1108 yılında Artuklular'ın eline geçer, 1202 yılından sonra da Musul Atabeyi Nureddin Zengi tarafından alınır.

Viranşehir Hülagu tarafından 1258 yılında büyük bir yıkıma uğrar. 1400 yılında ise Timur tarafından yağma edilir. İkinci yıkımını yaşayan şehirde taş taş üstünde bırakılmaz. 1516 yılında, Yavuz Sultan Selim devrinde Osmanlı hâkimiyeti altına girer. Bu dönemde Viranşehir Diyarbakır'a bağlanır. 1924 yılından bu yana Şanlıurfa'ya bağlı bulunmaktadır.

2.VİRANŞEHİR'DEKİ ÖNEMLİ ESERLER

Viranşehir'deki en önemli eserler, Hz. Eyyub (a.s.)'un, Hz. Elyesa (a.s.)'nın ve Hz. Eyyub (a.s.)'un hanımı Hz. Rahime (r.a.)'nin mezarlarıdır.

a. Mabed Sütunları

Bu şehirdeki en önemli yapılardan birisi eski şehirdeki Mabed Sütunlarıdır. Dikmeler olarak da bilinen bu sütunlar, Roma dönemine ait Ortagonal Tapınağına aittir. Bu tapınak, tamamıyla yıkılmış olup, sadece iki büyük sütunu ayaktadır.

b. Hz. Eyyub (a.s.) ve Hz. Elyesa (a.s.)'nın Kabri

Bugün Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesinin Eyyûb Nebi Köyü'nde, Hz. Eyyub (a.s.)'un mezarı bulunmaktadır. Şanlıurfa'dan Viranşehir'e giderken, 85. kilometreden kuzeye dönen yolu takip ederek, 16 km. sonra bu köye ulaşmak mümkündür. Bu köy, bir peygamberler köyü gibidir. Bu köyde Hz. Eyyub (a.s.)'un, Hz. Elyesa (a.s.)'nın ve Hz. Eyyub (a.s.)'un hanımı Hz. Rahime (r.a)'nin türbeleri bulunmaktadır.

Hz. Eyyub (s.s.) Türbesi

Hz. Eleysa (s.s.) Türbesi

Çimdin Kale

c. Çimdin Kale

Soğmatar'ın 50 km. kuzeydoğusunda yer alan bir kaledir. Aynı zamanda Urfa-Mardin yolunun 61. km.'sinden güneye dönerek 9 km. sonra ulaşılabilir. Büyük bir tepe üzerine inşa edilmiş olan Çimdin Kale, Eyyubîler tarafından 1182-1239 yılları arasında savunma amaçlı yapılmıştır. Dört tarafı hendeklerle çevrilidir.

C. BİRECİK

Birecik, Şanlıurfa'nın batı istikâmetinde 80 km. mesafede bir ilçesidir. Fırat Nehri'nin kenarında kurulmuş olduğu için tarih boyunca önemli bir konuma sahip olmuştur. Birecik ismi Arapça "kale" demek olan "bire" kelimesinden türetilmiş ve "küçük kale" anlamına gelmektedir.

Fırat Nehri kenarında olmasından dolayı tarım ürünleri bakımından zengin bir bölgedir. Bol miktarda zeytin ve fıstık üretimi yapılmaktadır. İlçe, hayvancılık ve hayvan ürünleri açısından zengindir. Meyve ve sebze üretiminde de adını duyurmuştur.

Birecik'te, dünyada nesli tükenmek üzere olan kelaynak kuşları bulunmaktadır. Yeryüzünde sadece Kuzey Afrika ve Birecik'te bulunmaktadır. Bu kuşlar, baş ve gerdanlarında tüy olmadığı için kelaynak ismini almıştır. Boyları 70-75 cm civarında olan kuşlar, Birecik'teki kayalıklarda yaşarlar. Burada koruma altına alınmış olan kuşları ziyaretçiler görebilmektedir.

1. BİRECİK TARİHİ

Birecik, insanlık tarihi kadar eski olan bir şehirdir. Yeryüzünde insanların yerleşik hayata geçtiği ilk merkezlerden birisi olarak kabul edilir. Yaklaşık 8-9 bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu tahmin edilmektedir.

Birecik, M.Ö. 2000 yıllarında Hititlerin elinde bulunuyordu. Daha

Birecik Kalesi

sonra M.Ö. 840 yıllarına gelindiğinde Asur hâkimiyetine girmiştir. Şehir, Asurlulardan sonra sırasıyla Pers, Makedonya, Roma ve Bizans İmparatorluklarının hâkimiyetine girmiştir. 640 yıllarında Hz. Ömer döneminde İslâm orduları tarafından fethedilmiştir. 11. yy.ın ikinci yarısında Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetinden kısa bir süre sonra 1096 yılında Bizanslıların elinde kalmıştır. Kısa süren Bizans döneminden sonra da sırasıyla Artuklular, Eyyubîler, Memluklular, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin eline geçmiştir. 1098-1150 yıllarında şehir Haçlı Kontluğu'nun eline geçmiştir.

13. yy.ın ortalarından 15. yy.ın sonlarına kadar uzun bir süre Suriye Memluklularının hâkimiyeti altında kalmıştır. Daha sonra 1516 yılında, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde Osmanlıların eline geçmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Birecik, asırlarca Osmanlı idaresinde huzur içinde kalmıştır.

Kurtuluş Savaşında Birecik, 1919'da önce İngilizler, daha sonra Fransızlar tarafından işgâl edilmiştir. Bu yıllarda Birecik halkı düşmana karşı koymuş, binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. 10 Temmuz 1920'de işgâl kuvvetleri şehri terk etmiştir. 1956'da Fırat Nehri üzerine uzun bir köprü yapıldıktan sonra Birecik önemli bir geçiş merkezi olmuştur.

2. TARİHÎ ESERLER

a. Birecik Kalesi (İçkale)

Birecik Kalesi, Fırat Nehri kenarında, yüksek bir kayalığın tepesi üzerine kurulmuştur. İçkale ve Beyaz Kale olarak da isimlendirilen kalenin, M.Ö. 2000 yılından itibaren varolduğu tahmin edilmektedir. O dönemden itibaren birçok defa yenilenen kale, en son şeklini M.S. 13. yy.da almıştır.

Birecik Kalesi, bir tepenin üzerine kurulduğu için temelleri yerden 36 metre yüksekliktedir. Tepe ile beraber kalenin yüksekliği 60 metredir. Kalenin doğu ve kuzeydoğu tarafları yüksek olduğu için bu taraflara hendekler kazılarak kale, bir ada haline getirilmiştir. Bu özelliğinden dolayı kale, tarihte her zaman Birecik'e saldıran orduların korkulu rüyası olmuştur. 3 katlı olan kalede 12 adet burç bulunmaktadır. Fakat bu burçlardan sadece birkaç tanesi ayaktadır. Moğollar Birecik'i istila ettiklerinde her tarafı yakıp yıkmışlar, fakat Birecik Kalesi'ne hâkim olamamışlardır.

b. Surlar (Dışkale)

Birecik, Fırat Nehri'nin doğusunda kurulmuş bir şehirdir. Şehrin batısını nehir güvenlik altında tutmaktadır. Diğer üç tarafı da surlarla çevrilmiş, böylece dört tarafı koruma altına alınmıştır. Bu surların kuleleri, burçları ve kapıları müstahkemdir. Büyük bir kısmı yıkılmış olan surların dört kapısı bulunmaktadır; Meydan kapısı, Urfa Kapısı, Meçan Kapısı ve Bağlar Kapısı. Surların en son tamiratı, Memluklar döneminde Sultan Kayıtbay tarafından 1478 yılında yapılmıştır.

c. Ulu Cami

Ulu Cami, Merkez Mahallesi, İskele Çarşısı'nda yer almaktadır. Caminin ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Camide yer alan bir kapının üzerindeki kitabede 1802 tarihinde yaptırıldığı yazılıdır. Fakat bu caminin kitabedeki

tarihten çok önce yaptırıldığı, kitabedeki tarihin ise bir tamirata işaret ettiği tahmin edilmektedir. Bu cami, mimarî özellikleri itibariyle Urfa Ulu Cami'ye benzemektedir. Caminin mimarî özellikleri dikkate alınarak 12. yy.larda yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Plân bakımından çok kubbeli, çok ayaklı camiler sınıfında değerlendirilebilir. Enine dikdörtgen bir plâna sahip olan camide 12 paye bulunmaktadır.

D. ŞANLIURFA İLİ SINIRLARI İÇERİSİNDEKİ DİĞER TARİHÎ ESERLER

1. CABİR EL-ENSAR CAMİSİ VE TÜRBESİ

Harran'ın kuzey istikâmetinde, 20 km. uzaklıkta, Yardımcı Köyü'nde bulunmaktadır. Bu türbenin sahabeden Cabir b. Abdullah'a ait olduğu ve bu bölgeyi fethetmeye gelen İslâm ordusunun içindeki sahabelerden birisi olduğu söylenmektedir. Fakat burada Cabir b. Abdullah'ın kendisi değil, savaşta kopan bir uzvu medfun bulunmaktadır. Bu türbenin yanında aynı adı taşıyan bir cami yer almaktadır. Üç kubbeden oluşan camiye dördüncüsü sonradan ilave edilmiştir. Türbedeki taş süslemeleri Urfa'daki taş süsleme sanatı içerisinde tek örnek olarak gösterilmektedir.

Cabir b. Abdullah, Hicretten 16 yıl önce 607 yılında Medine'de doğmuştur. Babası Uhud şehitlerinden Abdullah b. Amr'dır. Cabir İkinci Akabe biatına katılan 70 kişilik sahabenin en küçüğü idi. Uhud Savaşı'ndan sonra hiçbir savaşı kaçırmamış, bütün savaşlarda bulunmuştur. En çok hadis rivayet eden sahabelerden birisidir. Peygamber Efendimiz'in vefatından sonra da birçok savaşa katılmış, Şam'ın fethinde bulunmuştur. Daha sonra Urfa ve Harran'ın da fethine katıldığı ve kendisinin ismiyle anılan bu türbede, savaşta kesilen bir uzvunun gömüldüğü rivayet edilir. Bugün cami ve türbe orijinal şekli muhafaza edilerek restore edilmiştir.

2. İMAM BAKIR CAMİSİ VE TÜRBESİ

İmam Bakır Camisi ve Türbesi, Harran'ın 3 km. kuzeydoğusunda İmam Bakır Köyü'nde bulunmaktadır. Bu türbe Şiilerin on iki imamından beşincisi olan Ebu Cafer İmam Muhammed Bakır'a aittir. Anne ve baba tarafından Hz. Fatıma (r.a.)'nın torunu olan İmam Bakır, 676 yılında Medine'de doğmuştur. 721 yılında vefat edince, Medine'ye defnedilmiştir. Hz. Ömer zamanında Urfa ve Harran'ın fethine katılmış, burada yapılan savaşta parmağı kesilmiştir. Kesilen parmağının bulunduğu yere bu türbe ve mescit yapılmıştır.

3. HAN EL-BA'RÜR KERVANSARAYI

Harran'a 20 km. uzaklıkta, Göktaş Köyü'nde bulunan bir kervansaraydır. Han el-Ba'rür Kervansarayı Eyyübiler döneminde, el-Hac Hüsameddin Ali tarafından 1228 yılında yapılmıştır. Tektek Dağları'nın bulunduğu bölgedeki kervansarayın bazı kısımları yıkılmıştır. Bu kervansarayın köşelerinde kuleler bulunmaktadır. Kervansaray, ortada büyük bir avlunun etrafında kare biçiminde yapılmıştır. Anadolu Selçuklularının kervansaraylarına ait özellikleri taşıyan kervansarayda mescit, hamam, yazlık ve kışlık bölümler bulunmaktadır. İçinde bulunan mescit, 1993 yılında Şanlıurfa Valiliği tarafında restore edilerek döşenmiştir.

4. ŞUAYB ŞEHRİ HARABELERİ

Harran'ın doğu istikâmetinde, 30 km. uzaklıkta, Özkent Köyü'nde bulunan harabeler, Şuayb Şehri olarak bilinmektedir. Bu harabelerin Roma dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir. Geniş bir alana yayılan bu tarihî şehir, surlarla çevrilmiştir. Bazı duvar ve temeller dışında şehrin tamamı yıkılmıştır. Hz. Şuayb (a.s.)'ın bu şehirde yaşadığına inanıldığı için bu şekilde isimlendirilmiştir. Şehir içindeki bir mağara, Hz. Şuayb (a.s.)'ın makamı olarak ziyaret edilmektedir.

5. SOĞMATAR HARABELERİ

Şuayb Şehri'nden kuzeye doğru giderken 16 km. sonra, Yardımcı Kasabası'nın Yağmurlu Köyü'nde yer almaktadır. Milattan önceki dönemlere ait tarihî bir şehir olan Soğmatar'da Hz. Musa (a.s.)'nın yaşadığına ve burada çiftçilik yaptığına inanılır. Halk arasındaki inanışa göre, Hz. Musa (a.s.) Mısır'dan ayrıldıktan sonra bu şehre gelmiş, burada onun adıyla anılan kuyuyu asasıyla mucizevî bir şekilde açmıştır. Bir başka rivayete göre bu kuyu, Hz. Musa (a.s.)'nın bir adamı Mısır'da öldürdükten sonra kaçarak geldiği ve Hz. Şuayb (a.s.)'ın kızlarıyla karşılaştığı kuyudur. Bu kuyuda o kızlara yardım etmiş, koyunlarını sulamış, daha sonra kızlar onu babalarının yanına götürmüştür. Daha sonra da bu kızlardan birisiyle evlenmiş, burada bir süre yaşamıştır.

Şuayb Şehri Harabeleri

Soğmatar, bölgede Asur ve Babillilerin hâkim olduğu ve putperestliğin yaygın olduğu eski dönemlerde putperestliğin merkezi konumunda olmuştur. Bu pagan (putperest) dinine göre Ay, Güneş ve gezegenler kutsal sayılmaktadır. Kalenin güneyinde bulunan "Kutsal Tepe" de, bu dinin baş tanrısının bulunduğu açık hava mabedi vardır. Bu tepede tanrıları temsil eden, kayalara oyulmuş kabartmalar vardır. Bu kabartmalardan bazıları Ay tanrısı Sin'i temsil etmektedir.

Kutsal Tepe'nin batısında ve kuzey batısındaki tepelerde 7 adet tapınak bulunmaktadır. Bunların Güneş, Ay (Sin), Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür tanrılarını temsil eden tapınaklar olduğu söylenmektedir. Soğmatar'daki Sabiîler bu tapınaklarda ibadet ederler ve kurban keserlerdi.

Bu şehirde bulunan Pognon Mağarası da içerisinde tanrıyı temsil eden insan kabartmalarıyla meşhurdur. M.S. 150-200 yıllarında yapılmış olduğu tahmin edilen bu kabartmaların yanında Süryanice bir kitabe de bulunmaktadır.

6. SENEMIĞAR (SENEM MAĞARA/ SANEM MAĞARA)

Soğmatar'ın 11 km. kuzeyinde Senem Mığar Köyü'nde yer almaktadır. Burada bulunan bir tepenin üzerinde üç katlı bir yapı bulunmaktadır. 5. yy.a ait olduğu düşünülen bu yapının manastır veya saray olduğu tahmin edilmektedir. Aynı zamanda bu bölgenin Hıristiyanlığın ilk yy.larında önemli bir merkez olduğu da söylenmektedir. Bu eski şehirde kayalara oyulmuş kiliseler yer almaktadır. Aynı zamanda buralardaki kaya mezarları da dikkati çekmektedir.

BÖLÜM 4

ŞANLIURFA'DA

YAŞAMIŞ OLAN BÜYÜK ZATLAR

Eyyub Nebi Köyü, Sabır Taşı

A . PEYGAMBERLER

1. HZ. İBRAHİM (a.s.)

Hz. İbrahim (a.s.), üç büyük dinin atası olarak kabul edilen büyük bir peygamberdir. Başta Hz. Musa (a.s.), Hz. İsa (a.s.) ve Hz. Muhammed (s.a.s.) olmak üzere, kendisinden sonra gelen ve Kur'ân'da adı geçen birçok peygamberin soyu Hz. İbrahim'e (a.s.) dayanmaktadır. Bütün hak dinler, onun fazileti ve büyüklüğü konusunda birleşmişlerdir.

Kur'ân'da Hz. Musa (a.s.)' dan sonra adı en çok geçen ikinci peygamberdir. Hz. İbrahim (a.s.) Kur'ân'da 69 defa zikredilmiştir. Kur'ân-ı Kerim, Hz. İbrahim (a.s.)'i örnek alınacak bir şahsiyet olarak gösterir ve onun dinine uyulmasını ister. Bu konuda bir ayette: "İbrahim ve onunla beraber olanlarda sizin için uyulacak güzel bir örnek vardır." (Mümtahine, 4) buyrulurken, başka bir ayette; "Allah doğru söyledi, doğruya meyleden İbrahim'in hanif dinine uyun, o müşriklerden değildi." (Al-i İmran, 95) buyrulmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de geçen Hz. İbrahim (a.s.)'in en önemli va-

sıflarından birisi teslimiyet sahibi olması (Hac, 78; Bakara, 131; Nahl, 120-121), yani Allah'a ve O'nun emirlerine bütün kalbiyle teslim olmasıdır. Kur'ân'da Hz. İbrahim (a.s), doğruluk sahibi (Meryem, 41), nimetlere şükreden (Nahl, 120-121), kalb-i selim sahibi olan (Saffat, 84), merhamet sahibi ve yumuşak huylu olan (Tövbe, 114), "evvah" (Çok tövbe eden), "münib" (Kendini Allah'a vermiş) (Hud, 75; Tövbe, 114) bir kimse olarak bildirilir. Ayrıca Hz. İbrahim (a.s.) "misafirlerin babası", "gençlerin efendisi" olarak da bilinir.

Hz. İbrahim (a.s.)'in Kur'ân'da geçen vasıflarından birisi de Allah'ın dostu (Halilullah) olmasıdır. Bir ayeti kerimede; "Allah, İbrahim'i dost edindi" (Nisa, 125) buyrularak Hz. İbrahim (a.s.)'in Allah'a olan dostluğu ifade edilir. Allah'ın dostluğunu kazanma önemli bir makamdır ve Hz. İbrahim (a.s)'in büyüklüğünü de ortaya koymaktadır.

a. Hz. İbrahim (a.s.)'in Doğumu ve Çocukluğu

Hz. İbrahim günümüzden yaklaşık 4 bin yıl önce yaşamış büyük bir peygamberdir. Tabiatıyla yazının olmadığı ve yeterli tarihî belgelerin bulunmadığı bir döneme ait net bilgilere ulaşmak oldukça zordur. Bu konuda güvenilir tek kaynak Kur'ân ve hadislerdir. Onun dışındaki bilgilerin kesinliğinden bahsetmek mümkün değildir. Burada vereceğimiz bilgilere de bu nazarla bakmak daha doğru olacaktır.

Hz. İbrahim (a.s.) rivayetlere göre M.Ö. 2200-2000 yılları arasında yaşamıştır. Bazı kaynaklar ise doğum tarihini M.Ö. 2000 yılı olarak verir. Doğum yeri konusunda farklı rivayetler bulunmakla birlikte, kaynaklarda geçen yerler yaklaşık aynı bölge içerisinde yer alır. Bazı rivayetlere göre Hz. İbrahim, Kenan veya Babil'de, bazılarına göre Irak'taki Sus şehrinde, bir diğer rivayette de yine Irak civarında, Hürmüzcerd veya Verka şehirlerinde doğmuştur.

Bazı eserlerde Hz. İbrahim (a.s.)'in doğum yeri Harran olarak da geçer. Urfa'ya 45 km. uzaklıktaki Harran, rivayete göre, Hz. İbrahim (a.s.)'in babasının memleketidir. Taberi'ye göre, Harran şehrini Hz. İbrahim'in kardeşi, Hz. Lut (a.s)'un babası "Haran" kurmuştur. Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde Hz. İbrahim (a.s.)'in doğum yeri konusunda bir açıklık yoktur. Tevrat'a göre Hz. İbrahim (a.s.)'in memleketi Keldanîlerin Ur şehridir ve Hz. İbrahim (a.s) daha sonra Ur şehrinden ayrılarak Harran'a gelmiş, bir süre burada kalmıştır. Bugün Ur şehri Güney Irak'ta bulunmaktadır. Bütün bu rivayetlerin dışında Hz. İbrahim (a.s.)'in doğum yeri, Babil'in Kusa şehri veya Fırat ve Dicle arasında bir yer olarak da geçer.

Hz. İbrahim (a.s.)'in Urfa'da doğmuş olduğu konusunda halk arasında eski devirlerden beri çok güçlü bir inanış vardır. Hz. İbrahim (a.s.)'in dört bin yıl önce yaşadığı düşünülürse, yazılı belgelerin olmadığı böyle bir dönem hakkında kesin hükümler vermek yanlış olacaktır. Hz. İbrahim (a.s.)'in yaşadığı söylenen yerler Urfa'ya uzak değildir. Dolayısıyla Urfa ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Nitekim bazı kaynaklar Hz. İbrahim (a.s.)'in sonradan hicreti esnasında

Urfa'ya uğradığını zikretmektedir. Bu ihtimale göre Hz. İbrahim (a.s.) Urfa'ya sonradan uğramış ve burada ateşe atılmış olabilir.

Hz. İbrahim (a.s)'in babasının adı Kur'ân' da 'Âzer' olarak geçer. Başka bir adının da 'Tareh' olduğu rivayet edilir. Âzer bu dönemde Nemrut'un veziri olarak geçer. Annesinin adı ise, bazı kaynaklarda 'Nuna', başka kaynaklarda 'Ernder binti Nemr' olarak geçer. Bu konuda farklı rivayetlerde annesinin Usa veya Nemre olduğu da zikredilir.

Rivayete göre 2000 yıllarında yaşadığı söylenen Nemrut, rüyasında başının üzerinde parlak bir yıldızın doğduğunu, parlaklığıyla Ay ve Güneşi gölgede bıraktığını, yeryüzüne büyük bir ışık yaydığını görür. Onun bu rüyası kâhinler tarafından: "Bu yıl bir çocuk doğacak, senin putperest dinini ortadan kaldıracak ve krallığına son verecek" şeklinde yorumlanır. Bunun üzerine Nemrut, bulunduğu bölgede o yıl doğan bütün çocukların öldürülmesini emreder. Ayrıca tedbir olarak Nemrut, bu belde halkının erkeklerini alıp başka bir diyara gönderir ve kadınlarını yalnız bırakır. Daha sonra Hz. İbrahim (a.s.)'in babası olan Azer'i bir iş için bu beldeye gönderir. Gönderirken hanımına yaklaşmaması konusunda sıkı tembihte bulunur. Fakat Azer hanımının yanına gidince bu tembihi tutamaz. Hanımı hamile kalınca, onu alıp başka bir yere gelir ve bir mağaraya saklar. Gizlice hanımına yiyecek getirir. Bu mağarada annesi Hz. İbrahim (a.s.)'i dünyaya getirir. Daha sonra öldürürler endişesiyle çocuğunu buraya bırakır ve gider. Bir süre sonra mağaraya tekrar geldiğinde çocuğun sağ elinin başparmağını emdiğini görür. Hz. İbrahim (a.s.) mucizevî bir şekilde parmağını emerek karnını doyuruyordur. Hatta İbn-i Abbas'ın rivayetine göre, bir elinden bal, diğer elinden süt akmaktadır. Aynı zamanda mağara İlahî bir nurla aydınlanıyordu. Bu mağaranın günümüzde Şanlıurfa'da Balıklıgöl civarında Mevlid-i Halil Camisi içerisindeki mağara olduğuna inanılmaktadır.

Hz. İbrahim (a.s.) bu mağarada bir süre kalır (bazı kaynaklar bunu 15 ay olarak zikreder) ve mucizevî olarak çok kısa zamanda büyür. Hatta bir ay gibi bir sürede bir yıllık çocuk kadar büyüdüğü söylenir. Burada Hz. İbrahim (a.s.)'in 7 yaşına kadar kaldığı da rivayet edilir.

Hz. İbrahim (a.s.)'in babası, yakınlarına bir oğlu olduğunu, onu gizlediğini söyler. Kralın ona bir şey yapmasından korktuğunu söyleyen Azer'e yakınları korkmaması gerektiğini telkin ederler. Daha sonra Hz. İbrahim (a.s.) mağaradan çıkar. Hızlı büyüdüğü için kimse onun gerçek yaşını bilemez ve Nemrut'un bütün çocukları öldürdüğü yılda doğmuş olabileceği düşünülemez.

Hz. İbrahim (a.s.) döneminde Babillilerde gök cisimlerinin tanrı olduğu inancı vardı. O dönemdeki insanlar gök cisimlerini sembolize eden insan şeklindeki putlara tapıyorlardı. Hz. İbrahim (a.s.) bu yanlış inanca karşı mücadele vermişti. Onlara gök cisimlerinin ilah olamayacağını çok güzel bir üslupla anlatıyordu. Bu konu Kur'ân-ı Kerim'de şöyle zikredilmektedir:

"Gece bastırınca İbrahim bir yıldız gördü, 'Rabbim budur!' dedi. Yıldız sönünce de 'Ben öyle sönüp batanları tanrı diye sevmem.' dedi. Sonra ayı, dolunay halinde doğmuş vaziyette görünce 'Rabbim budur!' dedi. Sonra o da batınca: 'Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, mutlaka sapmışlardan olurdum.' dedi. Daha sonra Güneş'i doğarken görünce 'Rabbim, herhalde budur, bu hepsinden daha büyük!' Batıp kaybolunca da: 'Ey halkım, ben sizin Allah'a şerik koştuğunuz şeylerden beriyim. Ben batıl dinlerden uzaklaşarak, yüzümü, gökleri ve yeri yaratan Rabbü'l-âlemin'e yönelttim, ben asla sizin gibi müşrik değilim!' dedi. Kavmi kendisi ile tartışmaya girişti: O dedi ki: 'Allah, bana doğru yolu göstermişken, siz hâlâ benimle O'nun hakkında tartışıyor musunuz? Sizin O'na ortak saydığınız şeylerden ben hiç bir zaman korkmam. Rabbim ne dilerse olur. Rabbimin ilmi her şeyi kapsar. Hâlâ kendinize gelip ders almayacak mısınız?' 'Hem siz, Allah'ın size tanrı oldukları hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak saymaktan korkmuyorsunuz da, nasıl ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım?' Şimdi biliyorsanız söyleyin, bu iki taraftan hangisi korkudan emin olmakta haklıdır?'" (En'am Suresi, 76-81)

Hz. İbrahim (a.s.)'in Kur'ân-ı Kerim'deki kıssası üzerinde yorum yapan Bediüzzaman Hazretleri şöyle diyor: "İbrahim Aleyhisselam'ın kâinatın yok olması ve ölümünü ilan eden 'Ben batıp gidenleri sevmem' inleyişi beni ağlattırdı. Onun için kalp gözü ağladı ve ağlayıcı damlalar döktü. Batmakla kaybolan bir sevgili güzel değildir. Çünkü yokluğa mahkûm, hakikî güzel olamaz ve ebedî aşk için yaratılan ve Allah'ın aynası olan kalp ile sevilmez ve sevilmemeli. Çünkü ben sonsuz muhtacım ve acizim. Aciz olan birisi benim dertlerime deva olamaz. Yok olmaktan kendini kurtaramayan nasıl ilah olur? İşte kâinatta sevdiği her şeyin yok olduğunu gören insan, bâkî bir sevgili arar ve 'ben batanları sevmem', der."

b. Hz. İbrahim (a.s.)'in Ateşe Atılması

Hz. İbrahim (a.s.) putlara karşı mücadele vermiş, insanları bir olan Allah'a davet etmişti. İnsanlara putların aciz olduğunu, ne zararlarının, ne de faydalarının olabileceğini anlatıyordu. Bir bahar günü bayram şenlikler; yapılırken, herkes şehir dışına çıkmış, ibadet etmeye gitmişlerdi. O gün Hz. İbrahim (a.s.) rahatsızlığını bahane ederek şenliğe gitmez. Putların bulunduğu mabede giderek, baltayla bütün putları kırar. Sonra baltasını en büyük putun boynuna asar. Halk, şehre dönünce durumun farkına varırlar ve bunu Hz. İbrahim (a.s.)'in yapabileceğini tahmin ederler. Onu hesaba çekmek isterler. Kur'ân-ı Kerim'de bu durum şöyle anlatılır:

"O vakit babasına ve halkına: 'Nedir bu karşısında durup taptığınız heykeller?' dedi. 'Biz,' dediler, 'atalarımızı bunlara tapar bulduk, biz de onların yaptıklarını yapıyoruz.' 'Yemin ederim ki,' dedi, 'siz de atalarınız da besbelli bir sapıklık içindesiniz.' Onlar: 'Sen ciddi misin, yoksa şakacı insanların yaptığı gibi bizimle eğleniyor musun?' dediler. 'Yoo! Şaka ne demek!' dedi İbrahim.

'Doğrusu sizin Rabbiniz, ancak gökleri ve yeri yarattığı gibi bütün onların da Rabbi olan Zattır. Ben de bu gerçeğe şahitlik edenlerdenim.' Ve içinden: 'Allah'a yemin ederim ki, siz dönüp gittikten sonra mutlaka bu putlarınızın başına bir çorap öreceğim!' diye ekledi. Onların bütün putlarını paramparça etti, yalnız, halk, belki de olup biten olay hakkında kendisine sorarlar düşüncesiyle, onların büyüklerine dokunmadı. Dönüp de olanları görünce dediler ki: 'Kim acaba tanrılarımıza bunu reva gören? Her kimse o, muhakkak ki zalimin teki!' İçlerinden bazıları: 'Sahi! İbrahim adındaki bir delikanlının onları diline doladığını işitmiştik!' 'Haydin!' dediler, 'getirin onu halkın huzuruna ki çekeceği cezaya onlar da şahit olsunlar.' 'Söyle bakalım İbrahim!' dediler, 'sen mi yaptın tanrılarımıza karşı bu işi?' 'Belki de,' dedi, 'şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşurlarsa sorun bakalım onlara!' Bunun üzerine vicdanlarına dönüp içlerinden: 'Asıl zalim İbrahim değil, bu aciz putlara ibadet edip bel bağlayan sizler, biz müşriklermişiz!' dediler. Fakat bunu dışa vurmayıp sonra yine önceki görüşlerine dönüp İbrahim'e: 'Bunların konuşmadıklarını sen de pekiyi bilirsin!' dediler. 'O halde,' dedi, 'Allah'tan başka, size fayda veya zarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz! Yuh size de Allah'tan başka o taptıklarınıza da! Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?' (Enbiya, 21/ 52-67)

Hz. İbrahim (a.s.) böylece kavmine, gerçek tanrının putlar değil, bütün kâinatı yaratan tek Allah olduğunu anlatmaya çalıştı. Bunun üzerine Nemrut, Hz. İbrahim'i yakalatarak ateşe attırdı. Bu sırada Hz. İbrahim (a.s.)'in 16 yaşında olduğu söylenir. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılır:

'Eğer yapacağınız bir şey varsa,' dediler, 'o da bunu yakmaktır. Böyle yapın da tanrılarınıza sahip çıkın!' Biz ateşe şöyle ferman ettik: 'Dokunma İbrâhim'e! Serin ve selâmet ol ona!' (Enbiya, 21/69) Hz. İbrahim (a.s.) sağ salim olarak bir gül bahçesinin içerisine düştü. Ateş sönünce, Hz. İbrahim (a.s.)'i görmeye geldiler. Onu beraberinde bir adamla birlikte buldular. Hz. İbrahim (a.s.)'in başı bu adamın kucağında idi, yüzündeki terleri siliyordu. Bu şahsın melek olduğu söylendi. Sonra Hz. İbrahim (a.s.)'i kralın huzuruna götürdüler.

Urfa'da halk arasında yaygın olan efsaneye göre, Hz. İbrahim (a.s.) ateşe atıldıktan sonra ateş su oldu, odunlar ise balık. Onun düştüğü yerde oluşan göl ve balıklar bu nedenle kutsal sayılmakta ve bugün dünyanın her tarafından gelen insanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Fakat bu konuda ne Kur'ân ve hadislerde, ne da diğer kaynaklarda hiçbir ifade bulunmamaktadır. Bu tamamen halk arasında söylenegelen bir efsanedir.

Kur'ân-ı Kerim'de ateşe atılma hadisesi ve sonrası şöyle anlatılır; 'Hülasa onu tuzağa düşürmek istediler ama Biz asıl onları hüsrana uğrattık. Asıl tuzağa düşenler kendileri oldular. Onu Lût ile beraber kurtarıp, bütün insanlar için kutlu ve feyizli kıldığımız diyara ulaştırdık.' (Enbiya, 21/70-71)

Burada bahsedilen kutlu ve feyizli diyar, bazı rivayetlere göre Şam

(Filistin)'dır. Bazı rivayetlerde ise, ateşe atılma hadisesinden sonra Hz. İbrahim (a.s.) Harran'a gelir ve orada 15 yıl kalır. Dolayısıyla burada bahsedilen kutlu diyar, Harran'dır.

Rivayete göre, Nemrud'un kızı Zeliha da Hz. İbrahim (a.s.)'e inandığı için kendisini onun peşinden ateşe atmış veya Nemrud tarafından ateşe atılmıştı. Onun düştüğü yerden de su çıkmış ve bir göl oluşmuştu. Zeliha ateşe düştükten sonra su çıkan yere "Ayn-ı Zeliha" (Zeliha'nın Pınarı) adı verilmiştir.

c. Hz. İbrahim (a.s.)'in Göçleri

Hz. İbrahim (a.s.) ateşe atılıp, ateşten kurtulduktan sonra hicret eder. Bir süre Harran'da kalır. Harran "İbrahim Şehri" olarak da bilinir. Bazı kaynaklarda Harran'da Hz. İbrahim (a.s.)'in evinin ve mescidinin olduğu rivayet edilmektedir.

Harran'dan ayrılan Hz. İbrahim (a.s.) daha sonra bugünkü Akçakale ilçesinin bulunduğu yere gelir. Burada Sare validemizle evlenir. Evlilik yaptıkları yerde bir su kaynağı bulunmaktadır. Bugün Akçakale'de Hz. İbrahim (a.s.)'den kaldığına inanılan bu su kaynağına "Düğün Gözü" denilmektedir.

İlk hicreti sırasında 37 yaşında olduğu söylenen Hz. İbrahim (a.s.), Harran'dan sonra Mısır'a hareket eder. Orada hanımı Sare yüzünden sıkıntıya maruz kalır, fakat sonuçta kurtulur. Firavun kendisine Hacer validemizi hediye eder ve birlikte oradan ayrılırlar.

Mısır'dan sonra Şam'a gelen Hz. İbrahim (a.s.), Sebe'de bir kuyu açar ve orada bir mescit inşa eder. Burada halkın eziyetine maruz kalan Hz. İbrahim (a.s.), daha sonra Kudüs civarında Kıtt denilen yere gelir.

Rivayetlere göre Hz. İbrahim (a.s.) Kudüs'te bir süre kaldıktan sonra Mekke'ye hicret eder. Toplam üç kere Mekke'ye seyahat eden Hz. İbrahim (a.s.)'in ilk hicreti Allah'ın emriyle olur. Hanımı Hacer ve oğlu İsmail'i 2 yaşında bir çocukken Mekke'ye bırakır. Bu sırada Mekke ve civarı henüz bir yerleşim yeri değildi. Bu bölgede ne bir insan, ne de bir ağaç vardı. İçilecek bir su bile yoktu. Hacer validemiz çaresizlik içinde Safa ve Merve tepeleri arasında 7 defa gidip geldi. Etrafta kendilerine yardım edecek birini arıyordu. İçecek bir yudum suları bile yoktu. Fakat daha sonra Allah'ın inayetiyle Hz. İsmail (a.s.) yeri eşerek zemzem suyunu buldu. Onlar Mekke'de kaldıktan sonra, Hz. İbrahim (a.s.) Şam'a geri döner. İkinci gelişinde hanımının öldüğünü öğrenir. Hz. İsmail orada olmadığı için onunla da görüşemez. Üçüncü gelişinde oğlu Hz. İsmail (a.s.)'i bulur ve beraber Kâbe'yi inşa ederler. Daha sonra Hz. İbrahim (a.s.) bütün insanları Hacc yapmaya davet eder. Ardından Hz. İsmail (a.s.)'i Mekke'de bırakarak tekrar Kudüs civarına döner.

Hz. İbrahim (a.s.)'in ilk çocuğu Hacer validemizden olan Hz. İsmail'dir. Bu sırada Hz. İbrahim (a.s.) 90 yaşındadır. 30 yıl sonra da Hz. İshak diğer hanımı Sare'den doğmuştur. Daha sonra Hz. İbrahim (a.s.) iki evlilik daha yapar ve toplam 13 çocuk babası olur. Çocuklarının hepsinin erkek olduğu söylenir.

d. Hz. İbrahim (a.s.)'in Vefatı

Hz. İbrahim (a.s.)'in 200 sene yaşadığı, Filistin'de vefat ettiği rivayet edilmektedir. Kabri kesin olarak bilinmemekle birlikte, bugün Kudüs yakınlarındaki el-Halil şehrinde, Halil İbrahim Mağarası'nda medfun olduğuna inanılır.

2. HZ. EYYÛB (a.s.)

Hz. Eyyub (a.s.), Hz. İbrahim (a.s.)'in oğlu Hz. İshak (a.s.) soyundan gelmektedir. Allah'a çok tövbe etmesinden dolayı bu ismi almıştır. Annesi Hz. Lut (a.s.)'un kızı, hanımı ise Hz. Yakup (a.s.)'un oğlu Hz. Yusuf (a.s)'un oğlu Menşa'nın kızı Rahime'dir. Filistin'in güneyinde doğduğu rivayet edilmektedir. Bazı kaynaklarda Şam'da Ürdün beldesi olan Beseniye nahiyesinde doğduğu söylenir. Bazı tarihçiler Şam civarında yaşadığını da rivayet etmektedir. Taberî gibi tarihçilere göre, o dönem itibariyle Şam bölgesi, Şanlıurfa ve civarını da içine alacak kadar geniş bir muhittir. Dolayısıyla Hz. Eyyub (a.s.)'un Şanlıurfa ve civarında yaşamış olması muhtemeldir. Hz. Eyyub (a.s.)'un Harran ve civarına peygamber olarak gönderildiği rivayetleri de vardır.

Hz. Eyyub (a.s.) çok geniş arazilere sahipti. Sayılamayacak kadar sığır ve koyunu, aynı zamanda çok sayıda çocuğu vardı. Hz. Eyyub (a.s.) çok zengin olmanın yanında, çok hayırsever bir insandı. Yoksullara yardım eder, fakirlere yedirir, yetimlerin elinden tutardı. Hz. Eyyub (a.s.) çok ibadet eden ve şükreden bir peygamberdi. Kur'ân-ı Kerim onu şöyle anlatır: "Doğrusu biz onu pek sabırlı bulduk. Ne güzel kuldu o. O gerçekten Allah'a yönelirdi." (Sa'd, 44) Sabır kahramanı olarak bilinen Hz. Eyyub (a.s.), kavmini Allah'a davet etmiş, fakat kavminden sadece 7 kişi iman etmiştir.

Hz. Eyyub (a.s.) çok büyük imtihanlara maruz kaldı. Bunların hikmetini tamamıyla anlamamız mümkün değildir. Fakat Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in bir hadiste buyurduğu gibi, insanların en çok belaya maruz kalanları peygamberlerdir. Belki de peygamberler arasında en çok sıkıntı çekenlerden birisi de Hz. Eyyub (a.s.)'dur. Onun bu hastalık ve felaketleri halk arasında şeytanla bağlantılı olarak anlatılır. Bunların aslı ve esası olmamakla birlikte, tevhid inancına da aykırı mahiyettedir.

Hz. Eyyub (a.s.) hakkında rivayet edilen asıl kıssa şöyledir:

Hz. Eyyub (a.s.) büyük arazileri ve çok sayıda hayvanı olan bir insandı. Öncelikle bütün malını kaybetti. Bir kısmı yandı, bir kısmı öldü. Elinde hiçbir şey kalmadı, fakat Hz. Eyyub (a.s.)'un ibadet ve taatında hiçbir değişiklik olmadı, o yine Rabb'ine şükretti. Daha sonra Allah-ü Teala Hz. Eyyub (a.s.)'u çocuklarıyla imtihan etti. Çocuklarının hepsi öldüler. Hz. Eyyub (a.s.) bu hâdise karşısında ağladı, fakat Allah'a karşı isyan etmedi; "Allah verdi, Allah aldı" diyerek metanetle karşıladı. Bir müddet sonra Allah-ü Teala onu canıyla imtihan etti. Hz. Eyyub (a.s.) hastalandı. Vücudunda yaralar meydana geldi. Yaraları gün geçtikçe derinleşiyordu. Hanımı Hz. Rahime onu hiçbir zaman terk etmemiş, hizmetini aksatmamıştı. Hastalıklarına rağmen o ibadetini aksatmıyor, sürek-

li Allah'a şükrediyordu. Yaralarından ve hastalıklarından dolayı hiç şikâyet etmediği gibi, iyileşmesi için de dua etmedi. Teslimiyet içinde başına gelenleri kabul etti. Bu hastalık yıllarca sürmesine rağmen o yine sabretti. Ne zaman ki ibadet ve zikir edemez hâle geldi, o zaman elini açıp dua etti. Bu kadar bela ve musibete sabretmesinden dolayı Hz. Eyyub (a.s.) bütün insanlar arasında sabır kahramanı olarak bilinir. Hz. Eyyub (a.s.)'un durumu Bediüzzaman Said Nursî şöyle ifade ediyor:

"Sabır kahramanı Hz. Eyyub (a.s.)'un şu münacaatı hem tecrübe edilmiş, hem de tesirlidir: "Ya Rabbi! Bu dert bana iyice dokundu, Sen merhametlilerin en merhametli olanısın." (Enbiya, 21/83) Hz. Eyyub (a.s.) yara bere içinde pek çok zaman kaldığı halde, o hastalığın büyük mükâfatını düşünerek sabırla tahammül etmiştir. Sonra yaralarından gelen kurtlar kalbine ve diline ulaşarak, zikir ve Marifet-i İlahiye'nin mahalleri olan kalb ve lisanına ilişmişlerdi. Kendi rahatı için değil, fakat Allah'a karşı kulluğumu yapamam düşüncesiyle şöyle diyor: " 'Yâ Rab! Zarar bana dokundu, lisânen zikrime ve kalben ubûdiyetime hâlel veriyor.' diye münâcât edip, Cenâb-ı Hak o hâlis ve sâfî, garazsız, Lillâh için o münâcâtı gayet hârika bir sûrette kabul etmiş. Kemâl-i âfiyetini ihsân edip envâ-ı merhametine mazhar eylemiş."

Hz. Eyyub (a.s.)'un duası üzerine Allah ona yıkanacağı ve içeceği bir su lütfediyor. Hz. Eyyub (a.s.) bu sudan içiyor ve yıkanıyor. Daha sonra yaraları iyileşiyor. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şöyle ifade ediliyor: "Biz de onun duasını kabul buyurup katımızdan bir lütuf ve ibadet edenlere bir ders olmak üzere hastalığını iyileştirmiş, kendisine, aile ve dostlarını bir misliyle beraber vermiştik." (Enbiya, 21/84) Başka bir ayette ise hastalığından şifa bulmasıyla ilgili şöyle buyruluyor: "Eyyub'a; 'ayağını yere vur! dedik, işte sana kullanıp yıkanacağın ve içeceğin soğuk bir su!' Nezdimizden bir rahmet ve sağduyu sahiplerine bir ibret olmak üzere ona, ailesini, çevresini ve onların bir mislini lütfettik." (Sâd, 38/42-43) Ayette belirtildiği gibi, Hz. Eyyub (a.s.) iyileştikten sonra kaybettiği mallarını, etrafından dağılan ailesini ve çevresini yeniden kazanmıştır.

Hz. Eyyub'un hasta iken çile çektiği mağaranın ve yıkanarak şifa bulduğu suyun çıktığı kuyunun bugün Urfa'nın Eyyub Peygamber (a.s) semtinde olduğuna inanılmaktadır. Bugün Hz. Eyyub (a.s.)'un makamı bulunan bu mekânda çile çektiği mağara ve kuyu hâlâ varlığını sürdürmekte ve kuyudan çıkan suyun Hz. Eyyub (a.s.)'u iyileştiren su olduğuna inanılmaktadır. Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesinin Eyyûb Nebi Köyü'nde ise, Hz. Eyyub (a.s.)'un mezarı bulunmaktadır. Eyyub Nebi Köyü, Viranşehir ilçesine 20 km. uzaklıktadır. Bu köy, bir peygamberler köyü gibidir. Bu köyde Eyyub Peygamberin Türbesi, Hanımı Hz. Rahime (r.a)'nin Türbesi ve Hz. Elyasa Peygamberin Türbesi bulunmaktadır. Yine de şunu belirtmek gerekir ki, Hz. Eyyub (a.s.)'a ait mekânlar konusunda kesin bir fikir elde etmek oldukça zordur. Fakat bu bölgede Hz. Eyyub (a.s)'e ait bu kadar makamın ve eserin bulunmasını da yabana atmak doğru olmaz kanaatindeyiz.

3. HZ. ELYESA (a.s.)

Hz. Elyesa (a.s.) İsrailoğulları'nın en büyük peygamberlerindendir. Tevrat'ta ismi "Elisa" (Elise), Latince'de ise 'Elisaeus' olarak geçer. Soyu Hz. Yusuf (a.s)'a, dolayısıyla Hz. İbrahim (a.s)'e dayanır. M.Ö. 850'li yıllarda doğduğu rivayet edilir. Bazı kaynaklarda ise doğumu M.Ö. 726 olarak geçer. Hz. Elyesa (a.s.)'nın Ürdün Nehri kıyılarında yaşadığı rivayet edilir.

Hz. Elyesa (a.s.), Hz. İlyas'ın yanında bir müddet ders almış, onun rahle-i tedrisinde yetişmiştir. Hz. İlyas (a.s.)'ın hayatının sonuna kadar Hz. Elyesa (a.s.) ile beraberliği devam etmiştir. Daha sonra Şam ve Filistin bölgesinde peygamberlik yapmıştır.

Hz. Elyesa (a.s.) hayatının sonuna doğru Hz. Eyyub (a.s.)'u ziyaret etmek ister. Uzun yıllar arar, sonunda Hz. Eyyub (a.s.)'a yaklaşır, fakat yaklaştığını bilmez. Bu sıralarda Hz. Elyesa (a.s.) yaşlanmıştır. Dua eder, Allah ruhunu alır. Ona ulaşamadan Eyyub Nebi Köyü'nün yakınında vefat eder.

4. HZ. ŞUAYB (a.s.)

Şuara Suresinde Hz. Şuayb (a.s.)'ın Eyke ashabına gönderildiği ifade edilir. Bazıları Eykelilerin Medyenliler olduğunu söylemektedir. Bölge olarak Kızıldeniz'in kuzeyinde yer almaktadır. Buradan da onun Araplara gönderilmiş bir peygamber olduğu söylenebilir.

Hz. Şuayb (a.s.) mesajını muhataplarına en güzel bir tarzda ulaştırdığı için kendisine "Peygamberlerin hatibi" denmiştir. O, namaza çok önem veren bir insandı.

Hz. Şuayb Peygamber'in Urfa'nın 85 km. doğusundaki tarihî Şuayb şehrinde yaşadığına inanılmaktadır. Oldukça geniş bir alana yayılmış olan bu şehrin etrafı surlarla çevrilidir. Şehirde kaya mezarları ve Hz. Şuayb (a.s.)'a ait olduğu söylenen bir mağara bulunmaktadır. Bu mağara ev, onun makamı olarak ziyaret edilmektedir.

5. HZ. MUSA (a.s.)

Hz. Musa (a.s.) bir adamı öldürüp Mısır'dan kaçtıktan sonra, Hz. Şuayb (a.s.)'ın bulunduğu yere gelir. Orada bir kuyunun başında koyunlarını sulamaya gelen kızları görünce onlara yardım eder. Bunlar Hz. Şuayp (a.s.)'ın kızlarıdır. Kızlar onu babalarına götürürler ve yanlarında bir süre kalmasını ve çalışmasını isterler. Daha sonra Hz. Şuayp (a.s.) onu yanında çalışmak üzere alıkoyar ve kızlarından birisiyle evlendirir. On yıl orada çalışan Hz. Musa (a.s.) daha sonra hanımıyla birlikte tekrar Mısır'a döner. Hz. Musa (a.s.)'nın kızlarla karşılaştığı kuyunun, bugün Şuayp şehrine 16 km. uzaklıktaki Soğmatar'daki kuyu olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca Hz. Musa (a.s.)'nın mucizeler gösterdiği asasını da burada Hz. Şuayp (a.s.) 'dan aldığı rivayet edilmektedir.

Günümüzde Yağmurlu Köyü olarak adlandırılan tarihî Soğmatar Harabeleri içerisinde, Hz. Musa (a.s)'nın Kuyusu olarak bilinen ve ziyaret edilen bir makam vardır.

6. HZ. LUT (a.s.)

Hz. Lut (a.s.), bir rivayete göre Hz. İbrahim (a.s.)'in amcası, bir rivayete göre ise kardeşi olarak söylenen Haran'ın oğludur. Rivayete göre Hz. Lut (a.s.), Hz. İbrahim (a.s.) ile birlikte Urfa'da bulunmuş, onun ateşe atıldığına şahit olmuştur. Hz. İbrahim (a.s.) ile birlikte Harran'da bir süre yaşadığı da rivayet edilir. Daha sonra Hz. Lut (a.s.), Hz. İbrahim (a.s.) ile beraber göç etmiş ve peygamberlik ile görevlendirileceği Sodom'a gitmiştir.

7. HZ. YAKUP (a.s.)

Hz. İbrahim (a.s.)'in oğlu, Hz. İshak'ın oğludur. Hz. İshak, vefat ettikten sonra, Hz. Yakub (a.s)'un annesi, Harran'da dayılarının olduğunu, gidip onları bulmasını istedi. Bu, babasının vasiyeti idi. Bunun üzerine Filistin'de yaşayan Hz. Yakub (a.s), Harran'a göç etti. Harran'da bir kuyu başında dayısının kızı Rahil ile tanıştı. Daha sonra dayısının yanına gitti ve bir süre onun yanında kaldı. Dayısına Rahil'le evlenmek istediğini söyledi. Dayısı ise, Rahil'in küçük olduğunu, adetlere göre büyük kız varken küçüğünün evlenmesinin uygun olmadığını söyledi. Büyük kızını ona verdi ve bunun karşılığı kendisine 7 yıl hizmet etmesini istedi. Yedi yıl sonra ise Rahil'le evlendireceğini söyledi. Rahil'le evlenmesinin karşılığı olarak da yedi yıl tekrar çalışması gerektiğini söyledi. Dayısı, Hz. Yakub (a.s)'u çok sevdiği için uzun süre yanında tutmak istiyordu. İlk hanımından on çocuğu oldu. Rahil'den ise, Hz. Yusuf (a.s) ve Bünyamin oldu. Hz. Yakub (a.s) burada risaletle görevlendirilmiş ve insanları bir olan Allah'a inanmaya çağırmıştı.

Hz. Yakup (a.s.)'un burada malları ve hayvanları artarak çoğaldı. Harran'da uzun yıllar kalan Hz. Yakup (a.s.), memleketi olan Kenan iline, yani Filistin'e gitmek istedi. Aile efradıyla birlikte Filistin'e göç etti. Bu rivayetlere göre, Hz. Yusuf (a.s.) da Harran'da doğmuştur. Bugün Hz. Yakup (a.s.)'un Rahil'le karşılaştığı kuyu Harran'da, Hayat el-Harranî Türbesi'nin kuzeyinde bulunmaktadır.

B. ŞANLIURFA'DA YAŞAMIŞ OLAN DİĞER BÜYÜK ZATLAR

1. ŞAİR NABİ

Divan edebiyatının en büyük isimlerinden olan Şair Nabi, Evlad-ı Resul'dendir. Doğumu kesin bilinmemekle birlikte, 1640 veya 1642 olarak tahmin edilmektedir. Urfa'da doğmuş olan Şair Nabi, "Melikü'ş-Şuara" olarak ün salmıştır. Osmanlı döneminde 'Hikemiyat' tarzı şiirleriyle divan edebiyatında önemli bir yeri vardır. 1680 yılında Halep'e yerleşmiş, daha sonra İstanbul Baş Muhasipliği'ne tayin edilmiştir. 1712 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

2. ŞEYH MES'UD

Hoca Ahmet Yesevî'nin talebelerinden olan Şeyh Mes'ud, Anadolu'nun İslâmlaşması ve Türkleşmesinde önemli görevler yapmıştır. 1182 yılında Eyyubîler'in Urfa'ya hâkim olmalarıyla birlikte, Batı Türkistan yakınındaki Nişabur şehrinden talebeleriyle birlikte Urfa'ya gelmiştir. Daha sonra burada bir zaviye yapmıştır. Şanlıurfa'daki türbelerin en eski tarihlisi olan bu yapı, aslında dört eyvanlı ka-

palı Selçuklu medreseleri tarzında inşa edilmiş bir yapıdır. O dönemde dört eyvanda, dört İslâm mezhebi ayrı ayrı öğretiliyordu. Zaviyenin güney batısındaki mağaralarda ise talebeler kalıyordu. Anadolu'ya İslâm'ın yayılmasına katkıda bulunmuş maneviyat büyüklerinden birisi olan Şeyh Mes'ud, bu zaviyede birçok talebe yetiştirmiştir.

3. ŞEYH DEDE OSMAN AVNİ

Şeyh Dede Osman Avni, Kadirî tarikatı şeyhlerinden büyük bir mutasavvıftır. Peygamber Efendimiz'in soyundan gelmektedir. Doğumu bilinmemekle birlikte, vefatı miladî 1883 yılıdır. Birçok kerametinden bahsedilir. Kabri, Mevlid-i Halil Camisi avlusundaki türbededir. Burada bulunan mezarlardan en önde bulunan mezar, Dede Osman'a aittir.

4. HACI HAFIZ MUSTAFA EFENDİ

Devrinin büyük âlimlerinden olan Hacı Mustafa Efendi, Halilü'r-Rahman Camisi kabristanında medfun bulunmaktadır. Doğumu bilinmemektedir. Vefatı ise, 1908 senesidir. Halilü'r-Rahman Medresesi'nde hocalık yapmış, birçok talebe yetiştirmiştir. Urfa'nın büyük âlimlerinden Buluntu Abdurrahman Efendi'nin, Miftahîzade Hasan Açanal Efendi'nin ve Abbas Vasık Efendi'nin hocasıdır.

5. ABBAS VASIK EFENDİ

Döneminin büyük âlimlerinden olan Abbas Vasık Efendi, 1859 yılında Urfa'da doğmuştur. Halilü'r-Rahman Medresesi'nde Hacı Mustafa Efendi'den ders aldı. Daha sonra aynı medresede müderris oldu. Arapça ve din ilimlerinde derinleşmesinin yanında Farsça ve Fransızca'yı da iyi bilirdi. Bunun yanında fizik ve matematikle de uğraşmıştır. 11 yıl Irak'ta vaizlik yaptı. Daha sonra 1908 yılında Harran Kasabası Naibliği'ne atandı. 1913 senesinde de Suruç müftülüğüne atandı. 1922 yılında vefat etmiştir.

6. ABDURRAHMAN EFENDİ

Döneminin büyük âlim ve mutasavvıflarından olan Abdurrahman Efendi, Nakşibendî tarikatına bağlı idi. Aslen Kerküklüdür ve ilim tahsilini orada yapmıştır. Urfa'ya gitmesi için manen görevlendirildi. Urfa'da uzun süre irşad ve tebliğ hizmetlerinde bulundu. Hafız Şeyh Müslüm Efendi onun halifesidir. 1932 senesinde vefat etti ve Bediüzzaman mezarlığına defnedildi.

7. MİFTAHİZADE HASAN AÇANAL EFENDİ

Urfa müftülerinden olan Hasan Açanal Efendi, devrinin büyük âlimlerindendir. 1873 yılında Urfa'da doğmuştur. Hacı Mustafa Efendi'den ders almıştır. Dinî ilimlerde derinleşmenin yanında müspet ilimlerle de uğraşmıştır. Arapça yanında Fransızca'yı da iyi bilirdi. Rahimiye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. 1909 tarihinde Urfa Bidayet Mahkemesi azalığına atandı. 1911 yılında Urfa müftüsü oldu. Aynı zamanda müderrislik görevini de yürütmüştür.

Hasan Açanal Efendi, Kurtuluş Savaşı'nda Urfa'da ilk defa Kuva-yı Milliye hareketinin başlamasına ön ayak olmuştur. Urfa'nın kurtuluşunda bü-

yük gayretleri görülmüştür. Daha sonra İstiklâl Madalyası almıştır.

8. ŞEYH MÜSLÜM HAFIZ

Şeyh Müslüm Hafız, ilim ve tasavvufta ilerlemiş büyük âlimlerdendir. Nakşibendî tarikatına bağlıdır ve Abdurrahman Efendi'nin halifesidir. Hasan Padişah Camisi'nin imamlığını yapmıştır. Urfa'daki birçok caminin tamiri ve düzenleme işini üstlenmiştir.

Büyük âlim Bediüzzaman Said Nursî'nin ilk defa Urfa'ya defnedildiği yeri Şeyh Müslüm Hafız yaptırmıştı. Müslüm Hafız, Hz. İbrahim (a.s.)'in doğduğu mağaranın tam karşısında, mukaddes bir mekânda yer alan bu iki türbeyi gaybî bir işaretle, iki kubbeli iki bölüm olarak yaptırmıştı. Halk, Müslüm Hafız'ın kendisi için böyle mukaddes bir mekânda türbe yaptırmasını yadırgamıştı. Müslüm Hafız söylentilere karşı halkı toplamış ve şöyle demişti: "Bu yerleri ben kendim için yaptırmadım. Buraların iki sahibi var. Birisi doğudan, birisi de batıdan gelecek ve buralara defnedilecektir." Müslüm Hafız bu açıklamayı yapmıştı ama bu mezarların sahibinin kim olduğunu söylememişti. Bediüzzaman Said Nursî hazretleri vefat ettiği zaman, getirilip bu yerlerden birisine defnedilmişti. Adeta herkes bu yerin sahibinin o olduğunu biliyormuş gibi tereddüt etmeden getirip koymuşlardı. İkinci yer ise hâlâ boş durmakta ve sahibini beklemektedir.

9. BULUNTU HACI ABDURRAHMAN EFENDİ

1865 yılında doğmuş olan Hacı Abdurrahman Efendi, o dönemin en büyük âlimlerindendi. Halk arasında Buluntu Hoca olarak meşhur olmuştur. Halilü'r-Rahman Medresesi'nde uzun yıllar müderrislik yapmıştır. Hacı Mustafa Efendi'nin talebesidir. 1968 yılında 103 yaşında vefat etmiştir. Kabri Halilü'r-Rahman Camisi'nin kabristanındadır.

10. HACI ABDÜLHAMİD EFENDİ (MOLLA HAMİD)

Molla Hamid namıyla tanınan Abdülhamid Efendi büyük âlim ve mutasavvıftır. Aslen Bingöllüdür ve 1892 yılında Bingöl'de doğmuştur. Daha sonra Urfa'ya gelmiş ve uzun yıllar burada kalmıştır. Buluntu Hoca'dan ders almıştır. Daha sonra Cizre'de Şeyh Seyda Said Efendi'den hem ders hem de Nakşibendî tarikatının halifeliğini almıştır. Uzun yıllar Urfa'da müderrislik yapmış, birçok talebe yetiştirmiştir. 1973 yılında Urfa'da vefat etmiştir. Bediüzzaman Kabristanlığı'nda medfun bulunmaktadır.

Molla Hamid hakkında Bediüzzaman Said Nursî şöyle demiştir: "Dünyada en çok sevdiğim iki âlim var. Bunlardan ikisinin adı da Abdülhamid'dir. Birisi Bingöllü, diğeri de Urfalıdır." Urfalı olarak bahsettiği Molla Hamid'dir.

Bediüzzaman Said Nursî, Urfa'da vefat etmeden önce vasiyetini bildirmiş; "Beni Molla Hamid yıkasın" demişti. Vefatından sonra Molla Hamid'e gidilmiş, bu vasiyet bildirilmişti. Molla Hamid bu sırada camide itikâfta bulunuyordu. İtikâftan çıkması doğru değildi. Molla Hamid bu vasiyet karşısında; "Evet biliyorum, Üstad rüyamda bana bunu söyledi ve itikâftan nasıl çıkacağı-

mı da söyledi." demişti. İtikâftan çıkıp Üstad'ın cenazesini yıkamış ve tekrar itikâfa girmişti.

11. BEDİÜZZAMAN SAİD NURSÎ

Bediüzzaman Said Nursî Hazretleri, 20. yy.da Anadolu'da yetişmiş büyük âlim, mütefekkir ve aksiyon adamıdır. Hayatını iman ve Kur'ân hizmetine adamış, bu uğurda hiçbir sıkıntıdan yılmamıştır. Türkiye'nin her tarafını gezmiş, fedakâr talebeler yetiştirmiştir. Bu talebeler bütün baskı ve yıldırmalara rağmen Üstad'a sahip çıkmış, onun etrafından ayrılmamış ve inandıkları hakikatleri ülkenin dört bir tarafına götürmüşlerdir. Bediüzzaman İslâm'ın en garip asrında, insanımızın imana susadığı bir zamanda ab-ı hayat olacak eserler kaleme almıştır. Bu eserler, Said Nursî Hazretlerinin uğrunda hapishanelere düştüğü, diyar diyar sürüldüğü Risale-i Nurlardır. Birçok insanın imanının kurtulmasına vesile olan bu eserler, çölde kalmışlar için tatlı bir su kaynağı hükmündedir. Bugün Risale-i Nurlar, Türkiye'de en çok basılan ve okunan eserlerin başında yer almakta ve dünyanın birçok diline çevrilmektedir.

Bediüzzaman Said Nursî, 1873 yılında (bir rivayete göre 1877 yılında) Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı İsparit nahiyesinin Nurs Köyü'nde dünyaya gelir. Babası Molla Mirza, annesi Nuriye Hanım'dır. Küçük yaşlardan itibaren doğudaki bazı medreselerde kısa süre tedrisat görür, fakat hiçbir medresede uzun süre kalmaz. Öncelikle yakın köylerdeki bazı medreselere gider. Fakat fıtraten izzetine düşkün olduğu için buralarda yapılan muameleler ona ağır gelir ve fazla durmadan ayrılır. Daha sonra 14 yaşlarında iken Doğubeyazıt'a gider ve üç ay kalır. Burada Şeyh Mehmet Celalî'nin yanında kısa da olsa hakikî ve ciddî bir tahsil hayatı olur. Uzun süre kalmamasına rağmen medreselerde okutulan bütün dersleri geçer.

Güçlü bir zekâya ve hafızaya sahip olan Üstad, daha küçük yaşlarda iken büyük âlimleri şaşkınlığa uğratacak seviyede ilim sahibi olur. Bölgedeki birçok âlimle girdiği tartışmalarda galip gelir, onları susturur. Daha 16-17 yaşlarında iken büyük âlimlere meydan okuyarak, ilmiyle ve zekâsıyla herkesi hayrete düşürür. Bu harika dimağ, büyük mütefekkir, o günün ilim erbabı tarafından "zamanın harikası", "eşi ve örneği bulunmayan" anlamında "Bediüzzaman" lakabıyla anılmaya başlar.

Küçük yaşlardan itibaren Doğu Anadolu Bölgesi'nde birçok medrese gezen ve birçok âlimle tanışan Said Nursî Hazretleri, 16 yaşında Siirt'in Tillo ilçesine gelir ve burada Kubbe-i Hasiye'de 6 ay inziva hayatı yaşar. Burada bulunduğu esnada Kamus-u Okyanus'u sin harfine kadar ezberler. Buradan ayrıldıktan sonra Cizre'ye gelir ve kısa bir süre burada kaldıktan sonra Mardin'e geçer. Mardin'de hürriyetçilere taraftar olur ve pervasızca düşüncelerini ortaya koyar. Onun bu tavırlarından rahatsız olan Mardin Mutasarrıfı, Bediüzzaman'ı Bitlis'e sürgün eder. Bitlis'te bulunduğu süre içerisinde tefsir, hadis, fıkıh, kelam, sarf, nahiv, mantık gibi alanlarda 40 civarında eseri iki sene zarfında ezberler. Ayrıca Bitlis'te bulunduğu zaman içerisinde

Bediüzzaman Said Nursî

Şeyh Muhammed Küfrevî ile görüşür, ondan ders alır. Burada daha birçok büyük âlimle görüşür, ders alır.

Bediüzzaman, Bitlis'ten sonra Van Valisi Hasan Paşa'nın daveti üzerine Van'a gider. Üstad'ın Van'daki hayatı yaklaşık 15 yıl kadar devam eder. Burada İslâmî ilimlerdeki bilgisine ilave olarak fizik, kimya, matematik, coğrafya, tarih, jeoloji, astronomi, felsefe gibi ilim dallarını da öğrenir. Hasan Paşa'dan sonra Van Valisi olan Tahir Paşa da Bediüzzaman'a sahip çıkar, hürmet eder ve onun ilmî çalışmalarını teşvik eder. Vali'nin konağında bir süre kalır ve burada ilimle meşgul olur, bazı eserler kaleme alır. Said Nursî Hazretleri daha önce ezberlediği 40 cilt kitaba ilave olarak, 50 kitabı daha Van'da bulunduğu yıllar içerisinde ezberler. Burada kaldığı süre içinde, ezberlediği 90 kitabı her gün iki üç saat çalışmak suretiyle üç ayda baştan sona kadar tekrar ederdi. Üstad'ın Van hayatı çok bereketli geçer. Burada bir taraftan pek çok ilim dallarında çalışmalar yapar, bir taraftan bölgedeki insanlarla ve birçok ilim adamıyla görüşür, sohbetler eder.

Bediüzzaman'ın o dönemdeki en büyük hedefi, Van'a Medresetü'z-Zehra adında bir üniversite kurmaktı. İslâm âleminin geri kalmasının en büyük sebeplerinden birisinin cehâlet olduğunu düşünen Bediüzzaman, bu problemin eğitimle çözüleceğine inanıyordu. Onun idealinde yaşattığı üniversitede fen bilimleri ile beraber din bilimleri okutulacak, böylece akıl ve kalp imtizacı sağlanacaktır. Bir kuşun iki kanadı gibi, bu iki yön bir insanda mutlaka bir araya getirilmesi gereken özelliklerdir. Birisinin eksikliğinde insanın kanatlanıp uçması, arzu edilen hedefe ulaşması düşünülemez. Aynı zamanda bu üniversitede Arapça, Türkçe ve Kürtçe bir arada okutulmalıydı. Bu sayede cehâletin önü alındığı gibi, Türkiye'deki farklı kültürlerin de barışması ve kaynaşması sağlanmış olacaktı. Birçok defa bu düşüncesini çeşitli meclislerde ifade etmişti. Fakat ülkenin yaşadığı sıkıntılı yıllar bir türlü bitmek bilmemişti ve bu hedefini gerçekleştirme imkânı bulamamıştı.

Bediüzzaman, 1899 yılından itibaren 1926 yılına kadar 27 yıl zarfında toplam 48 tane önemli eser meydana getirmiştir. Bu eserler, Said Nursî Hazretleri'nin "Eski Said" diye adlandırdığı dönemde yazılan, Risale-i Nurlar'ın telifinden önceki eserlerdir.

Bediüzzaman Said Nursî Hazretleri, 1907 yılında Van'dan ayrılarak İstanbul'a gelir. Bu gelişindeki en önemli hedeflerinden birisi, medrese plânını Abdülhamid'e anlatmaktır. İstanbul'da Şekerci Hanı'nda kalır ve oradaki uleмayı münazaraya davet eder. Kaldığı odanın kapısına şöyle bir yazı asar; "Burada her müşkül hâlledilir, her suale cevap verilir, fakat sual sorulmaz." Grup grup ziyaretine gelen âlimler birçok soru sorar ve cevaplarını alırlar. Birçok kişi onu hayranlık ve takdir içerisinde dinler. İstanbul'da farklı düşünceleriyle, cesaretiyle ve ilmiyle kısa zamanda herkes tarafından tanınır.

İstanbul'da bulunduğu günlerde, Mısır'da bulunan Camiü'l-Ezher'in Reisü'l-Uleması Şeyh Bâhid'le karşıla-

şır ve Şeyh, Bediüzzaman'a şu soruyu sorar; "Osmanlı ve Avrupa hakkında ne diyorsun?" Bu soruya çok veciz bir cevap verir; "Osmanlı Avrupa'ya hamiledir, bir gün gelip onu doğuracaktır. Avrupa da Osmanlı'ya hamiledir, bir gün gelip onu doğuracaktır." Bu cevap Şeyh Bahid'i hayran bırakır ve Şeyh, Bediüzzaman lakabının ne kadar uygun olduğunu itiraf eder.

Bediüzzaman, İstanbul'da sosyal hayatın içinde, siyasetle alakalı ve aktif bir hayat yaşar. Pek çok insanla diyalog içine girer, konferanslar verir, mitinglerde konuşur ve düşüncelerini korkusuzca haykırır.

Daha sonraki yıllarda, 31 Mart Vakası'nda isyancılar içerisinde yer aldığı söylenerek yargılanır. Fakat suçsuzluğu anlaşınca serbest bırakılır. 1910 yılında İstanbul'dan ayrılarak tekrar Van'a geri döner.

Bediüzzaman, kısa bir süre Van'da kaldıktan sonra, 1911 yılında Şam'a gitmek üzere ayrılır. Bu seyahatinde Diyarbakır'dan geçer, Urfa'ya uğrar ve şehri gezer. Daha sonra Suruç, Birecik, Kilis üzerinden Şam'a gelir. Şam'da Emevî Camisi'nde meşhur "Hutbe-i Şamiye" yi okur. Birçok âlimin karşısında okunan bu hutbe, çok edebî ve fikir yüklü idi. Bu hutbede İslâm âleminin problemleri ve bunlara çare olabilecek hususlardan bahseder. Aynı yıl tekrar İstanbul'a gider.

Bediüzzaman, 1911 yılında Rumeli'ye seyahate çıkacak olan Sultan Reşad'ın saltanat kafilesine şark vilayetlerini temsilen davet edilir. Bu seyahat esnasında şarkta açmayı düşündüğü medrese plânını Sultan Reşad'a anlatma imkânı bulur. Sultan Reşad'dan şarkta bir darü'l-fünun açılması konusunda söz alır. Bu seyahatin ardından Van'a dönen Bediüzzaman, Van Gölü'nün kenarında, Edremit'te hayalini kurduğu medresenin temelini atar. Bu medresede talebe okutmaya başlar. Fakat hemen ardından 1. Dünya Savaşının çıkmasıyla bu plân sonuçsuz kalır.

Bediüzzaman Said Nursî, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başlayınca, medresesinde okuttuğu gönüllü talebelerden bir milis alayı kurar. Bu milis alayının komutanı olarak Pasinler Cephesi'nde Ruslarla çarpışır. İki yıl boyunca cephede savaşan Üstad, büyük yararlılıklar gösterir. 1916 yılında Bitlis Cephesi'nde savaşırken Ruslara esir düşer. Kosturma'da iki buçuk yıl esaret hayatı yaşar.

Rusya'da esarette bulunduğu günlerde Rus Çarı esirler arasında dolaşırken herkes ayağa kalkar fakat Bediüzzaman ayağa kalkmaz. Rus Çarı'nı tahkir etmek suçundan idam cezası verilir. İdam sehpasına götürülen Üstad için hiçbir kurtuluş yolu olmadığı halde, Allah'ın inayetiyle harika bir tarzda idamdan kurtulur. Rus Çarı, onun asil duruşu ve kararlı tavırlarından çok etkilenir. Gerçekte Bediüzzaman'ın bir kastı olmadığını, hareketlerinin güçlü bir imândan kaynaklandığını ve tahkir anlamı taşımadığını anlayınca özür diler ve idam kararını iptal eder. Daha sonra bulunduğu kamptan kaçarak esaretten kurtulur. Hiç dil bilmemesine ve bölgeyi tanımamasına rağmen

Rus topraklarından ve Almanya, Avusturya, Bulgaristan üzerinden geçerek 1918 yılında İstanbul'a gelir. Esaretten kurtuluşu ve daha sonraki yolculuğu da harikulade hadiselerle doludur. Meşihat dairesindeki "Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye" azalığına tayin edilir ve Sultan Vahdettin tarafından kendisine 'Mahreç' payesi verilir.

Esaretten kurtulmasından kısa bir süre sonra da Kurtuluş Savaşı başlar. Millî Mücadele yıllarında Anadolu'nun kurtulması için Kuvay-ı Milliye hareketine katılır. 1920'de İngilizler İstanbul'u işgâl edince, onlara karşı "Hutuvat-ı Sitte" isimli eserini yayınlar. Bu kitap yüzünden İşgâl Kuvvetleri tarafından hakkında ölüm kararı verilir fakat yine Allah'ın inayeti ile kurtulur.

Kurtuluş Savaşı bittikten sonra, 1922'de Ankara'ya Büyük Millet Meclisi'ne davet edilir. T.B.M.M.'de resmi karşılama töreni yapılır ve alkışlarla karşılanır. Meclisteki vekillerle bazı konularda anlaşamaz. Üstad, milletimizin terakkisinin din ile olacağını savunur. Mekteplerde fen ilimlerinin yanında din ilimlerinin okutulmasını ister. Onun düşünceleri batılılaşma taraftarı olanların hoşuna gitmez. Bir gün riyaset odasında Mustafa Kemal Paşa'yla iki saat konuşurlar. Bu konuşmada Bediüzzaman, eğer inkılap yapılması gerekiyorsa, bu inkılabın İslâm'a ve Kur'ân'ın esaslarına uygun olması gerektiğini, aksi takdirde bu millete ve âlem-i İslâm'a büyük zarar verme ihtimalinin olduğunu söyler. Ankara'da bir süre kaldıktan sonra arzu ettiği ortamı bulamaz ve siyaset yoluyla İslâm'a hizmet edilemeyeceğini anlar. Savunduğu düşüncelerin kabul görmeyeceğini anlar ve 1923'te Ankara'dan tekrar Van'a döner.

Üstad Bediüzzaman Hazretlerinin siyasetten ve içtimai hayattan elini eteğini çekerek Van'a dönüşü onun için büyük bir değişikliğin de başlangıcı olmuştu. Böylece kendisinin de Eski Said-Yeni Said olarak ikiye ayırdığı hayatının Yeni Said dönemi de başlamış olur. Bu değişiklik, onun inanç ve düşünce hayatındaki bir değişiklik değil, günün şartlarına göre yapılması gerekenler konusunda ve hayat tarzı manasındaki bir değişikliktir. İslâm'a hizmet etme noktasında değişen şartlar içerisinde farklı tavır almak gerekiyordu. Bu değişiklik, o günün Türkiye'si dikkate alındığında, olması gereken mecburî bir değişiklikti.

1925 yılından sonra ise Doğu'da Şeyh Sait İsyanı çıkmış, hiç alakası olmadığı halde bu olayla irtibatlandırılmıştır. Hâlbuki o, hayatı boyunca bu tür düşüncelere karşı koymuş, hep birlik ve beraberlikten bahsetmiş, isyancıları da yanlışlarından dolayı uyarmıştır. Dâhilde kendi insanına karşı silah çekmenin çok yanlış olduğunu, bölücülük yapmanın zarar vereceğini ısrarla söylemiştir. Buna rağmen doğu illerindeki birçok âlim gibi, 50 yaşını aşmış olan Bediüzzaman Hazretleri için de sürgün ve hapis yılları başlar. İlk olarak İstanbul üzerinden Burdur'a getirilir. Burdur'da Hacı Abdullah Camisi'nde 7-8 ay civarında kalan Üstad, Risale-i Nurlara ilk adım mahiyetinde olan "Nurun İlk Kapısı" adlı eserini telif eder. Artık 1949 yılına kadar sürecek olan Risale-i Nurların telif dönemi başlamıştır. Bu

eserler; Sözler, Mektubat, Lem'alar ve Şualar'dır.

Burdur'daki günlerinden sonra Bediüzzaman 1926 yılında Barla'ya sürülür. Barla'da sekiz sene kalan Üstad, dağlarda, kırlarda eserlerini te'lif etmiş, burada Nurların en sadık talebelerini yetiştirmiştir. Üstad, bir taraftan eserlerini kaleme alıyor, bir taraftan talebeleri onları elleriyle yazarak çoğaltıyorlardı. Sözler ve Mektubat adlı eserlerle, Lemalar adlı eserin büyük bir kısmı Barla yıllarında telif edilir. Bir manada Barla, Risale-i Nurların telif yeri olur. Barla'da kaldığı dönem, takiplerin ve tazyikin en sıkı olduğu dönemlerden birisidir. Burada kimseyle görüşmesine izin verilmez, görüştüğü insanlar yakalanarak sorguya çekilir. Birçok zaman yalnız ve insanlardan uzak yaşar.

1926-1934 arası sekiz yıllık Barla hayatından sonra Üstad Isparta'ya götürülür. Daha sonra 1935 yılında talebeleriyle birlikte isyan çıkardığı gerekçesiyle Eskişehir hapishanesine gönderilir. Bir yıl devam eden hapis hayatından sonra 1936 yılında gözetim altında tutulmak üzere Kastamonu'ya götürülür. 1943'e kadar yedi yıl süren Kastamonu hayatında Üstad, yine talebe yetiştirir. Bu dönemde mektupla talebelerin öğretimine devam eder. Bu yıllar içinde talebelerinin sorularına cevap olarak yazdığı mektuplar "Kastamonu Lahikası" ismi ile neşredilir.

1943 yılında Üstad Bediüzzaman için tekrar hapishane hayatı başlar ve Denizli Hapishanesi'ne gönderilir. Her yerde olduğu gibi Denizli Hapishanesi de bir medrese hüviyetini kazanır ve kendi tabiriyle bir "Medrese-i Yusufiye" olur. Üstad ve talebeleri gözaltına alındıktan dokuz ay sonra beraat ederler. 1944 yılından itibaren Afyon'un Emirdağ ilçesinde ikâmete mecbur bırakılır. Burada da talebelerinin suallerine mektuplarla cevap verir. Bu mektuplar "Emirdağ Lahikası" adı altında neşredilir.

Dört yıl sonra 1948'de yine bir takım bahanelerle Üstad, Afyon hapishanesine götürülür. Burada Bediüzzaman ve talebeleri ağır işkencelere maruz kalır. Şiddetli kış günlerinde penceresi kırık bir hücrede bırakılarak adeta ölüme terk edilir. Bir defasında zehirlemek isterler fakat bütün bu zulümlere rağmen Allah onu korur ve sağ salim olarak bu hapisten kurtulur. 20 aylık hapisten sonra 1949 yılında Afyon merkezde ikâmet etmeye başlar. 72 gün sonra tekrar Emirdağ'a getirilir ve ikinci Emirdağ hayatı başlamış olur.

1949 yılından itibaren Emirdağ'da iki sene ikâmet eden Üstad, daha sonra Eskişehir ve İstanbul'da kısa süreler kalır. 1953 yılından sonra Isparta merkezde bir evde ikâmet etmeye başlar. Bu sırada Konya, İstanbul, Ankara gibi bazı şehirlere kısa seyahatleri olmuştu. 1953 yılından 1960 yılına kadar yedi sene yani neredeyse hayatının sonuna kadar Isparta'da ikâmet eder.

1950 yılında Demokrat Parti iktidarından sonra Üstad için bir derece hürriyet hayatı başlar. Mahkeme ve sorgulama bitmemiştir ama hapis ve sürgünler bitmiştir. Risale-i Nurlar pek çok mahkemede beraat etmiş, en son da 1956

yılında Afyon mahkemesi Risale-i Nurların tamamıyla beraat ve iadesine karar vermiştir. Üstad, Risale-i Nurların Milli Eğitim Bakanlığı veya Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılmasını ister. Bu durumu Üstad, Isparta Mebusu Tahsin Tola aracılığıyla Adnan Menderes'e iletir. Bunun üzerine Adnan Menderes hiç itiraz etmeden; "Pekâlâ, bu iş için seni görevlendiriyorum. Diyanet İşleri Başkanı ile görüşün. Derhal eserler basılsın." demesine rağmen, daha sonra Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık müsteşarlığı, buna karşı çıktığı için eserler basılamaz. Risale-i Nur davasının kahramanları olan Üstad'ın talebelerinin şahsî gayretleriyle, 1957-58 yıllarında, o güne kadar elle çoğaltılan Risale-i Nurlar ve Tarihçe-i Hayat matbaalarda basılarak neşredilir.

Hayatı boyunca imân ve Kur'ân hizmeti için memleketin dört bir tarafına seyahat eden Üstad, en son seyahatini Urfa'ya yapar. Özellikle 1950 yılından sonra hep Urfa'ya gitmek istediğini ve Urfa'nın önemli bir yer olduğunu söyler. 1951 yılında bazı kitaplarını, yatak, yorgan, cübbe gibi bazı özel eşyalarını Urfa'ya gönderir. Kendisi de arkadan gideceğini söyler. O, Urfa'yı çok sever, gitmeyi hep arzu eder. Urfa'ya ayrı bir önem verir. Urfa'dan yanına gelen ziyaretçilere; "Ahir ömrümde Urfa'ya gideceğim. Ben Urfa'ya dua ediyorum. Urfa'nın taşı da toprağı da mübarektir." der.

Bediüzzaman Hazretleri hayatının son günlerinde, bir Ramazan ayında, 19 Mart 1960 tarihinde bir gece çok ağır hasta olmasına rağmen Urfa'ya gitmeye karar verir. Talebeleri bu duruma şaşırırlar, çünkü Üstad çok ağır hastadır ve ayağa kalkacak hali yoktur. Nihayet hazırlıklar yapılır ve 20 Mart günü saat 09.00'da hareket edilir. Daha sonra bu kararının sebebini de şöyle açıklar; "İbrahim Aleyhisselamı rüyamda gördüm, beni Urfa'ya çağırdı." Üstad büyük bir davet almıştır ve her ne pahasına olursa olsun gitmek istemektedir.

21 Mart Pazartesi günü sabah saat 11.00'de Urfa'ya varılır. Urfa'da bugün hâlâ işlemekte olan İpek Palas Oteli'nin 27 numaralı odasına yerleşir. Üstad'ın geldiğini duyan birçok Urfalı otele akın eder. Çok hasta olan ve yüksek ateşi olan Üstad 22 Mart Salı günü biraz rahatlar. Ne var ki, emniyet güçleri onu alıp götürmeye gelmişlerdir çünkü tekrar Isparta'ya götürülmesi için İçişleri Bakanlığı'ndan talimat vardır. Polisler gelip kapıya dayanır, fakat Urfa halkı vermek istemez, Üstad'a sahip çıkar. Her seviyede insan Üstad'ın gitmemesi için ellerinden geleni yapar. Polislerin götürmeye gücü yetmez, halka karşı koyamazlar.

23 Mart gecesi saat 03.00 sularında Üstad hiç konuşmadan sessiz bir vaziyette yatar. Yanındaki talebeleri onun uyuduğunu zannederler. Bu gece Ramazan'ın 25. gecesidir, belki de Kadir gecesidir. Daha sonra sabah namazı vakti girer, fakat Üstad'dan hiç ses yoktur. Hâlbuki o, daha önceleri ne kadar hasta olsa da sabah namazına fırlayıp kalkmaktadır. Bir süre sonra anlaşılır ki Üstad Hazretleri tan yeri ağarırken Hakka yürümüştür.

Bediüzzaman Said Nursî'nin Cenaze Merasimi

Bediüzzaman hazretleri 23 Mart Çarşamba günü techiz ve tekvin edildikten sonra Ulu Cami'de bir gece bekletilir. 24 Mart Perşembe günü, hafif bir yağmur yağarken, binlerce insanın omzunda mezarına götürülür ve defnedilir. Üstad Hazretlerinin naşı, bugünkü Dergâh Camisi yanında, Hz. İbrahim'in doğduğu mağaranın karşısında daha önce hazırlanmış bir yere koyulur. Onun Urfa'ya gelişi ve son günlerinde yaşadığı birçok hadise gibi, aynı zamanda yıkanması ve defnedildiği yer büyük sırlarla doludur.

Bediüzzaman Said Nursî, Urfa'da vefat etmeden önce vasiyetini bildirir; "Beni Molla Hamid yıkasın" der. Molla Hamid onun en çok sevdiği iki âlimden birisidir. Üstad Urfa'ya geldiğinde Molla Hamid itikâftadır ve ziyaretine gelememiştir. Vefatından sonra Molla Hamid'e gidilir, Üstad'ın vasiyeti bildirilir. Molla Hamid'in itikâftan çıkması doğru değildir. Bu vasiyet karşısında; "Evet biliyorum, Üstad'ı rüyamda gördüm. O, bana itikâftan çıkmanın bir yolunun olduğunu söyledi." der. İtikâftan çıkıp Üstad'ın cenazesini yıkar. Üstadın vücudunda kuş yumurtası kadar siyah bir şişkinlik olduğunu görür. Üstad, birçok defa zehirlenmiş ve bu zehirler vücudunun dışında bu şekilde toplânmıştır.

Üstad'ın defnedildiği yerin inşası da sırlarla doludur. Büyük âlim Bediüzzaman Said Nursî'nin Urfa'da defnedildiği yeri Şeyh Müslüm Hafız yaptırmıştır. Müslüm Hafız, Hz. İbrahim (a.s.)'in doğduğu mağaranın tam karşısında, mukaddes bir mekânda yer alan bu iki türbeyi gaybî bir işaretle, iki kubbeli iki bölüm olarak yaptırır. Halk, Müslim Hafız'ın kendisi için böyle mukaddes

bir mekânda türbe yaptırmasını yadırgar. Bu söylentiler karşısında Müslim Hafız halkı toplar ve şöyle der: "Bu yerleri ben kendim için yaptırmadım. Buraların iki sahibi var. Birisi doğudan, birisi de batıdan gelecek ve buralara defnedilecektir." Müslüm Hafız bu açıklamayı yapar ama bu yerlerin sahibinin kim olduğunu söylemez. Bediüzzaman Said Nursî hazretleri vefat ettiği zaman, getirilip bu yerlerden birisine defnedilir. Adeta herkes bu yerin sahibinin o olduğunu biliyormuş gibi tereddüt etmeden getirip koyarlar.

Bediüzzaman Hazretleri 24 Mart günü defnedildikten sonra bu mekânda 111 gün kalır. 12 Temmuz 1960 tarihinde devlet eliyle buradan alınır ve bir askerî uçakla Afyon'a, oradan da Isparta'ya götürülür. Daha sonra Isparta merkezdeki bu ikinci yerden de kendi talebeleri tarafından alınır ve bir üçüncü yere defnedilir. Üstad, birkaç talebesi dışında mezarını hiç kimsenin bilmesini istemez. En son defnedildiği yer bugün birkaç talebesi dışında hiç kimse tarafından bilinmemektedir.

Üstad Bediüzzaman Hazretlerinin son 35 yıllık hayatı hapislerde, sürgünlerde ve tarassut altında geçmişti. Türlü türlü eziyetlere maruz bırakılmış, defalarca zehirlenmiş, hep bir suçlu gibi muamele edilmiştir. O bütün hayatını ve çektiklerini şöyle ifade eder;

"Seksen küsur senelik ömrümde dünya zevki namına bir şey tatmadım. Ömrüm harp meydanlarında, esaret zindanlarında, memleket hapishanelerinde geçti. Çekmediğim cefa, görmediğim eza kalmadı. Divan-ı harplerde bir cani gibi muamele gördüm. Bir serseri gibi memleket memleket sürgüne yollandım. Memleket zindanlarında aylarca ihtilattan men edildim. Defalarca zehirlendim. Türlü türlü hakaretlere maruz kaldım. Zaman oldu ki, hayattan ziyade ölümü tercih ettim. Eğer dinim intihardan beni men etmeseydi, bekli bu gün Said topraklar altında çürümüş gitmişti."

Bütün çektiği çilelere rağmen davasından vazgeçmemiş, milletinin imânını kurtarmak için çalışmıştır. O kadar ki; "Milletimin imânını selâmette görürsem cehennem alevleri arasında yanmaya razıyım." diyecek seviyede milletini ve insanları severdi.

Anadolu'dan İslâm'ın adını silmek isteyenler Üstad'ı hep bir tehlike olarak görmüş, ona göz açtırmamış, her türlü haksızlığı ona reva görmüşlerdir. Fakat o bütün bunlara rağmen yılmamış, hep bildiği hakikatleri haykırmıştır. Güçlü iradesiyle ve yıkılmaz ümidiyle hep mücadele etmiş, milletinin imânı için sadece dünyasını değil, âhiretini bile harcamayı göze almıştır. O, herkesin sustuğu, ümidini kestiği ve kenara çekildiği bir dönemde, hep önde olmuş, hep örnek olmuş ve sonradan gelecekler için ışıktan bir yol açmıştır. Daha sonra gelenler hep ondan cesaret aldılar, hep onu örnek aldılar. O, bütün insanlığa karanlık bir dönemde ışığın müjdesini vermiş ve gül devrinin insanlarına yol göstermiştir. 20. yy.da İslâm davasının en büyük timsali olarak tarihe geçmiştir. Allah ondan ve onun arkasından gidenlerden razı olsun. (Amin)

YEMEK VE KONAKLAMA MERKEZLERİ

CEVAHİR KONUK EVİ

Tlf: 414 2159377 / 414 2161155
Adres: Büyük Yol Caddesi Selahattin Eyyubi Camii Karşısı Merkez/Şanlıurfa

GÜLHAN RERSTURANT

Tlf: 414 3133318
Adres: Atatürk Bulvarı Akbank Bitişiği Merkez/ Şanlıurfa

ŞANMAR ALIŞ-VERİŞ MERKEZİ

Tlf: 414 3163823 / 414 3163824
Adres: Mehmet Akif Ersoy Caddesi Merkez / Şanlıurfa

HOTEL ERUHA

Tlf: 414 2154411 / 414 2159988
Adres: Balıklıgöl Karşısı Merkez / Şanlıurfa

KİLİM OTEL

Tlf: 414 3139090 414 3160063
Adres: Atatürk Bulvarı Şube Sokak Merkez / Şanlıurfa

KOÇ OĞLU OCAKBAŞI

Tlf: 414 3160034
Adres: Bahçeli Evler 2. Sk.Yeni İpek Apt. Altı No:35 Merkez/Şanlıurfa

ÇARDAKLI KÖŞK

Tlf: 414 2171080
Adres: Balıklıgöl Karşısı Merkez / Şanlıurfa

DİVAN PASTANESİ

Tlf. 414 3133540
Emniyet Caddesi Figen Apt. Altı No:30
Merkez/Şanlıurfa

URFA SOFRASI

Tlf: 414 3156130
Adres: Karakoyun İş Merkezi No:226
Merkez / Şanlıurfa

ALTINŞİŞ RETURANT

Tlf: 414 2154646 / 414 2160506
Adres: Sarayönü Caddesi Köprübaşı Dünya
Hastanesi Karşısı No:140 Merkez/Şanlıurfa

BİRLİK PASTANESİ

Tlf: 414 2152820
Adres: Sarayönu Caddesi No:72/B
Merkez / Şanlıurfa

NT KİTAP-KIRTASİYE-DERGİ

Tlf: 414 2163460 / 414 2163489
Adres: Atatürk Bulvarı Dünya Hastahanesi
Teknoloji-Kaset Karşısı No:72/A Merkez/Şanlıurfa

KAYNAKÇA

AÇANAL, Hasan; Urfa Tarihi, Şurkav Yay., Ankara, 1997.

ATASOY, İhsan; Peygamberler Tarihi, Nesil Yay., İstanbul, 2006.

CANAN, İbrahim; Hz. İbrahim'den Mesajlar, Işık Yay., İstanbul, 2004.

CEVDET PAŞA, Ahmet; Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1981.

CUMHURİYETİMİZİN 75. YILINDA BİRECİK, Birecik Kaymakamlığı, Birecik, 1998.

DEMİRCAN, Adnan; "Hz. İbrahim'in Memleketi Üzerine Bazı Düşünceler", Seyir, sayı: 11-12, yıl: 3, 2005, Şanlıurfa, sayfa: 39-44.

DÜZEN, İbrahim; "Hayat b. Kays El-Harrani Hazretleri", Hz. İbrahim (a.s.)'ı Anma Şanlıurfa 1. Kültür ve Sanat Haftası Faaliyetleri, Haz: Sabri Kürkçüoğlu, ŞURKAV Yay., Şanlıurfa, 1992, s.109-117.

ELMALI, Abdurrahman; "Şanlıurfa'da Yaşamış Peygamberlerin Kur'ân-ı Kerim'de Geçen Kıssaları", Hz. İbrahim (a.s.)'ı Anma Şanlıurfa 1. Kültür ve Sanat Haftası Faaliyetleri, Haz: Sabri Kürkçüoğlu, ŞURKAV Yay., Şanlıurfa, 1992, s. 117-124.

ERTAN, M. Emin; Hz. İbrahim ve Nemrut, Şurkav Yay., Ankara, 1999.

FIRAT, Kerim; Urfa Kahramanları, C.H.P. Basımevi, Gaziantep, 1994.

GÜLER, Selahaddin E.; Urfa Tarihi, Şanlıurfa Dershanesi Kültür Yay., Şanlıurfa, 2004.

HER YÖNÜYLE ŞANLIURFA 97 İL YILLIĞI, T.C. Şanlıurfa Valiliği, Şanlıurfa, 1997.

HZ. İBRAHİM (A.S.)'İ ANMA ŞANLIURFA 1. KÜLTÜR VE SANAT HAFTASI FAALİYETLERİ, Hazırlayan: Sabri Kürkçüoğlu, ŞURKAV Yay., Şanlıurfa, 1992.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida; El-Bidaye ve'n-Nihaye, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.

KANDEMİR, M. Yaşar; "Cabir b. Abdullah", T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, c.6, T.D.V. Yay., İstanbul, 1992.

KÖKSAL, M. Asım; Peygamberler Tarihi, c. I-II, T.D.V. Yay., Ankara, 2004.

KÜRKÇÜOĞLU, A. Cihat; Birecik, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.

KÜRKÇÜOĞLU, A. Cihat; Şanlı-urfa'da Canlanan Tarih, Şurkav Yay., Şanlıurfa, 1995.

KÜRKÇÜOĞLU, A. Cihat- KARAHAN KARA, Zuhal; Harran Medeniyetler Kavşağı, Harran Kaymakamlığı Kültür Yayınları, Şanlıurfa, 2003.

MARAŞ, Mehmet Atilla; Peygamberler Şehri Şanlıurfa, Şanlıurfa Belediyesi Kültür Hizmetleri Serisi, Şanlıurfa, 1997.

NURSÎ, Bediüzzaman Said; Lem' alar, Işık Yay., İstanbul, 2003.

OYMAK, Mehmet; Urfa ve Hz. Eyyub, Harran Yay., Şanlıurfa, 1994.

ÖZTÜRK, İbrahim; Sabır Kahramanı Eyyüb Peygamber ve Şanlıurfa, Elif Matbaası, Şanlıurfa.

SARIKAVAK, Kâzım; Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

SAİD NURSİ, Bediüzzaman; Beiüzzaman Said Nursî Tarihçe-i Hayatı, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2001.

SUMAN, M. Siraç; Hz. Eyyüb- Hz. Elyesa Viranşehir- Eyyübnebi Beldesi, Eyyübnebi Beldesi Koruma Derneği.

ŞANLIURFA UYGARLIĞIN DOĞDUĞU ŞEHİR, Hazırlayanlar: A. Cihat Kürkçüoğlu, Müslüm Akalın, S. Sabri Kürkçüoğlu, Selahattin Güler, Şurkav Yay., Şanlıurfa, 2002.

ŞERİFOĞLU, İsmail; Hayat el-Harranî, Işık Yay., İstanbul, 2005.

ŞERİFOĞLU, İsmail; Bediüzzaman'ın Urfa Günleri, Şahdamar Yay., İstanbul, 2005

ŞEŞEN, Ramazan; Harran Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993.

URFA HAKKINDA SALNAME 1927, Çev: Kemal Kapaklı, Şurkav Yay., Şanlıurfa, 1998.

YILDIRIM, Suat; Kur'ân-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali, Işık Yay., İstanbul, 2004.

YILDIZ, A. Selami; Şanlıurfa'da Enbiya Kıssaları, ŞURKAV Yay., Şanlıurfa, 2000.